

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KOZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

KÖZREBOCSÁTJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSULAT.BARS VÁRMEGYE
GAZDASÁGI LEIRÁSA.

IRTA

RUFFY PÁL

ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ.

KÜLÖNLENYOMAT

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1901. ÉVI AUGUSZTUS NOVEMBER HAVI FÜZETEIBŐL.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1901.

Eddigélé a következő monografiák jelentek meg:

- I. kötet (szerkesztette Körösi József.)
- 1891. Körösi József Bevezetés.
 - 1. Grünwald Béla Zólyom megye.
 - 2. Szmrecsányi Arisztid Liptó megye.
 - 3. Pisztóry Mór Pozsony város.
 - 4. Sváb Frigyes Szepes megye.
 - 5. Ifj. Kubinyi Miklós Árva megye.
 - II. Ifj. gróf Széchenyi Imre Somogy megye (1892.)
 - III. Gaál Jenő Békés megye (1892.)
 - IV. Gaál Jenő Csanád megye (1892.)
 - V. Ballagi Géza Zemplén megye (1893)
 - VI. Berényi Pál Sopron megye (1895.)
 - VII. Thuróczy Károly Nyitra megye (1896.)
 - VIII. Nyegre László Máramaros megye.
 - IX. Ruffy Pál Bars megye.

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

KÖZREBOCSÁTJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSULAT.

BARIS VÁRMEGYE

GAZDASÁGI LEIRÁSA.

IRTA

RUFFY PÁL

ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ.

KÜLÖNLENYOMAT

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1901. ÉVI AUGUSZTUS–NOVEMBER HAVI FÜZETEIBŐL.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1901.

Ide s tova egy éve lesz, hogy kitüntető megbizatást nyertem, mutatnám be Bars vármegye közigazdasági életének képét.

Bár számoltam erőm fogyatékoságával, még sem bírtam kitérni a megbizatás elől, mert ahhoz a vármegyéhez engem a fiúi kegyelet köteléke fűz és mert ezt a vármegyét nálamnál nem szeretheti jobban senki.

A miben a tudás gyenge volt, szakavatott kiváló erők segítségemre voltak, és én már ez előljáró szavaimban köszönöm nekik, hogy tudásukat velem megosztották.

De fogjunk ígérletünk beváltásához.

I. Általános rész.

Területe 2723 □ km. Alakjára ez a terület törzsében keskeny, északnak két irányban szétágazó földdarab. Közigazgatási határai Hont, Esztergom, Komárom, Nyitra, Turóc és Zólyom vármegyék, természetes határai keleten a Szikincze-patak és a selmeczi hegycsoport, nyugaton a Zsitva folyó és a Tribecs-hegység, északon a nagy Fátra csoport. Délről természetes határa nincs, egész a Dunáig nyitva áll.

Ez a határ ezer év alatt ha változott is, ennek a változásnak az oka inkább a határfalvak hovatartozandóságának bizonytalanságában keresendő, és akkor, midőn a török félhold Léváig ért és a vármegye a saját határain kívül tartotta közgyűléseit, nem is volt fontos, hogy mi hova tartozzék. Egyre ment az akkor.

Területének eleven hű képe a vármegye czimere, melynek paizsát felülről lefelé balra dülő ezüst sávban vágja két részre a Garam folyó, melyen rajta van a sziklabércz, a termő róna és a három regia civitas, a három régi szabad királyi város: Körmöczbánya, Ujbánya és a régi székes Bars, mely hatszáz évig a vármegye székhelye volt.

Földterületének alakulatai szerint három vidékre oszlik. Egyik a barsi alföld, melyet a Garam-árvány lerakódása alakított gazdagon termő rónává, második a délnyugati dombvidék, mely a Tribecs, az ujbányai és a selmeczi hegyek ellapuló földhullámaiból alakult, harmadik pedig az északi hegyvidék, melyet a nagy Fátának elágazásai alkotnak.

Hegyei a nagy Táttra hegyláncolatához tartoznak, melynek

hegytömegei közül ebben a vármegyében ágaznak el a Tribecs, a Madaras, a körmöczbányai, újbányai és selmeczbányai hegycsoportok.

A Tribecs Pálos--Nagymező északi oldalán Radócz és Felfalu helységeken át az Oszlányba vezető völgyekig, tehát a Nyitra és Zsitva-folyók között terjed el. Főgerinczét több völgyelés fodrozza. Legnevezetesebb hágója az ar.-maróth—kistapolcsány—szkiczó—ugróczyi törvényhatósági út, egyike a legszebb hegyi utaknak, mely a vándor figyelmét mindvégig lekötve tartja. Legmagasabb pontja 496 m. Ennek a hegységnek magva granit és quarcz. Oszlánynál neakomi mész és dolomit jelentkezik. Brogyánnál emlős állatok maradványaival találkozunk. Jól gondozott erdőségek borítják ezeket a hegyeket, melyek közül nevezetesebbek a kolosi vallásalapítványi uradalom, József kir. herczegnek kistapolcsányi, Odescalchy Arthur herczegnek szkiczói s a Thonet-családnak ugróczyi erdőuradalma.

A madarasi, körmöczyi, újbányai és selmeczi hegycsoportoknak főtömege a trachit, mely már Verebély és Léva között Győrödnél jelentkezik. Újbánya malomkő-porfirral bir, melynek feldolgozása a várost állandóan foglalkoztatja. A körmöczbányai és a selmeczvidéki vihnyei bányák nemes érczei leginkább zöldkőben fordulnak elő, de találhatóak szienit és gneiszban is. A karvályi medenczében tajtkő, tuff, a Dallos melletti Zuza-hegyen mező-áزالag pánczélekből álló suroló pala és földopál fordul elő. A lutillai völgy kvarcstelepet, a handlovai völgy Nemes-Kosztolányban barna széntelepet tartalmaz.

A Madaras-csoport barsi része P.-Nagymezőtől az északra eső Fehérkőig terjed. Nevezetesebb kúpjai a Rusberg, Vapenó, Rubanó. A vármegye legmagasabb kúpjai az 1346 m. magas Madaras, a Foglyászhegy és Fehérkő. A Madaras csoport szélesen elterjedő zord hegység, csak szélein találunk helységeket. Ezek közül nevezetesebbek a keleti oldalon: Pálos-Nagymező, német telepítvény, Gyertyánfa, Élesmart és a Madaras tövében épült Madarasalja. A hegylánc nyugati oldalán épült Radócz és Felfalu.

A körmöczbányai hegycsoport a körmöczyi völgy két oldalán terjed egyfelől a Garamig, másfelől a handlovai és szentkeresztii medenczéig. Nevezetesebb kúpjai a Kecskéhat, mely a Nyitra és Garam folyók vízváltakója és a Szkalka, melyen keresztül Körmöcz és Beszterczebánya között út vezetett. A turista ma is örömmel keresi fel, mert a Garam völgyére pompás kilátást nyújt. Zólyommal határos hegy a Laurin, melynek kúpja már Zólyomé.

Ezt a hegységet hasítja az államvasutak északnyugati (budapest-ruttkai) vonala, melynek ezen részét, mely kigyózza a hegyoldalakon, körbe kerülve egyes hegykúpokat, sok alagútjával, felséges völgyeivel, erdei tisztásaival és nyájas falvaival méltán nevezik magyar Semmeringnek.

Az újbányai hegycsoport. A Tribecstől keletre, a Madarastól délre terül el a Zsitva és Garam között. Délfelé mind alacsonyabbá lesz, majd dombos fensikká törpül kisebb-nagyobb hegyhátaikat alkot, lerakódásokat, dombokat képez, míg a Dunáig nem ér. Egyes részei ennek a vidéknek a határt képező Hosszú-hegy Mária-családnál s a Cseresnyés-hegy Baracska mellett.

Nevezetesebb kúpjai Újbányán a Menyország (730 m.), a Kálvária, a Kereszthegy, a Nyereghegy. Ebedecz vidékén Aranyos-Maróthtól északkeletre a Zsitvavölgy egyik mellékárka barnaszén-teleppel bir.

Ezt a hegységet is sűrű erdőiség borítja, mely leginkább a zsarnóczai kir. erdőkinctár tulajdona.

Ötödik hegyesoportunk az osztrovszki és Vepor hegylánczolat-hoz tartozik. Ez a *selmeczbányai* hegycsoport, mely a garam bal oldalát foglalja el, még pedig a Garamszőlős, Csejkő és Solymosig terjedő hármass kiágazásig magasabb hegységet, azon alul a határon, különösen Léva vidékén a hatalmas agyaglerakodást képező csudai dombig dombhákat alkot, melyek közül nevezetesebb a lévai és a siklósi hegy; meredekebb részeik szőlővel, a lankásabbak gabonával beültetve. Léva fölött Garam-Szent-Benedeknél a szőlők megszűnnek s az erdővel borított hegyek déli lejtőin tölgy és bükk, északi lejtőin már fenyvesek díszlenek.

A selmeczbányai völgyteknőből sugárként kiágazó völgyek közül nevezetesebbek a határt jelölő kozelniki völgy, a saskői völgy, mely Saskő várának romját uralja, a szklenői, vihnyei és a hákori völgy. Az ezen völgyeket elválasztó hegyhátnak nevezetesebbje a 411 m. geletneki hegy, mely a kitűnő malomporfirt adja s a 619 m. pusztavár (pusztihrad), mely elnevezése után következtetve valaha erődített hely volt.

*Geológiája**. Bars megyének legnevezetesebb kőzete nagy terjedelménél fogva a trachit. A vármegye északi, hegyes felének jó része ebből való. A Nagy-Fáttra déli nyúlványa a vármegye éjszaki részén felöleli Körmöcz vidékét a madarasi, az újbányai hegységet, és Sz.-Benedekig egy összefüggő s alászaló lánczot alkot. Innen délfelé már csak szóróványosan bukik fel egy-egy kisebb dombja, így Mohi-Csiffár tájékán. A vármegye keleti részén a körmöczvidéki hegység délről összefügg a Magyar-Érc-hegységgel, vagyis a selmeczi trachit-lánczozal, mely fokról-fokra alacsonyodik délnek, Garam-Szőlősig terjed megszakítás nélkül, de egyes dombja még ezen alul is felüti fejét, így Léván, melyen a ma romokban meredező fellegvár épült.

Ez a geológiai III. korban előtört vulkanikus kőzet, számos eruptiv-cyclusba sorozható, ehhez képest sokféle a fajváltozata is. Legérdekesebb a körmöczvidéki pyroxén-andesit, melyben ős idő óta aranyat bányásznak és a szklenő-, geletnek-, ó-körmöcske- és újbányavidéki rhyolit, mely évszázadok óta jó malomkővet szolgáltat. A trachit-tuffa több helyütt, így G.-Szöllősön és Dallos mellett könnyen idomítható építkezési kőben válik be. Kiváló az ebedeczi kő, melyből 3-4 m³-nyi kockát is fejtenek.

A harmadkorszakbeli kőzetek során felemlitendő még a bazalt, különösen Karvaly-Bartos, Garam-Sz.-Kereszt, Magasmart, Berzencze mellett; a vihnyei nummulitmész, továbbá a barnaszén, mely számos ponton fordul elő, de rendszeresen csak kevés helyütt bányásszák.

A trachit elmállásából származik az agyagtalaj; nevezetesebb megjelenése, fehér változatban Körmöczbányán, Svábfalun, Újbányán; sárganyirok mutatkozik Zsarnóczán, Geletneken, melynek Hlinik tót neve innen ered, Garamréven; Magosmart falu 80 fazekasa ebből idomítja a legkezdetlegesebb módon azt a közönséges fazekat,

* Barsvármegye az 1896. évi országos kiállításon bemutatta geológiai térképét, nevezetesebb kőzeteivel együtt. A leírást hozzá Teschler György körmöczbányai főreáliskolai tanár úr írta meg. Az ő szíveségének köszönöm a következő részletet is, mely nagy munkájának kivonata.

melyet messze vidékre széjjel hord s árul. Az agyagról szólva rátérhetünk a vármegye déli részét, továbbá a Garam felső folyását, a Zsitva és Nyitra stb. folyókmenti kisebb lapályt felölelő síkság, alföld talajára, mely tiszta sárgaföld, lösz, s geológiailag egyike a legifjabb képződményeknek (IV. korszak).

Ez a vármegye legdélibb szélén, Csata vidékén, a tenger felszínétől számítva 120 m., főlebb 174 m. s annál magasabb. A leirt két uralkodó kőzetten, a trachiton és sárgaföldön kívül található a gnaisz, mely Szkcizó közelében Nagymezőig terjed és ugyanilyen az átmérője nyugati és keleti irányban is. Ezt a kőzetet apró csillámáról, melyet részben chlorit helyettesít, sok helyütt sötét csillámpalának nézhetné az ember, de másutt öregszemű szögletes kvarcot is zár be. Konglomerátját találjuk Dóczy-fürész vidékén. Néhány évtizeddel ezelőtt ezen vidéken az ólom, ezüst- és vasérczet szorgalmasan bányászták. Hogy mekkora mennyiség telt belőle, legjobban bizonyítja az az óriás salakhalmaz, melylyel Felső-Hámoron és Zsarnócza-köhnön találkozunk. Tőszomszédja a gnaisznak délnyugaton az ósagyagpala, mely Szkcizótól (Kameni kopecz) a fenyőkosztolányi liaszkori márgáig nyulik el. Szkcizótól délnyugatra fekszik a vármegye egyetlen nagyobb, de hatalmas granittörmze, mely a Tribecs heglánczot alkotja és nyugati felével már Nyitrának lejt. Szövetére nézve finom, váltakozva öregszemű és jól idomítható. Odescalchy Arthur herczegnek Szkcizón román stílusban épített várkastélyához is részben ezt használták, nagyobb mértékben pedig azt a liaszkorbéli mészkövet, melyen maga a kastély is áll. Ilyen mészkőnek nagyobb összefüggő tömegét Radóczytól délkeletnek, a werfeni pala és andesit közé ékelve találjuk, elszigetelt kisebb tömegét pedig Keresztur mellett a werfeni pala középpontjában. A werfeni pala (triaszkorú) Nagymezőtől Dóczy-fürészig, sőt azon túl is keletnek, délen pedig Fenyőkosztolányig terjedő hatalmas háromszöget alkot. Dolomitos mészkő és tiszta dolomit (triaszkori) nagyobb terjedelmű szalagként vonul el Kis-Ugróczytól Kis-Kolosig, Osztri vrchig és szélesen elterül Oszlány vidékén Felfalu és Nagyugróczytól keletnek Nagymezőig. Kiváló jó hydraulikus meszet égetnek belőle sok helyütt; így Nagy-Ugróczy és Szklenő fürdőn. Homokos a dolomit Fenyőkosztolányon. Marga (Keuper, triaszkori) található Radóczy és Dóczyfürész közt. Jegeczes, tömött édesvizi mész (III. kori) Oszlány közelében a Nyitra jobb partján Kis-Keresnyén meg Simony mellett található, éjszokon Nagy-Keresnyén felől eocenconglomerat homok határolja. A mész Léva közelében jeles kőfaragó és építkezési anyag (IV. kori).

A kvarczit (II. kor palaeozoi, Dias) éles, hegyes, szemcsés s hatalmas kiterjedésű homokkő. Az osztri vrch, Szuha, Vecserova-hegy a vármegye éjszaknyugati részén ebből való; kiválóan alkalmas malomkőnek. Végül még egy érdekes, de geológiailag ifjúkori testvéréről t. i. az édesvizi kvarczról, limnoquarczitról is kell szólnunk. Hajdani gázirforrások üledékeképp hatalmas sziklákat alkot Ó-Körmöcske, Lutilla s Kaproncza meg Geletnek vidékén. Francia malomkőnek dolgozzák fel évszázadok óta. Régebben egy darab kőből idomítottak köveket, jelenleg azonban három, sőt több darab kőből czeментtel melyeket megragasztva, kívül vasabronccsal kötnek össze.

A vármegyének főfolyója a Garam,* mely a vármegyét hosszában átszeli. Gömörben ered az alacsony Tátrához tartozó 1943 m. magas Királyhegy délkeleti lábánál 950 m. magasságban a tenger színe fölött. Innen 280 km.-nyi útjának legnagyobb részét Zólyom és Bars vármegyékben futja meg, Garam-Berencze vasút állomásánál lép a vármegye területére. Délnyugati irányt követ; a selmeczi és körmöczi hegyek által alkotott krátert áttörve, Jahnánál jut a hegygyűrű belsejébe és Saskő vár romját megkerülve, Garam-Szent-Kereszt és Geletnek érintésével átszeli a valaha tófenékül szerepelt Susol völgyét. Szénás falunál a hegygyűrűt elhagyja és a selmeczi és ujbányai hegyek között Revistye vár romját, majd Ujbányának Gupnya nevű kúpját érintve a garam-szent-benedeki kőfalat képező sziklához ér, melynek ormán a híres szent-benedeki monostor épült csúcsives remek templomával.

Majd áttöri a »tót kapunak« nevezett sziklatömböt Tolmács mellett s innen elhagyva Csata alatt a határt, Hont és Esztergom vármegyéket érintve, Esztergommal szemközt 104 méter magasságban a Dunába ömlik s egészen a Dunába betorkolásáig a lapályvizek természete szerint kerülve, kanyarodva, iszapolva, rombolva fejezi be pályáját.

Folyásának felső $\frac{2}{3}$ részét mindkét oldalról 600—2000 m. magas hegységek határolják.

Forrásától torkolata felé haladva völgyét jobboldalról az Alacsony-Tátra, a Nagy-Tátra és a Madaras hegység, baloldaltól pedig az Osztrovszki-Vepor hegycsoport és a Magyar-Erőzhegység övezi.

Számos apróbb mellékpatakja közül lényegesnek egy sem mondható.

A Garam 5439 km² terjedelmű vízgyűjtőterületének geológiai alkotása nagyon változatos. Legfelsőbb, Gömörmegyébe eső részét főleg a gnaisz, Zólyom megyébe eső részét a triásmész, bars megyei középső szakaszát a trachit, legalsó részét pedig a dilluviális lösz jellegzi.

Vízgyűjtőjén uralkodó kőzetnek főleg mégis a trachit mondható, de a felsorolt kőzeteken kívül találunk a felső szakaszon palás és márgás homokkővet, kevés agyagot, mészmárgát, sőt gránitot is.

A Garam vízvidékén az erdőviszonyok kedvezők. Forrásvidékétől Besztercebányáig a fenyő az uralkodó faem; innen Szent-Benedekig a hegyeket vegyes erdők borítják, a vízgyűjtő alsó harmadán pedig Esztergom megye dunán-inneni felében, Hontban és Bars megye déli részén csak gyéren találunk erdőket.

A vízgyűjtőterület tulajdonképeni erdős részei: a forrásvidék Gömör megyében, a hol ugyanis az összes területnek 80%-a erdőség, a vízgyűjtő határai továbbá Zólyom- és Bars megyék, melyek teljesen közé esnek. Az erdők területi aránya Zólyomban 56%, Barsban 35%.

A folyó völgy-hosszszelvényének általános képét, a részletes katonai térképeken található adatokból összeállítva, az alábbi táblázat mutatja be:

* A Garam és Zsitva folyóknak vizrajzi adatait a m. kir. orsz. vízépítési igazgatóság vizrajzi osztályának főnöke, Bolla Mihály minist. oszt. tanácsos úr szíveségének köszönöm.

Távolság folyó- kilométerben a torkolattól	Hely- és helységnevek	Völgykották az Adria felett méterekben	Kilométeren- kénti és méterekben
0·0	Torkolat a Dunába	104	
29·4	Csata	123	0 65
111 5	Zsarnócza	208	1·04
163 4	Zólyom	292	1 59
197 0	Zólyom-Lipcese	372	2·38
231 6	Breznóbánya	493	3·50
256 0	Závadka	608	4·72
274·0	Vöröskő	790	10 10
280 0	Forrás	950	26 70

A Garamon 4 állami kezelésben levő mércze van elhelyezve. Ezen vízmérczék adatait a következő táblázatban foglaljuk össze:

Vízmércze-állomás	Maximalis	Legtartó- sabb	Minimalis	Az észlelési idő tartama
	vizállás cm.-ben			
Csata	399	50	26	1891—1899
Zsarnócza	250	55	20	1892—1899
Zólyom-Lipcese	136	65	44	1900
Breznóbánya	150	45	20	1900

A legtartósabb vizállások időszaka a Garam vidékén augusztus-november.

A vízjáték Csatánál 364 cm., Zsarnócánál 230 cm., Zólyomlipcsénél 92 cm. és Breznóbányánál 121 cm.

A Garamban végzett víztömegmérések a következő eredményeket szolgáltatják.

A víztömeg mérés helye	Kelét 1899	Másodpercen- ként lefolyó víz- mennyiség m ³	Vizállás a mérés idejében
Csata	VIII. 15	26·8	70 cm. a vízmércze 0 pontja felett
»	XI. 4	19·5	62 » »
Zsarnócza	VIII. 14]	27·5	72 » »
»	XI. 2	25·6	55 » »
Zólyom	VIII. 13	28·2	54 » »
»	X. 31	18·4	46 » »
Zólyomlipcese	VIII. 13	21·7	76 » »
»	IX. 1	12·0	60 » »
Breznóbánya	VIII. 11	7·0	48 » »
»	X. 28	4·6	43 » »
Závadka	VIII. 10	4·3	— 70 cm. } a jobbparti szelvény
»	X. 27	2·9	— 78 » } karó teteje alatt

Hogy az ipari szempontból fontos legalacsonyabb és legtartósabb vizállásoknak megfelelő vizierőket kiszámíthatassuk, a fentebbi csekély számú vizállási és tömegmérési adatokból összesítés útján kell előbb megállapítanunk a szóban forgó vizállásoknak megfelelő vízmennyiségeket. Ennek az összesítésnek eredményeit és ennek alap-

ján a Garam mentén a legalacsonyabb és a legtartósabb vizállások idején előállítható vizierők nagyságát a következő kimutatás közli:

Esés m/km.	Távolság folyó km-ben a torkolattól	Hely és helységnevek	A leg- alacsonyabb	A leg- tartósabb	A leg- alacsonyabb	A leg- tartósabb
			vizállásoknak megfelelő vismennyiség m ³ /c.		vizállások alkalmával nyerhető elméleti vizi- erők lóerőben másod- percenként és kilo- méterenként	
—	0	Torkolat	—	—	—	—
0'65	29'4	Csata	16'0	27'0	139	234
1'04	111'5	Zsarnócza	18'5	26'0	256	360
1'59	163'4	Zólyom	12'5	21'5	265	455
2'38	197'0	Zólyomlipcse	8'0	14'5	254	460
3'50	231'6	Brezsnóbánya	2'5	4'0	116	187
4'72	256'0	Závadka	1'5	2'5	94	157
10'10	280'0	Forrás	—	—	—	—

A Garam hajózásra mind eddig nincs berendezve. Hajók nem közlekednek rajta. Tutajozás szempontjából azonban rendkívül fontos víziút, mert a Garam vidékén elterülő erdőségek faanyagát jórésben ezen az úton szállítják az alantabb elterülő vidékekre; a folyó ilyenképen a garamvölgyi vasútnak veszedelmes versenytársa.

A Garam folyóval párhuzamosan halad a sokkal csekélyebb Zsitva folyó. A Zsitva a megyében a 600—800 m. magas Nyitra hegység délkeleti oldalán Palos-Nagymező határában a Száraz-hegyen ered 580 m. magasan az Adria tengerszín felett; egy darabig Bars és Nyitra vármegyék határán folyik, majd Bessenyő alatt elhagyja a határt Komárommegye területére lép és Ó-Gyalla közelében Martos alatt 107 m. magasságban a Nyitrába ömlik. Eredeti torkolata Zsitvatónél van, hol 1606-ban a zsitvatoroki békét kötötték. Forrásvidékét kivéve, a Zsitva vidéke inkább dombvidéknek mondható. Egész hossza 103 km. Lényeges mellékfolyója nincs.

A Zsitva 1218 km²-nyi vízgyűjtő területének geologiai alkotása nagyon egyszerű. Majdnem kivétel nélkül diluviumi lösz, csak épen a folyó legközvetlenebb közelében alluvialis alakulás. A vízgyűjtő szélét övező magasabb hegyekben található azonkívül — az egész területhez mérten kisebb arányokban — mész, granit és trachit.

A Zsitva vízgyűjtő területe nem erdős. Csak a forrásvidéket koszorúzzák kiterjedtebb tölgyerdőségek, melyek közé kisebb mértékben bükk is vegyül. Az alantabb fekvő vidékeken az erdők nagyon szórványosak. Az erdők területi aránya a Zsitvavidéken mintegy 20%.

Elfogadható víztömegmérés csak egy ízben történt, még pedig Verebélénél 1900. évi október 9-én. A talált vízmennyiség mindössze 0'341 m³.

A folyónak Verebély alatti szakasza kis eséssel bír. A kilométerenkénti átlagos esés Verebély és a torkolat között 0'50—1'00 méter között váltakozik.

A Verebély és Aranyos-Maróth közötti felső szakasz már inkább nagy esésűnek mondható, a mennyiben itt az átlagos kilométerenkénti esés Verebély és Malonya között 1'90 m., Malonya és Aranyos-Maróth között 4'30 m.

Miután víztömegmérés csupán Verebélyen történt, a Zsitva vizi ereje csupán a Verebély feletti és alatti szakaszon állapítható meg megközelítőleg. Az 1900. október 9-én végzett víztömegmérés igen alacsony vízállásra vonatkozik, tehát a közölt lóerők megközelítőleg minimális értékűnek tekinthetők. Ehhez képest a Zsitvánál nyerhető lóerők nagyságáról ezen táblázat tájékoztat:

Távolság folyókilo- méterben a torkolattól	H e l y s é g n é v	Vizierő elméleti lóerők- ben kifejezve másod- poincenként és 1 kilo- méterenként
42	Gyorok	
53	Verebély	3·3
63	Malonya	8·6

Van a vármegyének még egy vízvidéke, melyet a Nyitra folyó öntöz. Ez a Tribecs hegység által a vármegye főtestétől elválasztott oszlányi járás.

Az összes mellékvizek ennek a három vízlevezető főérnek egyikébe ágaznak. Egyetlen kivétel a Körnöcz fölött eredő Turcsek patak, mely a Turócz patakba s ezzel a Vág folyóba ömlik.

Bars vármegye hőmérsékleti viszonyai* szorosan összefüggnek a vármegye domborulati viszonyaival. Északon a hegyes vidéken leszáll az évi középhőmérséklet 8 C. fokra, míg délen, a lapályos helyeken felmegy 9·5 fokra, tehát eléri a kis magyar Alföld évi isothermáját. Két helyről van hosszabb hőmérsékleti megfigyelésünk, úgymint Körnöczbányáról és Léváról. Ezen két helynek középhőmérséklete havonként a következő:

	Jan.	Febr.	Márcz.	Apr.	Május	Junius	Julius	Aug.	Szept.	Ok.	Nov.	Decz.	Évi közép
Léva	-2·4	-0·8	4·3	10·7	15·2	18·9	21·0	20·1	16·2	10·4	4·2	-1·7	9·7
Körnöczbánya	-2·5	-1·2	2·5	8·1	13·0	16·7	18·6	17·8	14·0	8·9	2·9	-1·5	8·1

A két helynek hőmérsékletét egymással összehasonlítva, azt találjuk, hogy az az év két leghidegebb havában, decemberben és januárban, a két helyen közel egyenlő, annak ellenére, hogy Körnöczbánya közel 400 méterrel fekszik magasabban, mint Léva. Kifejezést nyer e feltűnő jelenség még abban, hogy Léván jóval lejjebb száll a hőmérséklet mint Körnöczbányán, így például 1871—80-ig a legalacsonyabb hőmérséklet Léván 25·6 C. fok volt, míg az Körnöczbányán ugyanezen időben csak 19·0 C. fokra szállott le. Nyáron a két hely magasságának megfelelően Léván van melegebb és azért azt mondhatjuk, hogy a hőmérséklet ingadozása a megye déli részén nagyobb, mint az északi részen. Számokban kifejezve a hőmérséklet abszolút ingadozása Léván 62·0, C. fok, Körnöczbányán 54·1 C. fok.

* Ezeket az igen becses adatokat Konkoly-Thege Miklós ministeri tanácsos úr, az országos meteorologiai intézet igazgatója leköttelező szives közreműködésének köszönöm.

E feltűnő jelenség okát valószínűleg Kőrmöczbánya védettebb fekvésében kell keresnünk; hasonló hőmérsékleti viszonyok vannak Selmezbányán is.

Bars vármegye csapadékeloszlásának részletes képét nyújtani a csekélyszámú észlelések miatt nem lehet. Általánosságban a 25 évi átlagok alapján annyit állapíthatunk, hogy a megye délkeleti részében az évi átlagos csapadékmennyiség 500—600 (Léva 557) milliméter, északi hegyes vidékén 900—1000 milliméter (Kőrmöczbánya 915 mm.) és a völgyekben pedig 600—800 milliméter között váltakozik. (Aranyos-Maróth 646, Geletnek 734, Zsarnócza 772 milliméter).

Az évszakonkénti eloszlás a vármegyében seholsem egyenlő; legtöbb a csapadék nyáron és legkevesebb télen; a két évszak csapadékmennyisége oly viszonyban áll egymáshoz, mint kettő az egyhez, azaz nyáron kétszer annyi a csapadékmennyiség, mint télen; ősszel aránylag csak kevéssel esik több, mint tavasszal. Ez különben kitűnik a következő táblázatból:

Állomás	Tél	Tavaszi	Nyár	Ősz	Év
Aranyos-Maróth	108 mm 16·8 %	163 25·3	210 32·5	165 25·5	646 mm
Geletnek	127 mm 17·3 %	178 24·3	210 28·5	219 22·9	734 mm
Kőrmöczbánya	191 mm 20·9 %	227 24·8	259 28·4	238 26·0	915 mm
Léva	99 mm 17·8 %	138 24·8	179 32·1	141 25·3	557 mm
Zsarnócza	165 mm 21·4 %	190 24·6	207 26·8	210 27·2	772 mm

Megjegyzem, hogy minden évszak három hónap csapadékát jelenti, t. i.: tél = december, január és február összegét stb.; az állomásokhoz irt felső szám az abszolút csapadék mennyiségét (milliméterekben) jelenti, az alsó szám pedig annak százalékát az évi csapadékmennyiséghez viszonyítva, és végül egy milliméter csapadékmennyiség alatt értjük egy négyzetméter felületen eloszlott egy liter vízmennyiségnek a magasságát.

Hogy a csapadékmennyiség havonkénti eloszlásáról, azaz a csapadékeloszlás menetéről némi tájékozást nyerjünk, egybeállítottuk két állomásnak havi átlagait, illetve ezek százalékait az évi mennyiséghez viszonyítva, t. i.:

Január	Február	Márcz.	Április	Május	Junius	Julius	Aug.	Szept.	Október	Nov.	Decz.
--------	---------	--------	---------	-------	--------	--------	------	--------	---------	------	-------

Geletnek :

14 mm	33 mm	46 mm	58 mm	74 mm	70 mm	78 mm	62 mm	74 mm	83 mm	62 mm	50 mm
5·9%	4·5%	6·3%	7·9%	10·1%	9·5%	10·6%	8·4%	10·1%	11·3%	8·5%	6·9%

Kőrmöczbánya :

60 mm	56 mm	73 mm	63 mm	91 mm	93 mm	85 mm	81 mm	75 mm	96 mm	67 mm	75 mm
6·6%	6·1%	8·0%	6·9%	9·9%	10·2%	9·3%	8·9%	8·2%	10·4%	7·4%	8·2%

Ha ezeket az adatokat a vármegyével szomszédos állomásokban végzett észlelések átlagaival egybevetjük, azt találjuk, hogy Bars vármegye hegyes vidékén októberben van az első vagy fő- és júniusban a második vagy mellékmaximum, ellenben a síkságon júniusban van a fő- és októberben a mellékmaximum; a csapadék minimuma pedig az egész vármegyében februárban szokott fellépni.

A vármegye legnagyobb területén tehát a főmaximum októberben van, mégis a nyári csapadék jóval több, mint az őszi; ennek oka abban van, hogy a júliusi és augusztusi csapadékmennyiség jóval több, mint a szeptemberi és novemberi.

Ha megszámláljuk a napokat, a melyeken mérhető csapadék esett, akkor általános képet nyerhetünk a csapadék gyakoriságáról. Jó lesz itt megjegyezni, hogy csak azokat a napokat tekintjük csapadékos napoknak, a melyeken legalább is 0,5 mm. csapadékot mértek, vagyis ha a harmatból, zuzmarából, ködből stb. származó csapadékot nem vesszük számítás alá, akkor pl. Körnöczbányán egy évben átlagosan 123 napon mérhetnek csapadékot. Ez a szám évszakonként következően oszlik meg:

Télen	Tavaszzsal	Nyáron	Őszszel
28	32	34	29

Leggyakoribb a csapadék tehát nyáron, aztán tavasszal és legritkábban fordul elő télen, majd őszszel.

Ha a csapadékos napok számát és a csapadékmennyiséget egymásra vonatkoztatjuk, átlagos képet nyerünk az egy 24 óra alatt esett csapadékmennyiségéről, azaz a csapadék intenzitásáról. Eszerint legintenzívebb a csapadék őszszel, és legkevesebb esik egy nap alatt télen, vagyis az őszi csapadék bőséges, a téli szegényes; ellenben tavasszal meg nyáron a csapadékintenzitás nem mutat lényeges eltérést.*

* A Garam és Zsitva vidék csapadékviszonyairól Bolla Mihály min. o. tanácsos urtól a következő adatokat nyertem: a Garam és Zsitva vidéke a csapadék eloszlása dolgában azt az általános szabályt mutatja, hogy a magas hegyvidéken jóval több az évi csapadék, mint az alvidéken. A Garam vízgyűjtő területének legmagasabb részén, a magas Táttra környékén 1100—1200 mm. az évi csapadék átlaga, a közép részen 800—900 mm., míg a legalsó részen, mely a kis magyar Alföldbe olvad be, 550—600 mm. az évi átlag.

A csapadék havonkénti eloszlására nézve itt közöljük néhány csapadékmérő állomás 10 esztendő csapadék átlagát milliméterben, megjegyezvén, hogy az átlagok az 1882—91. évekből alakítvák.

Ó-Hegy.

Jan.	Febr.	Márcz.	Ápr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.	Egész év.
77	46	91	95	112	139	120	69	94	144	104	59	1150

Selmeczbánya.

Jan.	Febr.	Márcz.	Ápr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.	Egész év.
68	35	61	72	72	89	100	62	71	93	81	64	884

Ó-Gyalla.

Jan.	Febr.	Márcz.	Ápr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.	Egész év.
32	19	31	61	50	61	59	51	50	51	47	50	562

E kimutatásokból látható, hogy csapadékban legszegényebb hónap február. A legtöbb esik június, július és augusztus hónapokban. Ó-Hegyen a legesősebb hónap az október.

Az esős napok száma évenként 100—400. Még pedig az alvidéken kevesebb, mint a felvidéken. Évszakonként a csapadékos napok száma között nincs nagy különbség; mégis legkevesebb csapadékos nap van télen, legtöbb nyáron.

A felhőzeti viszonyok Hegyfoky Kabos szerint a következők. A legborultabb hónap a december, a legderültebb augusztus, utána a július; közel egyforma borultsága van a márciusnak, áprilisnak, májusnak és júniusnak. Általában véve Bars vármegye az ország borultabb vidékeihez tartozik.

A mi a szélviszonyokat illeti, ugyancsak Hegyfoky szerint a vármegye északi, hegyesebb vidékén az északi, a megye déli részén pedig a nyugati szél az uralkodó.

Régebbi időkből a zivatarokat illetőleg csupán Léváról vannak megbízható adataink, melyek szerint a zivataros napok száma:

1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	Évi átlag
19	23	20	19	25	19	12	16	20	41	23	21.5

ezenfelül a 90-es évek elejéről Kőrmöczbányáról, a hol ugyancsak a zivataros napok száma:

1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	Évi átlag
20	27	23	19	14	22	20	20.7

Ezen adatok szerint a nevezett helyeken s a nevezett időközben évenként átlag 21 napon szokott zivatar lenni mennydörgéssel, villám-lással.

Hogy ez a két állomás körülbelül jellemzi is a vármegye zivataros viszonyait, az kitűnik a zivataros napok 25 évi átlagos eloszlásából Magyarország területén, a hova Bars vármegye átlagos 21 zivataros napjával egészen jól beilleszkedik. Néhány helyet nem tekintve ugyanis, az 1881-től 1895-ig terjedő szórványos zivatar megfigyelések alapján az egész Északi Felföldön 20—25 napra esik a zivataros napoknak évi átlagos száma.

1896 óta egyre sűrűdő s rendszeres zivatar megfigyelő hálózatunk van; innentől 1900-ig már több állomás megfigyelésével rendelkezünk s már a zivataros napok számát az egyes hónapokról is meg tudjuk adni, a mint következők:

Kőrmöczbánya:

	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	Évi
1896	—	—	—	1	4	5	7	5	1	—	—	—	23
1897	—	—	2	—	6	3	4	—	—	—	—	—	15
1898	—	—	2	1	9	3	0	5	1	—	—	—	23
1899	—	—	1	4	2	6	10	4	1	—	—	—	28
1900	—	—	—	3	5	5	5	6	1	—	—	—	25
5 évi átlag . .													22.8

Zsarnóca:

	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	Évi
1896	—	—	—	—	2	2	2	5	2	—	—	—	13
1897	—	—	1	—	2	6	4	1	—	—	—	—	14
1898	—	—	1	1	3	5	—	3	—	—	—	—	13
1899	—	—	—	3	1	5	2	3	5	—	—	—	19
1900	—	—	—	—	4	3	4	3	—	—	—	—	14
5 évi átlag . .													14.6

Aranyos-Maróth:

1896	—	—	—	—	4	6	4	7	3	—	—	—	24
1897	—	—	2	—	7	6	5	1	1	—	—	—	22
1898	—	—	—	4	4	7	1	6	1	—	—	—	23
1899	—	—	—	3	3	6	10	3	4	—	—	—	29
1900	—	—	—	1	3	4	6	4	—	—	—	—	18
5 évi átlag . .													23·2

Kis-Kálna:

1898	—	—	1	1	4	8	4	6	—	—	—	—	24
1899	—	—	—	3	3	7	8	7	—	—	—	—	28
1900	—	—	—	2	3	8	6	5	—	—	—	—	24
3 évi átlag . .													25·3

Zseliz:

1898	—	—	—	—	9	6	3	6	—	—	—	—	24
1899	—	—	—	3	2	6	11	7	2	—	—	—	31
1900	—	—	—	—	4	9	8	—	—	—	—	—	21
3 évi átlag . .													25·3

Génye puszta:

1897	—	—	—	—	7	5	5	3	—	—	—	—	20
1898	—	—	3	2	7	10	3	7	—	1	—	—	33
1899	—	—	—	5	5	7	10	9	4	—	—	—	40
1900	—	—	—	1	5	13	7	6	1	—	—	—	33
4 évi átlag . .													31·5

Léva:

1897	—	—	1	—	6	6	3	—	—	—	—	—	16
1898	—	—	—	1	4	5	1	5	—	—	—	—	16
1899	—	—	—	4	2	3	7	4	2	—	—	—	22
1900	—	—	—	1	2	3	2	4	—	—	—	—	12
4 évi átlag . .													16·5

Ezek az újabb megfigyelések egymásközt nem eléggé egyeznek, mert a zivataros napok néhány évről nyújtotta átlaga több állomáson nagyon eltérő eredményt mutat. Ennek oka — a legnagyobb valószínűség szerint — magában az észlelők eljárásában rejlik. Egyik csupán a helyszínén kitörésre jutó zivatarokat jegyzi fel, míg a másik minden távoli zivatart is feljegyez. Az előbbire példa Zsarnócza, vagy Léva, 14·6, illetve 16·5 átlagos zivataros nappal, az utóbbira példa Génye puszta (Léva mellett) 31·5 átlagos zivataros nappal. Középuton vannak a többi állomások — s ez felel meg leginkább a tényleges állapotoknak — nevezetesen Körmöczbánya 22·8, Aranyos-Maróth 23·2, Kis-Kálna 25·3 és Zseliz 25·3 átlagos zivataros nappal az évben. Ezek a számok Körmöczbánya és Léva hosszabb idejű sorozatához is elég közel állanak.

A mellékelt megfigyelésekből már az is kitűnik, hogy a legtöbb zivatar rendszerint júniusban van s ezután következik július, augusztus és május körülbelül egyforma gyakorisággal; kora tavasszal és késő ősszel is csak szórványosan vannak zivatarok.

A Magyar Statisztikai Évkönyv újabb folyamaiban fel vannak

sorolva azok az esetek is, a melyekben a tűzvész oka villámcsapás. E szerint Bars vármegyében 1890-ben 5, 1891-ben 3, 1892-ben 9, 1893-ban 5 és 1890-ben 2 esetben volt a tűzvész oka villámcsapás. 500 km²-re ebből átlag 4.5 eset esik, a mely számmal Bars vármegye azok vármegyék közé sorakozik, a melyekben elég gyakran oka a tűzvésznek a villámcsapás. Ebben a tekintetben Bars vármegyét az összes vármegyék közül csupán Fejér, Vas és Zala vármegyék múlják felül.

*

A vármegye öt közigazgatási járásra oszlik. Ezek az aranyosmaróti, garam-szent-keresztii, lévai, oszlányi és verebélyi járasok. Van három rendezett tanácscsal bíró városa: Kőrmöczbánya, Ujbánya sz. kir. városok és Léva város. A Kőrmöczbányát körülövedző hét község a város fenhatósága alatt áll anélkül, hogy a város területéhez tartoznék vagy annak kiegészítő része lenne, mintegy kis járást teszen s ügyeit főszolgabírói hatáskörrel a város egyik tisztviselője (tsztb. főszolgabíró) látja el. A vármegyének a *pragmatica sanctio* korában csak négy járasa volt, az aranyos-maróti járas az oszlányival egy járást képezett.

Községeinek száma sem változott nagyon. A török hódoltság korában sok község elpusztult egészen, melynek nyoma sincs. Ilyenek Petend, Kiszelfalu, Bezeréte, Leánd, Szent-Mihály, Baratka. De az elpusztult község helyén vagy annak határában új község épült, és új elnevezés alatt fenn áll ma is.

Az 1531. évben foganatosított adóösszeírás szerint a vármegyének 208 községe volt, — 1720-ban pedig volt 201 községe. Ezek közül 2 sz. kir. város, 11 mezőváros, 27 curialis, 158 urbéres és 3 lakatlan község. 1865-ben volt 210 községe, mai községeinek száma 209. Házartásainak száma volt: 1720-ban 8.443, 1865-ben 35.333. Az 1880. évben házainak száma 18.793; ez a szám az 1890. évig 19.907-re emelkedett, a szaporodás tehát házban 6.26%.

A népesség szaporodásának feltüntetésére a következő adatokkal rendelkezünk. A vármegye népessége 1720-ban * 52.814 lélekből állott, tehát az akkor 2,582.598 lelket számláló Magyarország lakosainak 2%^o-át képezte. Ujbánya város lakossága 1.497 lélek volt. A lakosság a következő években rohamosan emelkedik; a vármegyének 1787-ben már 107.353 lakója van, a lakosság száma tehát 103.27%^o-al emelkedett. Fényes Elek 1847-ben megjelent »Magyarország leírása« című könyvében a népesség számát 130.248-nak mondja. 1865-ben a vármegye lakossága 118.304 lélek volt, ebből Kőrmöczbánya lakossága 4.715, Ujbánya városé 4.368 lélek, Léva város lakossága 4.211 lélek. Az 1880-ik népszámlálás 142.691 lakost, az 1890-ik népszámlálás 152.910 lakost, végre az 1900-ik népszámlálás 164.570 lakost irt össze. Barsmegye népessége sűrűségben az országos átlagot meghaladja. Egy km²-re 62 lélek esik, az országos átlag pedig 59.6. Az 1899. évi adatok szerint az élve szülöttek száma 6.386, mely szám az ország összes szülötteinek 0.99%^o-át teszi, tehát ez is magasabb az országos átlagnál, viszonyítva a területhez, mely az országos területnek 0.97%^o-a.

* Magyarország népessége a *pragmatica sanctio* korában. Irta: Dr. Acsádi Ignác. Az orsz. m. statisztikai hivatal kiadványa.

A házasodási esetek is viszonyítva az országhoz, magasabb százalékokat adnak, mint a terület. A házasságkötések száma az országos kötéseknek $1\cdot01\%$ -a. A barsi ember idejében házasodik, a vőlegények többsége (53%) még 25 éves sincs, a menyaszszonyok nagyrésze (36%) 19 éven alúl van s 76% van 24 éven alúl. Amint katonakötelezettségének megfelelt s hazajő, siet megteremteni otthonát és abba belevezetni választottját, kit már a katona sor előtt kiszemelt.

De a mily örvendetes a születéseknek és a házasságkötéseknek száma, annál inkább lehangelő a halálesetek viszonya az országos halandósághoz, melyből mint a házasságkötésnél szintén $1\cdot01\%$ -al osztozik, vagyis házasságkötés és halálozás az országos viszonylatban egyenlő számadattal szerepel. Ennek az elszomorító jelenségnek az egyik oka, hogy a gyermek Barsban sem részesül abban a szeretetben, mely az anya gondosságában nyilatkozik. A gyermek még mindig teher, melyet elveszíteni szerencse. Míg ugyanis az országos átlag szerint 100 halálesetre $46\cdot5$ gyermekhalál esik, Barsban a viszonylagos gyermekhalál $47\cdot8$ számmal szerepel, tehát az országos átlagot $1\cdot3\%$ -kal meghaladja. Majdnem ugyanaz előtt a kedvezőtlen helyzet előtt állunk, ha a 7 éven alóli gyermek halandóságát tekintjük, mert míg itt az országos átlag szerint 100 halálesetre $49\cdot5$ esik, Barsban ez a viszonylat $50\cdot2$ -ot tüntet fel. Barsban tehát a szülötteknek a fele nem éri el a 7-ik esztendőnek betöltését. Ez a nemzetgazdasági kár első sorban a teljesen szegény mezei munkás néposztály számlájára esik, mely a természet propagatív erejének szabad folyást enged és mert vagyona nincs, nem retteg úgy a gyermek-szaporodástól, mint a magyar földművelő gazda, mely önzésből az egy gyermekrendszernek híve, engedi elszenvedni az abortust és az azzal járó életveszélyes kockázatot. De a gyermekhalandóságnak más oka is van. Az 1899. évben fertőző betegségben pusztult el az elhalt gyermekeknek $33\cdot16\%$ -a, ennek pedig az az oka, hogy az egyes lakásokban különösen pedig a gazdasági béresházakban oly nagy a zsúfoltság, hogy azokban a hevenyfertőző korok lokalizálása kizárva van.

Ha a halálozásoknak számát az öt évenként fokozódó évek sorozatával összehasonlítjuk s a nő és a férfi halandósága között párhuzamot vonunk, akkor két életkorszak ötlük szemünkbe. Az egyik a serdült kornak 15—34-ig terjedő évei. Ez a 20 év az országos átlagban előnyösebb a férfira, hátrányosabb a nőre. Míg ebben a korban a nő halálozásának $20\cdot8\%$ -ával találkozunk, a férfi-halálozás csak $17\cdot9\%$ -ot tesz ki. Barsban az eredmény eltér az országos átlagtól. Itt a férfi sorsa mostohább $15\cdot1\%$ -al áll szemben a nő $14\cdot8\%$ -ával. Ez a különbség arra enged következtetést, hogy a barsi férj jobban óvja az asszonyt és a szülések nem pusztítanak el annyi anyát. Ez utóbbit a statisztika igazolja is, mert míg országos átlagban a szülésből eredő halálok a nők halálozásának $0\cdot76\%$ -a, addig Barsban $0\cdot67\%$. Fölötte érdekes a munkabírás teljének kora, a 35—59-ig terjedő idő. Itt a férfi sorsa mostohább, mint a nőé és mindkettő mostohább, mint az országos átlag. Ebben az időszakban Barsban a halálozás 38% -al szerepel a férfinél, 29% -al a nőnél. Az országos átlag a férfinél $32\cdot6\%$, a nőnél 28% .

A közegészségügyi igazgatás éberem örökdió a vármegyében évek hosszú során. A gondviselés oly közegészségügyi kezelőket adott

a vármegyének, kiknek tudományuk, lelkök és szívök is volt. Így a vármegye már az 1877. évben szabályozta a törvénytelen gyermekek fölötti hatósági felügyeletet és a körorvosi intézmény fejlesztésének úttörője volt akkor, midőn szemben az országos igazgatás álláspontjával meg-megujult küzdés árán már az 1892. évben szabályrendeletileg kimondotta, hogy a körorvost a községek által befizetett járulékokból havonként előzetes részletekben a vármegye pénztára fizeti. A barsi nyomnak azóta sok vármegye lett a követője, hogy így együttműködve előkészítsék a közegészségügy állami ellátásának a közel jövőben remélhető megoldását.

Ha a szoros értelemben nem is közgazdasági kérdés, hogy a népesség számában mily erővel jelenik meg a magyar faj, mint államfentartó elem, mindaddig, míg magyar nyelven Magyarországról vagy annak bármely szerves részéről szólnunk, ez elől a kérdés elől kitérnünk nem szabad, mert legyünk bármily gazdagok, bármily hatalmasok, ha magyarok nem vagyunk, nem használ nekünk.

Bars vármegyében a hegyvidék lakossága tót, s a tót tengerben ma már elenyésző sziget a bányászat művelése céljából letelepített német elem. A dombvidék lakossága eredetileg magyar volt, de kipusztította a török hódoltság. Ma kevert ajkú népesség lakja. A rónavidék ma is magyar.

Ezer éves ennek a három népelemnek a becsületos együttes küzdése.

A vármegye déli vidéke magyar. Itt vonult fel a honfoglaló Bars vezér, itt építette fel várát, melynek eltűnedező romjain épült az a kis falu, mely alapítójának nevét a mai napig megtartotta. Barstól északnak tornyosodik két hatalmas pilléreként az a kettős trachit szikla, mely a Garam folyó medrét szorítja össze és melyet tótkapunak nevezünk ma is.

Azért nevezzük így, mert a mi azon a kapun túl elterül, az már a tótság. Az onnan süvöltöző északi szél a tót szél, az onnan torlódo jégzajlás a tót jég. Azon a kapun evez lefelé a talpas tót, hogy talpfáját Garam-Kövesdre vagy megszakítás nélkül Budapestre leüszta, azon a kapun szállítja le — most már a vonat — a munkást minden tavasszal, hogy kenyerét ott keresse, hová a Garam viztömege leszállítja és raktározza a felföld erdőségeinek televényalkotta vastag iszapját. A tótkapu küszöbén épült Tolmács falu, ott az é intkezési ponton, hogy egymást magyar és tót megértse. Meg is értették egymást egyezer év óta.

Azt megírta a történelem, hogy Bars vezér megszállotta Bars vármegyét, arról azonban mit sem tud, hogy döntő harcot vívott volna. A Garam mentén a kő népek szívesen fogadták a magyarokat, a kik sem nem öltek, sem nem raboltak, hanem a kik baráti jobbot nyújtottak nekik és azt mondták, maradjunk együtt. Maradtak is. Ezer év óta együtt véreztek, és akárhányszor az északi európai tótság berzenkedett, mint a Giskra idejében is, a barsi tót meg tudta különböztetni a magyar barátságot a cseh barátságtól, mert ennek a tolakodó rokonnak a kezeszorításától mind a tiz körme sajjgott.

De ugyan mit is kezdett volna a mi tótunk a cseh zsebrákokkal? Ezek nem hoztak neki, hanem vinni akartak tőle, már pedig ha hullámzik az Alföld görnyedő kalásza, a mi jó tótunk tudja, hogy azt

számára is ringatja a szellő, és vízi a kaszáját meg köszörűkövét ahhoz az ezer éves baráthoz, a ki borral, búzával, szalonnával várja. Azután meg a tót, ha kiképezte magát pappá, bíróvá, hivatalnokká, ha nagy emberré lett, nem mondta neki senki, hogy te tót vagy, mit akarsz te a haza nagyjai között.

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a felső Garam völgye oly népes volt akkoron, mint a mily népes ma. Sok erdőség volt akkor ottan, melyben csak az erdei vad tanyázott. A népesség akkoron csak a Garam széleit és azt a természet által lecsapolt tófenéket lakhatta, melyet a régiek susol-völgyének neveznek, mely Saskő várától Revistye váráig terjedt, mely völgy neki kenyeret és állatainak legelőt adott. Későbbi királyok hozták be a német vendégeket, a Kunosokat, Hanesokat, kik megépítették a Kuncshánt (a mai Kunosvágása) a Haneshánt (a mai János rét), kik erdőket irtottak, bányákat nyitottak, városokat építettek és meghonosították az ipart.

Annak, hogy a tót nyelv annyira elterjedt, sok oka van. Első a husziták, második a török, harmadik a reformáció, negyedik mi magunk. A husziták fanatizmusa gyilkos szerszámmal dolgozott. A török kétszer irtotta ki a Garam völgyét; 1530-ban Mohamet szendrői basa, 1599-ben pedig Ibrahim nagyvezir. Azután jött a reformáció. A fő urak elűzték a protestans jobbágyokat és idegent telepítettek helyette. De nemcsak a magyar elem pusztult el, hanem a német is. Székes-Barson kiveszett a magyarság, Léva vidéke eltótosodott, Ujbányán a török kiirtotta a németet, tót lépett helyébe, s midőn elvonult minden veszély, a Morvaországból beözönlött tót papok elvégezték a többi.

Mindezeket pedig megirtam röviden azért, mert a vázoltam halvány háttér nélkül Bars vármegyének ethnographiai viszonyait megérteni nem lehetne.

Az 1720 évi összeírás alkalmával a lakosság egészen magyar volt 17 községben, többségben volt 27 községben. Az összeirt nevek magyar vagy más nyelvű jellegének egymás közötti aránya szerint, az akkor összeirt 52.814 lakos között:

magyar	15.791	tehát	29.90%
tót	35.644	»	67.49%
német	1.378	»	2.61%

Fényes Elek szerint a vármegyének 130.284 számot kitevő lakossága anyanyelv szerint a következőképen oszlik meg:

magyar	39.526	tehát	30.40%
tót	76.664	»	59.19%
német	13.454	»	10.41%

A vármegyének három rendezett tanácsú városa közül *Körmöcbánya* 1720-ban népesség szempontjából is egyike az ország előkelő városainak; 5.257 lakóból álló népességével, lélekszám szerint az ország 13-ik városa volt. Elseje a hét alsó magyarországi bányavárosnak és ezt az elsőséget a sz. kir. és fő bányaváros (libera regia montanarumque primaria civitas) címében ma is viseli.

A város fenhatósága alatt áll az azt környékező hét község, melyek határában terül a város uradalmainak egy része; mert birtokainak zöme Turócz vármegyében fekszik. Eredetileg quad-telepit-

vény, de szász bevándorlók építették a tatárjárás után várossá. Lakosai közül 1720-ban magyar csak 3·72% volt, ellenben német 80·77%, tót pedig 15·51%.

Az 1890. évi népszámlálás szerint a városnak és a hozzácsatolt hét községnek 9179 lakója közül 5·74% magyar, 70·65% német és 23·61% tót.

Újlánya sz. kir. bányaváros lakossága 1720-ban 1.497 lélek volt. Ezek közül magyar 5·77%, német 64·42%, tót 29·81%.

Az 1890. évi népszámlálás szerint a városnak 4.294 lakója közül 3·83% magyar, 2·59% német, 93·58% tót.

A városnak a bányászat adott életet, népének jólétet, gazdaságot; a mint bányáit elborította a víz, megszűnt a jólét, haldoklik az élet. A roppant hanyatlás már kétszáz éve tart; a bányák már 1715-ben miveletlenek voltak, a nép elszegényedett és nagy része koldulásból élt. A fazekasok és kádárok gyártmányait az ország más részeibe vitték eladni.

Léva mindig magyar volt, nem ártott meg nemzeti jellegének sem a török hódoltság, sem a belvillongások. A város rohamosan épül, fejlődik, népessége szaporodik. Míg lakóinak száma 1865-ben 4.211 volt, az 1880. évi népszámlálás már 6.000 lelket talált. A városnak 1890-ben már 7.400 lakosa van, lakosainak száma az 1900. évi népszámlálás szerint: 8.321 lélekre emelkedett.

A mint a vármegye népe a magyar, a német és a tót elem között megoszlik, a szerint változik az egyes községeknek alakja, az utcásorok, épületeknek formasága, belső berendezése, maga a nép, annak ruházkodása; a hol pedig ez a három faj egymással szomszédos, ott a fajok szokásai, azok viselete, izlése, mintegy egymásba folynak.

Említettem, hogy a rónalapályt a magyarság, a hegyvidéket a tótság lakja. Ennek tömegében a német elem a tótság által mindinkább alámosott kisebb-nagyobb szigeteket képez. Míg a lévai járásban és a verebélyi járásnak arról szomszédos keleti részeiben, a magyar faj társadalmi felfogásának tipikus alakulataival találkozunk, viszont a garam-szent keresztii járás teljesen tisztán őrizte meg a tót ajkú népek hagyományos szokásait. A három rendezett tanácsú város is, a népstűrsődésnek ez a három jegecedő pontja, a három faj szerint oszlik meg. *Léva* magyar és faji erejének teljével sugározza ki jellegét környékére és ha lassan, ha nehezen is, mindegyre inkább elmállóban van az a tót félkör, mely a várost északról körülfogja. *Ujbánya* tót, eredeti német jellegét elvesztette. *Körmöcbánya* még német.

Ha az egyes falvakban a lakóházak építési modorát tekintjük, a lévai járás földmivelő gazdája vert fal, fecske rakás vagy vályogból épített tisztán fehérre meszelt házban lakik, abban nappali és háló szobája van s ezek közé épül a konyha. A ház oldalán fedett tornác fut végig, az utcahomlokzat előtt egy kis kert virul. Az udvarnak faragványos vagy rácsos deszkakapuja van, bálványfával, az udvaron gemes vagy kávas kút. Viszont a tót vidéken, mivel ott a követ majdnem a közvetlen közelből veszik, a ház kőből épül, de a hegyi szurdokokban faházakkal is találkozunk, a ház fedelén deszka csúcsfal, azt vagy zszindely, vagy szalma fűdi. A földél vagy sima, vagy garádós. Az utcára néz a lakószoba, a konyha melletti udvari helyiséget azonban kamrának rendezi be. Az utcára

nyíló két ablak közé képet vagy szobrot illeszt a falba, tornácza nincsen. A tót szereti az eleven tarka színeket. Szeretettel ékesíti fel házának utczára nyíló homlokzatát piros, kék vagy sárga színű földfesték szegélylyel. Az utcái ablakba agyagból gyúrt fedőlapokat illeszt, s azokon is festett virág díszlik. Ott, hol a magyarság a tót-sággal érintkezik, különösen pedig ott, hol a török hódoltság és az ellenreformáció hatása alatt a magyar elem elpusztult, s tót telepes foglalta el helyét, ott a magyar szokások s viseletek a tót szokások és viseletekkel jelennek meg, mégis inkább a magyar izlés az uralkodó.

A magyar szereti a tisztaságot s annak hódol, midőn minden berendezésében a fehér színnek ad előnyt. Fehér a fal, fehér az ágy-nemű, melyet a nyoszolyán egész a padlásig felhalmoz. A magyar asszonynak ez a büszkesége. Hosszú pad vonul el a szobában az utczára néző ablak mellett, előtte asztal, pár szék. Ez a butorzat. Tót vidéken a szobák falain színes nyomatú képekkel zsufolva találkozunk és a fehérenemű piros, kék vagy sárga színekkel van kivarvva. A magyar földműves öltözetében kerül minden feltűnőt. A magyar paraszt leginkább fekete posztóból készült ruhában jár, a zoruabb időszakban bőrrrel bélelt bekecset hord s arra subáját veti. A tót ember fehér darócban jár, fehér nadrágja néha egészen sima, néha varrottással van díszítve. Az a vastag bőr, sárga csattos, gazdagon díszített tüsző, az opások, melyben összes szükségletét, pipáját, dohányját, kését tartja, mindinkább kiszorul a divatból. Fehér daróc ruhát hord, mely a világtól inkább elzárt helyeken barna vagy fekete guba. Lábán boes-kort, ünnepies alkalommal csizmát visel, mely fénylő szegekkel van kiverve.

A magyar asszony öltözete az unalmasságig egyszerű, s idomait teljesen eltakarja. Szereti a fekete színt. Fején fekete kendőt visel, felső ruhája fekete, mint zubbonya mint a vizitke és a festő vászonból varrott szoknya is. Nagy ünnepségeken veszi fel ezüst nyaklánczát, ezüst csattos, áttört ezüstgombos mentéjét, mely teljesen azonos a férfi ezüstgombos mentéjével. A tót nő izlése változatos és sokszor valóságos fényűzést fejt ki. Selyem mellényén, melyeket pitykével, aranyzsinórokkal gazdagon felékesít, s mely a magyar vállfűzött pótolja, a himzett fehér ingbetéttel fölötte kaczér. Itt is különbséget kell tennünk a garamvölgyi vagyonos és a hegység fodrai közé temetkezett szegény tót asszony között. Így a geletneki, a garamszentkereszti az oszlányi nő kasmir selyem ruhába öltözik és nagy gyakorlatot fejt ki a színek tarka-barka megválasztásában. Gazdag aranyrojtos mellénye van, arany paszományos fejkötője, melyet a csipke gazdagon szegélyez. A német nő szoknyát (Warbe), kötényt (schirztoch), ingbetétet (ibbe middele) és mellényt (pruszlek) visel. Hosszú téli kabátja van (longe rouch).

De nemcsak a vagyonosbbja szereti a dísz, olcsóbb eszközökkel a szegényebbje is cifrálkodik. Festői szép a fenyőkosztolányi, a kis-és nagyülési népviselet, rövid inge kerek, gallérját és vállát saját maga megrajzolta motívumai szerint piros, kék, sárga, barna és fekete pamutból kivarrott ékitmények díszítik. Ezeknek változatossága valóban meglepő. Ez a nagyon szegény nép annyi izlést tanusít varottasainak elkészítésében, hogy az nagyon feletté áll a pöstyénvidéki nyitramegyei házi ipar készítményeinek. Több évvel ezelőtt e sorok

írója egy nagyobb gyűjteményt állított össze ily barszegyei varot-
tasokból s azokat illetékes helyen be is mutatta. A dolog azonban
annyiban maradt és ennek a népnek izlése ma sincs felfedezve, az ma
is teljes szegénységben, ma is nélkülözések között tölti el napjait
azzal az angyali szelidséggel, melyről megírva van, hogy ők birják
a földet. Az ő lelküknek jól esik, ha vasárnap a templomban mutat-
hatják be saját készítésű ékességüket. A vármegye lakóinak általában
alapjellemvonása a mély érzésű vallásosság, mely igaz, hogy sokszor
babonává süllyed, de ennek változatai sem károsak, azok inkább a
romlatlan gyermekkor felfogásából eredők. Természetes, hogy itt is
különbséget kell tenni a komolyabb, a józanabb, a megfontoltan cse-
lekvő magyar nép és az inkább gyermekies kedélyű, fölötte szelid és
türelmes tót nép között és ez a két ellentét jól megfér egymással;
igazolja ezt a folytonos érintkezés közvetlensége. A magyar elemnek
szemben a tóttal inkább atyáskodó, a tótnak a magyarral szemben
inkább fiúi vonatkozása nagyban hozzájárul ennek a két, egymással
barátságban élő népnek kölcsönös megértéséhez.

A vármegye lakosságának táplálkozása különböző a rónalapá-
lyon és a hegyvidéken.

A hegyvidék népességének táplálkozása is a szerint különbözik,
a mint a lakosság a Garam folyó szélesebb völgyületét vagy a hegy-
oldalakat foglalja el.*

A hegyiség párkányzatai között elrejtett lakosság táplálkozása
fölötte szegényes. Elsősorban ennek élelmezését mutatom be. A fő
étkezés ezeknél reggelre esik, s a reggeli maradványát teszik el
délre. A nyári étkezés rántott leves csipetkével (mrovnica), helylyel-
közzel a reggelit a galuska egészíti ki. Est-ebédre burgonyát fogyasz-
tanak savanyú levessel vagy ritkábban tejsavó levessel (zvara).
A kenyérral takarékosan bánnak, mert a liszt kevés. A húsétel
ritkaság.

Néha változatosság okáért bablevest, borsódara levest vagy sa-
vanyú saláta levest fogyasztanak. Télen a lakosság jobban él, a fő
étkezés akkor is reggelre esik. Rendes eledele a perántott káposzta,
melyhez különféle változatosságban burgonyát fogyaszt, sőt néha
kenyeret is. Néha galuskára is telik, s ezt savanyú levessel fogyasztja
vagy tejelevessel. Telik néha hüvelyes és kalászos terményekre is; bab,
borsó és árpakása váltakoznak. Vasárnapokon és ünnepnapokon a
rendes étlapot füstölt disznóhús és birkahús is élénkíti. Hogy a
húsétel és a tej ritka eledel, annak oka, hogy kevés a marhája és a
szárnyasa, a mije pedig terem tejben, vajban, tojásba és csirkében,
azt a városokban és nyáron a fürdőhelyeken adja el, hogy egy kis
pénzmagra szert tegyen.

A Garamvölgyének népe, mely számra csekélyebb, mint a hegy-
lakóké, jobb módnak örvend, s így táplálkozása is jobb, tartalma-
sabb. Itt a dúsabb reggeli mellett délre is külön főznek, sőt estére
is. Nyáron fő tápszerük a liszt és tejtéle étel, a hüvelyes termény és
szórványosan a hús is, mely leginkább a télről visszamaradt füstölt
húsból áll. A savóleves galuskával vagy rántott leves csipetkével
divatos eledel itt is. A nyári ebéd borsó, bab, árpadara és burgonya
keverékből készített sűrű leves (poludnajsó) és rizs vagy árpakása

* Dr. Gonda Péter g.-szentkereszti járásorvos úr levele nyomán.

vajjal. A salátalevest itt sem vetik meg. Vasárnap telik marhahús-levesre is metélt tésztával. A téli étkezés során a káposzta, burgonya és tej a fő tényezők, de a füstölt hús sem marad el. Vacsorára az ebédmaradékot költik el, savanyú levest vagy tejet kenyérral fogyasztanak. A tejes burgonya gyakori étel.

Fölötte egyszerűen él a magyar paraszt is, vagyonszerző képességének ez az alapja.* Mindszentek napjától Szent-György napig kétszer étkezik naponként, mert a rövid napot pótolni kell.

Reggel 6 óra tájban eszik sűrűbb bablevest, burgonya és tésztás levest, ebéd idején utazás előtt, vagy munkaközben kenyeret és szalonnát, vacsorára ismét levest fogyaszt, azonkívül hetenként kétszer tésztát, a többi napokon pedig káposztát, burgonyát, burgonya és kukoriczákását. Vasárnap marha- vagy baromfi-levest, káposztát füstölt disznó hússal.

Szent-György naptól mindenszentekig már van reggeli ebéd és vacsora is, melynek ereje a munka mérve szerint változik.

Reggelije kenyér szalonnával vagy nyers hagymával, déli ebédje ugyanaz mint téli este-ebédje, vacsorája pedig délről maradt leves s majd mindennap haluska. Kapálás, kaszálás és aratás idején az életmód erőteljesebb, a mennyiben füstölt disznóhús vagy baromfi nemcsak vasárnap kerül asztalra, de hétköznapiokon is, sajnos, hogy borhiányban a magyar földműves újabban reggel, délben, este egy-egy mérték pálinkát is megiszik. A nyári hónapok alatt uzsonna is van s ekkor kenyérral szalonnát, hagymát vagy túrót esznek.

A sertésvész az oka, hogy táplálkozás a sertéshús és szalonna hiánya miatt gyakran szegényes, mert ha őszzel a sertések elhullanak, azokat pótolni többé nem lehet.

A sertésvész óriás károkat okozott s okoz ma is, mert míg ezelőtt minden negyedtelkes gazda 2—3 sertést ölt, most megtörténik, hogy semmit sem ölhet s húst, zsírt, és szalonnát pénzen kénytelen vásárolni, és emiatt természetesen kevesebb húst is eszik.

A sertéshúst némileg a baromfi pótolja s a baromfit csak a szegényebb sorsú ember adja el, a közepes módu gazda csak annyit ad el belőle, a mennyi sóra, paprikára és egyéb fűszer beszerzésére kell. A csirkét és libát csak kinőtt korában eszi meg, a csirkét főzve, a hízlalt libát sütve. A lúdtenyésztéssel nagy kedvvel foglalkozik s annak fogyasztása novembertől tavaszig tart. Egy közepes gazda körülbelül 20—25 libát eszik meg évenként és 40 drb. egyéb kinőtt baromfit.

A magyarnak kedvencz itala a bor, azt azonban sokáig nélkülözte. Most már, mióta a homoki bornak ára csökkent és a szőlőfelújítás megindult, a borfogyasztás némileg emelkedik. A bor rovására a sör- és pálinkaivás terjedt el nagyon, ez utóbbi pedig nagy hátrányára népünknek. Azelőtt a magyar a sört alig ismerte, ma már hozzá szokott.

A vármegyét majdnem minden részében életerős, egészséges nép lakja és még a hegyvidék lakója is, az egyes nagyon szegény községek kivételével, melyek lakói a keresetüket vesztett bányászok, bár

* Ordódy Endre úrnak, a lévai járás főszolgabirójának leveléből közlöm ez érdekes részleteket.

egyszerűen él, szorgalommal és kitartással mégis megszerzi mindennapi kenyerét. Ez a nép józan, becsületes és takarékos, igaz, hogy a szesz különösen a tótajkú vidéken érezteti már romboló hatását, de szemben a szeszfogyasztással ma már az egészséges kijózanodás útjára léptünk.

A magyar közép-termetű, erős, zömök faj, arcza barna, haja fekete, a szeme sötét; ezzel ellentétben a tót, különösen a Garamvölgy termékeny részének lakója, magas s inkább vörhenyes szőke. Mindkét faj női szépek, szalályos arcz, üde arcszín, nyájas tekintet és egy költő énekére alkalmas természetes báj ömlik el egész valóján.

Az ujonczállításokról és azok eredményéről nem vezetnek nyilvános statisztikát. Nekem is csak 9 év áll rendelkezésemre, 1891-től 1900-ig. Az 1895. év adatait nem birom.

Ezek szerint állítottatott a vármegyében:

1891-ben	3002	ujoncz, besoroztatott	664,	tehát az állítottak	22 11 ⁰ / ₀
1892 »	3245	»	»	510	» 15·71 »
1893 »	3513	»	»	541	» 15·40 »
1894 »	3851	»	»	618	» 16·03 »
1895 »	—	»	»	—	» — »
1896 »	3487	»	»	853	» 24·81 »
1897 »	3289	»	»	990	» 30·10 »
1898 »	3006	»	»	1090	» 30·52 »
1899 »	3135	»	»	1090	» 30·40 »
1900 »	2978	»	»	789	» 20 60 »
Összesen	28496			7145	

Hogy az ujonczozás eredményéből egyes vidékek hadi képességére következtetni tudjunk, összehasonlítottam a teljes magyar és lapály lakta lévő járás ujonczozási eredményét a teljesen hegyvidéken élő és tót ajku nép lakta garam-szent-keresztzi járás ujonczozási eredményével. E következő adatokat nyertem:

Állítottatott:	G.-Szent-Kereszten	Léván
1891—1900-ban	6540	6273
Ebből bevált I. koroszt. . .	46·65%	47·44%
» » II. »	27·82 »	32·05 »
» » III. »	25·53 »	20 51 »

Míg tehát a g.-szent-keresztzi járásban az összes állítottak közül 20·6⁰/₀ vált be, a lévői járásban bevált 27·7⁰/₀.

Még élénkebb az eltérés az egyes vidékek között, ha az 1901. évi ujonczozás eredményét tekintjük:

Az eredmény, a besorozottakat százalékban kifejezve, következő: Körmöczbányán 17·7⁰/₀, Ujbányán 21·1⁰/₀, Garam-Szent-Kereszten 24·4⁰/₀, Aranyos-Maróthon 24·4⁰/₀, Oszlányban 21·1⁰/₀, a lévői járásban 34·4⁰/₀, Léva városban 42·8⁰/₀, az egész vármegyében 26 8⁰/₀.

Arra a kérdésre, hogy mi az oka annak, hogy az 1900. évben a hadkötelesek katonaképessége majdnem 20⁰/₀-al csökkent, megfelel a történelem, 22 évvel az előtt volt Bosznia megszállása, mely Bars vármegyének életerős fiait, a 26. gyalog ezredben lekötve tartotta. A többi hadt derítse ki a statisztika.

II. Különös rész.

*Bars vármegye főbányászata** az alsó magyarországi bányavidékhez tartozik, melynek hét alsó magyarországi bányavárosa között első helyen áll Körmöczbánya, sz. kir. főbányaváros és Ujbánya. A főbányászat ma, fájdalom, csakis a vármegye északi sarkában, a turóc-, zólyom- és barsmegyei vízválasztók között fekvő Körmöcz sz. kir. és főbányaváros területére és ennek közvetlen környékére szorítkozik. Keletkezésének ideje bizonytalan s a mennyiben a várost több ízben tűzvész pusztította el, és ilyenkor a levéltárak is elpusztultak, a régi bányászat történetéből csak igen kevés adattal rendelkezünk. Kétségtelen, hogy időszámításunk első századaiban Körmöcz város területe már élénk bányászat színhelye volt és a műveléseknek folytonos terjeszkedésével legnagyobb kiterjedését a XVII. és XVIII. században érte el, mely időben a bányászat megközelítőleg 5 km. hosszú és 2·5 km széles területet ölelt fel, de mivel a műveléseknek a mélységbe történt lehatolása következtében a beömlő bányavizek azoknak folytatását sok helyen lehetetlenné tették, a XIX. században a bányászat kiterjedése már majdnem felényire csökkent.

A bányászat kezdetben kizárólag magán kézben volt, és csak a XV. és XVI. században bekövetkezett mostoha viszonyoknak tulajdonítható, hogy a kincstár, Körmöczbánya terhein könnyítendő, 1545-ben a legelső bányarészt, az úgynevezett mély altárót minden jogaival együtt a várostól átvette. 1593-ban, megint csak a viszonyoknak kényszerítő befolyása alatt, a kincstár bányabirtoka a jelenleg is még művelés alatt álló »Goldkunsthändlung« vagy jelenleg Ludovika-akna bánya néven ismeretes bányarészszel gyarapodott; és idők folyamán — többnyire a kincstárral szemben felhalmozódott tartozások fejében, — a legtöbb bányabirtok a kincstárra szállott át, míg 1893-ban a városnak utolsó bányabirtoka, az úgynevezett Rózsabánya csere útján, az 1900. évben pedig a dr. Rapaport Arnold tulajdonában volt »Körmöczi egyesült Károly és városi bánya« vétel útján a kincstár tulajdonává lett, úgy hogy jelenleg az egész körmöczi bányaterület a kincstár tulajdona.

A körmöczi bányadalom két bányaterületre oszlik, az északnyugatira (Ludovika-aknai bányamezők) és a dél-keletire (Nádor-aknai bányamezők), mely területeket a nagy Kalváriahegy augit-andesitje választja el egymástól.

Az észak nyugoti telérvonulat Jánosrét község határától Jánoshegy községig terjed, hossza mintegy 4000 m. Főtelére a hatalmas Schrömen-telér éjszak-keleti csapással és dél-keleti düléssel, vastagsága helyenként 60 m.-re is tehető. Ez a telér éjszaki folytatásában több részre oszlik. A főteléren kívül úgy fedűjében mint fekűjében számos mellék ér is ismeretes, de ezek vastagsága 0·2—1 m. között váltakozik.

A telérek mellék kőzete általában zöldkoves módosulatú andesit, míg töltményüket kizárólag pyritekkel gyéren impregnált quarcz

* A körmöczbányai bányászat leírását zárandi Knöpfler Gyula urnak, a kir. bányahivatal főnökének köszönöm.

képezi, melyben az arany véghetetlen finom — nagyítóval sem látható — szemcsékben van elszórva. A telérek nemes fémtartalma különböző. Általában azt tapasztalták, hogy a vékonyabb mellék erek dúsabbak, mint a hatalmas Schrömen ér, mert míg amazok anyagának egy tonnájából 10—12 gr. arany is nyerhető, a Schrömen-telér fémtartalma tonnánként legföljebb 3—4 gramm.

Az észak-nyugati terület jelenleg csak 3 aknával rendelkezik, a 180 m. mély Ludovika-aknával, a 270 m. mély Mária-aknával és a majdnem 400 m. mély Anna-aknával, számos aknáját már régen betömték, vagy összetörték, befődték. A nevezett három aknán szállítják a bányaterményt, és pedig a Ludovika-aknán villamos erővel, a másik kettőn pedig vízerővel. A bányabeli szintes szállításra vasút szolgál.

A dél-keleti telérhálózat közvetlenül Körmöcz város alatt terül el, hossz kiterjedése majdnem 2000 m., szélessége pedig 1000 m. Ez a bányaterület számos telérnek és vékonyabb erecskének össze-vissza szőtt hálózatából áll, melyeknek vastagsága 0,1—0,2 m.-től legfeljebb 2—3 m.-ig terjed, csapásuk hol éjszak-nyugati, hol éjszak-keleti, s dél-északi is különböző. Főteléreknek tekintendők az érc-telér, az aranyér, Zsigmond-telér, György agyag-telér, Nepomuk-ér, Ilona-ér és Gyula-erek, melyek átlós erek által mind kapcsolatban vannak. A telérek mellékkőzete itt is zöldkőves módosulatú andesit, csak hogy a mellék kőzet ritkán van élesen elválasztva a telérek töltményétől és mivel szintén pyritekkel van impregnálva, azt bizonyos kiterjedésben többnyire a telérek quarczozs anyagával együtt fejtik. A telérek településének ezen sajátosságánál fogva, azok fémtartalma igen különböző, mert míg helyenkint több kg.-nyi mennyiségben 4—5%-os aranyérczet nyernek, addig tonnánként csak 1 gr. aranyat tartalmazó bányaterményekkel is be kell érniük.

Általánosságban az aranytartalom tonnánként 3—4 gr.-ra tehető. Ennek a területnek két aknája van, a 110 m. mély Nándor-akna és a 160 m. mély Ferencz-akna, mindkettőnél a szállítás gőzerővel történik, míg a bányabeli szintes szállításra ezen területen is bányavasút szolgál.

A bányászat jelenlegi legmélyebb tárója az Ó-Mélyaltáró, mely a bányavizek levezetésére és a légkeringés előmozdítására szolgál. De a művelések már a megelőző századokban ezen altáró alá hatoltak, s a vizeket az altáró szintjére kellett emelni, ami sok nehézséggel és tetemes költséggel járt, annyira, hogy ez idővel a mély művelések teljes beszüntetését vonta maga után. A mélységnek zavartalan kiaknázhatása végett 1841-ben 240 m.-rel mélyebben fekvő altáró — Nándor altáró — hajtását határozták el és kezdték meg, melyet 4 légakna közbevetelével kerekén 12.600 m. hosszúnak terveztek. Nyílása a Garam völgyében van, végpontja pedig a Schrömen-telér harántolási pontja. A munka időközben 20 évig szünetelt s így a légaknák közötti összelyukasztás csak 1899-ben következhetett be, míg a tervezett hosszúnak a kihajtását az 1901. évben fejezték be. A Schrömen-telér még harántolva ma sincs.

A körmöczi bányadalom tehát ez idő szerint bár magas fémtartalmú aranyérczet is termel, de a termelésnek legnagyobb kontingensét az aránylag igen kevés nemes fémet tartalmazó úgynevezett zúzó érczek teszik.

A szórványosan előforduló aranyércznek anyaga quarecz, mely

pyritok mellett 2—5% szabad aranytartalommal bir. A körmőczi foncsorarany 1000 súlyrészben 620—640 súlyrész szinaranyat és 380—360 súlyrész szinezüstöt tartalmaz.

Zúzóércz a telérek töltményének az a része, melynek aránylag csekély fémtartalma közvetlenül már nem nyerhető ki, hanem csak megfelelő előkészítés és töményítés után szolgáltat hasznosítható terményeket.

Körmőczbányán a zúzóérczeknek előkészítése zúzóművekben történik, de a múlt évben már Honntington-féle őrlőmalmok is voltak üzemben.

A Ludovika-aknai zúzóérczeket hat közönséges zúzó dolgozza fel, a Nándor-aknai bányamű terményeit egy kaliforniai rendszerű zúzóban készítik elő.

Az üzemben lévő hat közönséges zúzó, melyeket a 16.000 méter hosszú, a turcseki fővízvezetékéből nyert vízerő hajt, 240 drb egyenként 110—130 kilogramm súlyú törővassal dolgozik, mely vasak egyenként és naponként 0·22—0·28 tonna zúzóérczet képesek 0·2 mm. szemmagyságú lisztte feltörni. A felzúzást víz alatt teljesítik. Egy tonna Ludovika-aknabeli zúzóérczből 1·2—10 gr. zúzóaranyat nyernek.

A Ludovika-aknai zúzóércz 0·8—2% színport ad, 100 kg. színporban van 15—150 gr. aranyos ezüst 1 kg. aranyos ezüstben pedig 80—140 gr. szinarany.

A villamos erő által hajtott 40 drb egyenként 375 kg. súlyú forgónyílal felszerelt kaliforniai zúzó a Nándor-aknai bányatermények feldolgozására szolgál. Ezekből a terményekből, melyek lágyabb anyagból valók, egy nyilván naponként 1·8—2·0 tonnát képes 0·2 mm. szemcsenagyságra összezúzni.

A közönséges és a kaliforniai zúzó üzeme között az a lényeges különbség, hogy míg amazokban a zúzóérczek szabad aranyát ponyvával és kézi szerkével választják ki és csak azután foncsorozzák, addig a kaliforniai zúzóban a foncsorozás már a zúzóköpüben történik olyképen, hogy egy önműködő adagolókészülék segítségével a köpükbe folytonosan kismennyiségű higanyt bocsátanak, mely a víz által teljesített zúzásnál keletkező hullámozás közben a feltárt fémszemcsékkel érintkezésbe jön és azokkal aranyfoncsorrá alakul. Ezt a foncsort a zagygyal együtt a víz hullámozása a köpükből kisodorja és ez a köpük előtt elhelyezett foncsorozott rézlemezekre rá rakodik. A foncsort a lemezekről hetenként kétszer kaparják és mossák le és golyókba sajtolják.

Egy tonna Nándor-aknai zúzóérczből 1·5—2·5 gr. foncsoraranyat nyernek.

A Nándor aknai zúzó érczek 2—3% színport adnak, 100 kg. színporban van 7—8 gramm aranyos ezüst 1 kg. aranyos ezüstben 150—200 gramm szinarany.

Az érczelőkészítési berendezések között a kaliforniai zúzó szolgáltatja a legkielégítőbb eredményeket, mivel egyrészt ugyanazon idő alatt nagyobb tömegeknek feldolgozására alkalmas, más részt pedig az eredmény is legalább 15—20%-kal nagyobb. Nagyon kevés kézi munkaerőt igényel, és ez által az előkészítés költségei a minimumra szállanak alá. Míg ugyanis a közönséges zúzóban egy tonnának előkészítése 3·30—3·50 koronát igényelt, addig a malmokban az csak

1·60—1·70 koronába, a kaliforniai zúzóban pedig csak 0·80—0·90 koronába kerül.

A körmöczi bányászatnál tehát igen szegény bányaterményekkel van dolgunk, minélfogva ez csak akkor nyerhet nagyobb lendületet, ha képesek leszünk bányáinkban nagy tömegeket olcsón termelni s ezen tömegeket olcsón és a legnagyobb eredmény biztosításával feldolgozni.

Az első követelmény beváltása céljából épül a Nándor altáró, mely által a bányavizeket levezetve, a Mély-altáróig terjedő 210 m. tömeg szükség szerinti arányban lesz megtámadható. Ez a kedvező helyzet a legjobb esetben is csak 10—12 év múlva fog bekövetkezhetni.

Az érczelőkészítésnek megfelelőbb berendezése már jelenleg is számmottevő haszonnal jarna, a Nándor altárónak előrehaladásával pedig feltétlenül szükséges lesz. Azért a Ludovika aknai közönséges zúzó helyett is egy megfelelő, 60 drb forgó nyíllal felszerelt kaliforniai zúzó felállítása szükséges, mely által nemcsak a fémkiszárat jobban, de általa a költségek is tetemesen csökkennek s ilyképen a bányadalomnak jelenleg el nem kerülhető veszteségei nagymértékben kisebbednek.

A körmöczbányai bányadalomnak 1900. évi eredménye a következő:

Feldolgozott aranyérczet 150 94 kgr., zúzóérczet 37 660 tonna súlyban. Ebből nyert színaranyat 63 542 22 kg. színezüstöt 164 841 0 kg. súlyban. A fémek teljes értéke 229 138 K. 95 fill. Az alkalmazottak száma 786. Az összes kiadások 437 782 K. A bányászat összes bevétele 230 228 K. 80 fill. Fizetésekre és munkabérekre kiadott 284 466 K. 34 fillért. Az összes veszteség 197 553 K. 20 fill.

A pénzverőnek berendezését és üzemét az iparvállalatok során fogom bemutatni.

Köszönbányászatunk ma még csakis a fenyőkosztolányi bányüzemre szorítkozik, bár úgy G.-Szt-Benedek, mint G.-Szt Kereszt táján nagy köszöntömegek várják egy gazdagabb kor hasadását.

A fenyőkosztolányi szénbánya feltárását 1859-ben engedélyezte a bányahatóság. A bányaterület az 1859. évig a kistapolcsányi uradalom területéhez tartozott, ekkor azt akkori tulajdonosa Gerson és Lippmann cégnek 5000 frtért örök áron eladta, kik a művelést megkezdték. A tulajdonosok 8 évig tárna-bányaműveléssel dolgoztak és a szén minőségét és mennyiségét tekintve kellő eredménnyel; de mert a bánya közepében nagyobb fogyasztó ipartelepek nem voltak, és maga az egész Zsitvavölgy sem birt még sem vasúttal, sem pedig járható utakkal, a bányüzem a szállítási nehézségekkel nem birt megküzdeni és e miatt a bányát további művelése lehetetlenné vált. Tulajdonosok a bányát 1876-ben adták el Szendropp berlini tőkepenzesnek és társainak. Szendropp és társai a művelést akna-telepítéssel igyekeztek fejleszteni és a felszínről lefele 60 méter mélységű aknát vájtak. A tulajdonosok inkább arra gondoltak, hogy a bányát drágábban tovább adhassák és nem arra, hogy azt művelés alá vegyék.

Vevőt azonban 1894-ig, tehát 16 évig nem találtak s a bányüzem csak tengődött.

Az 1894. évben alakult egy részvénytársaság, mely Viktória nevet vett fel s a bányát megvette. Ez félmilliónyi befektetéssel a bányát kiépítette s az üzemét kibővítette.

De a régi rossz kezelés folytán keletkezett tüzek, vizek és bányabeomlások folytán támadt akadályokat nem voltak képesek legyőzni, a kezelés is lelketlen volt s így a bánya jövedelmezősége ismét megfeneklett.

A mint elfogyott a pénz, a bánya ismét gazdát cserélt és így jutott az 1900-ban József Agost kir. főherczeg birtokába, ki a bányát a részvénytársulattól 130.000 koronáért megvette. Így került vissza 41 év múlva a kőszénbánya a kistapolcsányi uradalom tulajdonába.

A bányát újból meg kellett az uradalomnak hódítani. A tüzek és vizek legyőzése volt a főczél és e küzdelem rövid idő alatt fényesen sikerült.

Ma két oly telep van feltárva, melyen a közlekedés teljesen biztos. A feltárt széntelep 800 m. hosszú a két telepben, vastagsága 2—3 méter, mennyisége 4.000.000 métermázsza. Megjegyzem, hogy a földtani alakulás szerint 20—30 millió métermázsza szén tárható még fel.

A szénképződés neogen. Jó minőségű fűtőszén ez, melynek kalóriája 4500—5200 ig terjed

A bányatelep regényes fekvésű, hegyi erdő közepén fekszik. Van rajta 8 üzembeli és 12 lakóház. 1.650 kilométer földalatti és egy földszinti szállító pálya, 11.700 kilométer lóvasuti pálya, mely a telepet a kistapolcsányi vasútállomással köti össze. Van 2 gőzkazánja 16 lóerőre, 1 gőzgép 8 lóerőre, 2 szállítógépe 34 lóerőre, 90 bányakocsija. 2 vizemelő gépe 40 lóerőre, 1 szeleketű, 1 osztályozó és 1 teljesen berendezett javítóműhely.

A bányában alkalmazott személyzet 1 bányakezelő, 2 felőr, 1 felvigyázó, 1 gépész, 1 raktáros, 2 kovács, 1 ács, 1 asztalos, 140 férfimunkás és 16 nőmunkás.

Termelőképessége a bányának ma évi 3000 vagon.

A bányamunkásoknak társpénztára van, melynek mai vagyona 10.623 korona.

De a bányüzem még most sem mutathat fel jövedelmet; ennek oka a magyar ipar szomorú helyzete.

Ez a bánya lenne hivatva a felvidéket tüzelőanyaggal ellátni, de nem képes versenyezni az olcsó fuvarral beözönlő porosz és ostrai szénnel.

Az uradalom a magyar államvasutakkal van tárgyalásban évi 1800 vagon szén átvétele iránt, ha ez sikerül, akkor a további jövedelmező művelésnek alapja meg lenne vetve és sok munkás maradna tűzhelyénél, ki most kénytelen megragadni a vándorbotot.

A föld mélyében rejlő kincseink bemutatása után bemutatom a természetnek azokat a vízi erőit, melyekben a gondviselésnek a szenvedő ember iránti gondossága nyilatkozik. Ezek Szklénó és Vihnye fürdők gyógyító erejű forrásai.

*Szklénó** 382 m. magasban a tenger vízszintje fölött, a Garam-völgynek egyik Geletneknél torkoló mellékvölgyében fekszik, lombos és fenyves erdők által fedett hegyek védik minden szél ellen. Maga a fürdő a Tepla patak jobboldalán fekszik, annak lakó- és fürdőházai gyönyörű nagy árnyas park közepén szétszórva fekszenek. Szklénó az ország egyik legrégebb fürdője, melynek klimája enyhe, egyen-

* Dr. Boleman István: *Magyar fürdők és ásványos vizek*. Budapest 1896.

letes. Számos forrása van, melyeknek hőmérséklete 37—53,3° C. között váltakozik.

Fürdői a lakóépületekkel össze vannak építve s azok legtöbbszörre nagy tükörfürdők, de kád- és kőfürdői is vannak. Legnagyobb nevezetességű természetes gőzfürdője, melynek vize sziklahasadékból fakad. Ez a víz a Karolina-barlangban 40—42° C. hőmérsékletű, és annak üregét 38° C. vízgőzzel telíti. Az »uri«, »hercege«, »császár«, »Zipsor«, »Mária« házban és a nagy vendéglőben 70 szoba áll a vendégek rendelkezésére, azokon kívül a közelfekvő község házaiban is kaphatni lakást.

Szklenónak langyos és meleg hévforrásai, enyhe klímája, üde levegője sokféle betegségben bizonyultak eredményeseknek. Nemcsak a csúsz, köszvény, csont és bőrbántalmak, hanem az emésztő és légzőszervek bajai is, az idegbajok és a kimerülés is Szklenó-fürdő indikációjának körébe tartoznak.

Vihnye fürdő 310 m. magas, a festői szép Garamvölgy egyik kies mellékvölgyében Selmezbánya várossal határosan fekszik egy kis völgykatlanban, melyet minden oldalról lombos és fenyveserdőkkel borított hegyek védenek a szelek járása ellen. A régi 38,3° C. forrás vize nem volt elegendő, hogy a megnagyobbítandó telep követelményeinek megfeleljen, azért Selmezbánya város, a fürdő tulajdonosa, az 1882-ik évben Zsigmondy Vilmos által ártézi kutat furatott, mely nagy mennyiségben önti a 35° C. hévvizet. A nagy vízbőség hatása alatt az 1882—1886-ik években bővítették ki a fürdőtelepet. Ennek a telepnek központjául még mindig a »régi fürdőház« szolgál, ebben vannak a társalgó, a táncsterem, az étkező helyiségek, kávéház, 50 vendégszoba, két kisebb családi tükör- és négy kád-fürdő. A ház előtt elterülő hársfasétahely a vendégek gyűlőhelye. Néhány lépésre a régitől áll a díszes »új fürdőház«, mely csak fürdői célokra szolgál; egy nagy közös és 12 kisebb medence cementből és márványból, azonkívül itt vannak a hidegvíz-gyógyászati alkalmazására szolgáló helyiségek; ezt üvegfoltyosó köti össze az új lakóépülettel, melyben kényelmesen berendezett 36 szoba áll a vendégek rendelkezésére. Szemben a régi fürdőházzal a hársfasétánytól csak az út által elválasztva van a nagy »Hell ház« szálló 51 szobával. Ezekon kívül még 8 csinos villában és néhány egyszerűbb házban 70—80 kiadó szoba található. Az intézeti épületek mögött terül el a fenyvesliget, melyből jobbra-balra messzemenő sétautak vezetnek a lombos és fenyveserdőkkel borított hegyek csúcsaira, a honnan elragadó kilátás nyílik a Garamvölgyére a barsi, turóczi, és zólyomi hegyekre. A régi fürdőház és Hell-ház előtt elterülő parkból jól ápolt utak vezetnek a geológiaiag nevezetes »kőtenger«-hez s onnan a fenyvesekbe.

A két hévforrás vizét most egyesítetten vascsövekben vezetik 36,2° C. hőmérséklettel a fürdőházakba, onnan a medencékbe és kádakba. A kőtenger aljában fakad a 3—4° C. Angyalforrás, melynek üde, tiszta vizét vascsövekben vezetik a telepre, melyet így a legjobb ivóvízzel látnak el.

A vasas hévvízen kívül Vihnyének még jó fekvése, egészséges levegője, kiterjedt erdőségei is jelentőséget kölcsönöznek és mint klimatikus hely is figyelmet érdemel.

Több évszázadra terjedő tapasztalat kimutatta, hogy a vihnyei

fürdő leginkább három betegségcsoport ellen használható nagy sikerrel u. m.: anaemia és chlorosis, az idegbántalmak és a női ivarszervek megbevedései.

Van a vármegyének még egy becses forrása is, a *bükköskúti Albert-forrás*. A Garam jobb partján a hegység aljában, Bükköskút község határában nagy erdőség szélén fakad a savanyúvíz-forrás, melynek vize úgy Barsban, mint a közeli vármegyékben kedvelt élvezeti ital, a mely egyuttal anaemikus és dyspeptikus bajoknál mint gyógyító víz is bevált.

Áttérek a vármegye *földművelésügyi* viszonyainak ismertetésére. Művelési ágak szerint a vármegye területe az 1900. évben a következőképen oszlott meg:

A művelési ág	Kat. hold	%-ban	Az országos %
Szántó	206.964	43.86	42.81
Kert	6.368	1.85	1.34
Rét	42.403	8.99	10.19
Szőlő : beültetett	1.975	0.42	0.69
» parlag	1.285	0.27	0.30
Legelő	29.676	6.29	18.03
Erdő	166.149	35.21	26.60
Nádas	62	0.01	0.29
Nem termő	17.011	3.60	4.75
Összesen	471.893	100.00	100.00

A vármegye tehát az egyes művelési ágak megoszlásánál majdnem teljesen megközelíti az országos átlagot. A különbség, hogy az erdő, a legelő és a terméketlen terület az országos átlagot együtt ütik meg, de ez a különbség mindhárom gazdasági ágazat szempontjából a vármegyének előnyére van.

Azt a törekvést, hogy a vármegye mindinkább értékesítse a föld erejének örök forrását, élénken igazolják az idők során teljesített feljegyzések. A főbb művelési ágak által elfoglalt terület ugyanis a következő változást mutat.

Volt katasztrális holdakban :

	szántó	rét	legelő	erdő
1847-ben	282.318	40.413	44.664	194.512
1865-ben	176.450	52.497	40.681	181.628
1891-ben	199.756	42.863	29.730	165.661
1900-ban	206.964	42.403	29.676	166.149

Az összes művelés alatt álló terület a gazdaságok jellege és nagysága szerint az 1900. évben a következőképpen oszlott meg:

A gazdaságok jellege és nagysága	A gazdaságok száma	A gazdaságok területe művelési ágak szerint								Összesen
		szántó-föld	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	nádás	nem termő	
Tulajdon . . .	22·346	134·957	4·844	28·000	3·019	7·806	32·629	27	3·656	214·938
Haszonélvezeti	564	4·775	258	934	35	727	21·117	—	378	28·224
Haszonbér . .	485	24·951	337	2·616	40	1·647	6·402	17	966	36·970
Vegyes . . .	2·407	44·760	961	7·774	484	4·070	16·048	—	1·209	75·306
Együtt . . .	25·802	209·443	6·400	39·318	3·578	14·250	76·196	44	6·209	355·438

Ebből:

törpe gazd. 5 holdig . . .	14·579	16·996	1·728	4·044	1·072	646	120	1	626	25·238
kis gazd. 100 holdig . . .	11·029	111·757	3·399	26·300	2·118	4·637	3·045	8	1·966	158·230
közép gazd. 1000 holdig .	154	39·550	571	3·395	123	2·694	5·231	13	1·268	52·845
nagy gazd. 1000 holdon felül .	40	41·140	702	5·579	265	6·273	67·800	22	2·349	124·130

Az egyes birtoknemekből nagyság szerint esik tehát törpebirtokra 7·1⁰/₀ kisbirtokra 43·2⁰/₀ középbirtokra 14·8⁰/₀ nagybirtokra 34·9⁰/₀.

A középbirtok tehát rohamosan apad s az egyensúlyt kis birtok és nagy birtok között fenn nem tartja. Megjegyzem azonban, hogy a nagy birtokok területe a vármegye északi felében leginkább erdőbirtok, s a mint látni fogjuk, legnagyobb része az erdőkinctár tulajdona.

A korlátolt forgalmú birtokokat a terjedelemre nagyobb birtokok szerint kat. holdakban e következő táblázatban részletezem:

	Házi Kérésésben							Haszonbérben							Összes terület				
	szántó	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	nádas	nem termő	összesen	szántó	kert	rét	szőlő	legelő		erdő	nádas	nem termő	összesen
Kincstári	624	81	1.113	—	8.025	40.077	—	480	45.980	319	11	1.145	—	84	30	—	44	1.638	47.618
Községi	548	43	747	—	5 2.378	11.751	7	8.006	24.115	3.344	53	1.283	5	362	1.196	—	641	5.829	30.944
Vallás és tanulmányi alap	—	6	—	—	—	1.532	—	48	1.586	1.414	17	134	—	119	—	—	67	1.751	3.337
Külföldi alapítványi Róm. kath. érsekség és püspöki	56	1	15	—	24	18	—	97	211	309	1	—	—	34	—	—	7	351	562
Róm. kath. érsekség és püspöki	2.099	36	344	4	35 22.376	—	—	249	25.474	1.613	5	639	—	2.276	1.523	—	116	6.222	31.696
Róm. kath. káptalani és papnevelő intézet Árpád-ség, prépostság és szerzetes rend .	8.774	28	596	—	1.052	10.478	—	399	16.328	1.314	20	101	—	74	120	8	20	2.157	18.485
Róm. kath. templom és lelkesi	2.514	96	467	18	320	10.45	—	148	4.608	1.221	7	131	2	66	19	—	27	1.478	6.081
Róm. kath. tanító iskola	574	24	100	1	131	235	—	37	1.092	143	2	15	—	10	7	—	1	178	1.270
Ágost. egyházi tem- plom és lelkesi	27	1	2	—	—	50	—	3	89	37	—	3	—	1	—	—	1	42	125
Ágost. iskolai tanítói	9	1	6	—	28	—	—	—	44	4	2	—	—	—	—	—	—	6	50
Ev. ref. templom és lelkesi	218	11	25	—	—	1	—	43	298	249	1	21	1	—	—	—	1	273	571
Ev. ref. tanítói és iskolai	113	3	4	—	—	—	—	5	125	50	—	—	—	—	—	—	2	52	177

A korlátolt forgalmú birtok az összes művelés alatt álló területből 181.671 kat. holdat foglal le, tehát annak 38·52⁰/_o-át. Az ország egész birtokterületének korlátolt forgalmu területe 16,381.451 kat. hold, tehát az egész birtokterület 33·54⁰/_o. Viszont azonban a vármegye korlátolt forgalmu birtok területe 113 410 kat. hold erdőből áll, az ország korlátolt forgalmu birtok területében pedig az erdő 8,176.005 kat. holdat tesz ki. Barsvármegyében tehát az erdőterület, melynek megkötöttsége közgazdaságilag kívánatos, a korlátolt forgalmu birtok 68·26⁰/_o-a, míg az országban ez a terület csak 62·94⁰/_o.

A vármegye *nagyobb uradalmi* közül nevezetesek a kistapolcsányi, a zselizi, lévai, nagyugróczyi és aranyosmaróthi uradalom.

A kistapolcsányi főhercegi uradalom József királyi főherceg tulajdona.

Ennek az uradalomnak a legrégibb tulajdonosai a Tapolcsányiak voltak, majd ezeknek kihalása után Hetesi Pethe László szerezte meg. Ennek leánya révén szállott a birtok a Rákóczyakra. Rákóczy László leánya Erzsébet halála által II-ik Rákóczy Ferencz örökölte, kinek elbujdosása után hűtlenség címén szállott vissza az uradalom a koronára.

Később az uradalom a gróf Zichyekre, majd a gróf Keglevichekre szállott. Az 1890. évben az uradalom Károly Lajos főhercegé lett, kinek 1896-ban bekövetkezett halála után az uradalom vétel útján József királyi herceg tulajdonává vált.

A uradalom terjedelme Kis-Tapolcsányban 2.664, Zsikván 1.397, Lócson 1.100, Kereszturon 3.623, Fenyőkosztolányban 2.908, Nagyülésen 1407, összesen tehát 13.102 katasztrális hold.

Az összes területből szántó 971, rét 76, legelő 356, szőlő 70, gyümölcsös 12 kat. hold. A többi erdő.

Az uradalom a központi jószágigazgatóság igazgatása alatt áll, élén egy jószágfelügyelő van alkalmazva. Fel van osztva egy gazdasági és négy erdőkerületre. A mezőgazdaságot belterjesen üzik. Talaja a Zsitva-völgyben homokos sárgás agyag, a dombokon nehéz vasas agyag, melynek megmunkálása sok nehézséggel jár. Főbb terményei a búza és sörárpa, mellékterményei a rozs, zab és tengeri. Takarmánynak termelnek burgonyát, répát, luczernát és lóherét. Az átlagos gabonatermés kat. holdanként 12 mm., rozsban 10 mm., sörárpában 13 mm., zabban 6 mm., tengeriben 12 mm., takarmányrépában 120 mm.

Műtrágyát, tekintettel az uradalom nagy marha-állományára, nem használnak. Az uradalomnak gazdasági ipara nincs. Szeszt csakis szilvából, szőlőtörkölyből és borseprőből főznek.

Öntözésre be van rendezve a kistapolcsányi gazdaságban 30, a fenyőkosztolányi gazdaságban 14 kat. hold rét. Ezeknek évi szénatermése holdanként 16-tól egész 20 métermázsára tehető.

A munkás viszonyok itt meglehetősen jók, de mivel az uradalom nagy kiterjedésű szőlője a helyi munkásokat legnagyobb részben lefoglalja, arató munkásokat más vidékről hoznak.

Az uradalomnak fűrészmalma nem működik, lisztőrlő malma bérben van.

Az uradalom a zsitvavölgyi vasut északi végállomása. A szabványos vágányú vasut pályaudvarába fut bele az uradalomnak lóerőre berendezett keskenyvágányú 14 km. hosszú iparvasútja, mely a

gazdasági területet, az ebedeczi kőszénbányát és a fenyőkosztolányi erdészlakot köti össze a zsitvavölgyi vasuttal. Az iparvasut legmagasabb pontja az ebedeczi kőszénbánya, honnan a teherrakomány saját súlyával gördül le a pályaudvarra.

A *zselizi uradalom* Breuner Ágoston gróf örökösének a tulajdona. Az uradalom birtokai Zseliz, Garam-Vezekény, Aghó és Nyír községek határaiban oszlanak meg. Önálló pusztái kerekudvar puszta, a kis- és nagymidszenti puszta. Az uradalom összes területe 12.012 k. hold, ennek kisebb fele azonban Hont vármegyében fekszik.

A barsi terület a következőképen oszlik meg: szántó 5.104, kert 11, rét 94, legelő 102, erdő 472, egyéb 380 kat. hold.

A gazdasági üzem a változgazdaság elvei szerint van berendezve. Magot csak saját szükségletére termel, fő termelési tárgya az oroszkaik csukorgyár tőszomszédságánál fogva a cukorrépa, melyet az uradalom 112 kat. holdon termel. Búzáját budapesti és német malmok, árpáját bajor sörgyárak veszik meg.

Gőzekével szánt, van 5 darab nyolcz és 2 darab hat lóerejű cséplőgépe, 12 marokrakó aratógépe.

Munkásait részben helyből, részben a vármegye felső vidékéről és Zólyom vármegyéből szerzi be. Átlagban mintegy 1.200 vándor munkást foglalkoztat. A napi munkabér férfiaknál 80—120 fillér, nők-nél 70—90 fillér.

Az uradalmat a párkányána-lévai vasut szeli át, főállomása Zseliz, melybe az uradalomnak 10 km. hosszú lóerőre berendezett gazdasági iparvasutja vezet. Az iparvasut 6 km. szállítható mezei vasuthálózattal is fel van szerelve.

A *nagyugróczy uradalom* a Bossányiak, Kvassayak, Majláthok, Rudnayak, Kubinyiak, Keglevicsek és Majthényiak kisebb birtokai-ból alakult az által, hogy azon birtokokat a Thonet testvérek az 1865—1890. években megvásárolták és kerekded egységes uradalommá rendezték be. Az uradalom a nagyugróczy, kalacsnai, pázsiti és kis-keresnyei uradalmak között oszlik meg. Összes területe 7.706 kat. hold. Ebből 6.512 k. hold erdő, 1.194 k. hold szántóföld.

Az ekemüvelés alatt álló föld a völgyületekben enyhe anyag-talaj, mely az emelkedettebb részekben terméketlen agyaggá minősül. Az uradalom alapítása előtt a gazdasági rendszer külterjes és el-hanyagolt volt, alapja ugar és legelő. A tulajdonosok pénz-ereje, tisztjeinek szakértelme ezt a dezolált birtokot, daczára a mostoha talajviszonyoknak, a gazdaságnak oly magas színvonalára emelték, hogy az uradalom ma a vármegyének mintaszerűn berende-zett egyik legjövédelmezőbb gazdasága. Posványokat csapoltak le és alakítottak át gazdag termést adó rétekké, vizenyős területeket vál-toztattak át alagsövezés által, dús trágyázással, mély szántással jól termő talajokká, oly annyira, hogy ma már egy kat. hold 9 mm. búzát, 7 mm. rozstot, 10 mm. árpát, 12 mm. zabot, 70 mm. burgo-nyát terem

Főterménye a burgonya, különösen azért, hogy az elgyomoso-dásra hajló talajt a nemesebb vetemények számára előkészítse. Tíz év óta folynak termelési kísérletek, hogy 20—30 legjobbnak ismert burgonya fajta közül a legtöbb keményítőt tartalmazó fajta megállapittassék és ma már ily irányban ez az uradalom nem csak Magyar-országban, hanem az ausztriai tartományokban is a legnagyobb eredményt

képes felmutatni. Eddig egy k. h. területen elért eredmény minimuma 15, maximuma 28 mm. keményítőtartalom. Ha most számításba vesszük, hogy 1 kg. keményítő 32 fillér, könnyű nagyobb területeknél a tiszta hozam értékének ingadozására rá utalnunk. Ezek a burgonyatermelési kísérletek élénk megvitatás tárgyát képezik úgy a hazai, mint a külföldi szakirodalomban és ennek egyik eredménye, hogy a nagyugróci uradalomnak már ma is sok az utánzója, a másik eredménye pedig, hogy a legnagyobb keményítő-tartalommal bíró fajták rohamos elterjedésben vannak.

A burgonyát kizárólag a szabadalmazott Skopil Ede-féle burgonyautletető géppel ültetik el, mi által nem csak 50% munka-megtakarítást nyerne, de mint minden jó gép, úgy ez is rendes munkát végez. A 12—16,000 mm. burgonyát az uradalom saját szeszűzőjében dolgozza fel.

Ebben az uradalomban az összes alkalmazottak lakást természetben és javadalmat készpénzben élveznek. Abban a kettős könyvitelt honosították meg, miáltal a gazdaság minden ágzatának hozama világosan feltüntethető és úgy földesur, mint gazdatiszt abból tisztán láthatják, hogy az egyes üzem mily jövedelmet biztosít.

Az aranyosmaróthi uradalom Migazzy Vilmos grófnak 1896-ban történt elhalálása és a fiának magvaszakadása folytán leányára, Migazzy Irma grófnőre, férjezett gróf Erdődi Imrénére szállott.

Az uradalom területe Aranyos-Maróth, Csarád, Felső-Kelecsény, Hecse, Hizér, Szent-Márton, Kis-Koszmály és Nagy-Koszmály községek határaitban oszlik meg. Összterülete és pedig szántó 2123, kert 63, rét 123, szőlő 17, legelő 244, erdő 2089, adó alá nem tartozó terület 96 kat. hold s így összesen 4755 kat. hold.

A lévai uradalomnak sok tulajdonosa viselt emlékezetes szerepet a nemzet történetében. Hatalmas olygaroha család volt a lévai Cseh nemzetség, majd Balassa Menyhért, a hírhedt kalandor, a hős Dobó István, Kolonich Szigfried, a vitéz katona, Perényi Zsófia férje, Csáky László, kinek jólelkűsége a nép emlékezetében ma is él,* herozeg Eszterházy Pál nádorispán. Ma az uradalom a lovag Schoeller-család tulajdona.

Terjedelme községenként Bars vármegyében: Ó-Bars 157, 1115; Új-Bars 1922, 800; Alsó-Győröd 870, 189; Kelecsény 287, 83; G.-Keszi 42, 472; N.-Kálna 9, 536; Ladány 617, 72; Léva 1472, 1186; Lök 1034, 1512; Mohi 1503, 6; Nagyod 48, 495; Néved 343, 13; Óvár 343, 452; Dobó-Berekalja 474, 860; Sólymos 600, 1399; Kis-Szecse 270, 877; Nagy-Szecse 120, 599; Töhöl 2355, 78. Barsi terület összesen 12.472, 144.

Hont vármegyében: Felső-Almás 1220, 398; Csánk 670, 697; Élesfalu 367, 586; Alsó-Fegyvernek 60, 870; Liszó 1042, 173; Alsó-Prandorf 1550, 1510; Felső-Prandorf 470, 818; Báth 1077, 1423. Honti terület összesen 6468, 075.

Az uradalom területe 18.940, 219 kat. hold.

Ez a terület művelési ágak szerint következőképen oszlik meg: belsőség 129, 791; kert 43, 925; szántó 6434, 536; rét 768, 508;

* Szérüs kertjeiből takarmány- és szalmaszükségletét könnyű szerrel szerezte meg a jobbágy. — Innen ered a szálló íge »az nem a Csáki szalmája«, vagyis hogy az nem uratlan jószág.

legelő 806, 1143; szőlő 11, 1393; erdő 10.745, 1323; összes terület 18,940, 219.

Az uradalmi központ: Léva város.

Igazgató: a Schoeller cég egyik beltagja.

Helyettese: az uradalmi felügyelő.

Igazgatási kerületek: Léva, Nixprod, Génye, Dobogó, László-műve, Lök, Ujbars, Töhöl, Sándorhalma.

A szántó talaja kétféle.

A Garam balpartján elterülő földek alluvialis eredetű fekete humus talajok kavics altalajjal. A kavics $1\frac{1}{2}$ méterre mindenütt megtalálható. A Garam jobb partján fekvő kerületek és Nixprod kerület földje sárga, mély agyag. Az összes földterület termőrétege mészszegény.

Alagsövezve rendszeresen eddig körülbelül 1300 kat. hold van. Főbb termékei a búza, melyet 1700 kat. holdon; az árpa, melyet 1700 katasteri holdon; a cukorrépa, melyet 1500 kat. holdon; a burgonya, melyet 300 kat. holdon termelnek. Takarmánytermelésre 1000 kat. holdat fordítanak.

Műtrágyára az uradalom évtizedeken keresztül sokat költött. Volt esztendő, a hol 60.000 forint értékű műtrágyát szórtak el.

Az eredmény azonban a koczázattal nem állott arányban. Közvetlen eredményt nem tudtak felmutatni. Legkevesebbé vált be a chilisalétrom, mely tavasszal az úgy is kötött földeket még cserepesebbé tette. A mészszegény talajokon igen gyakran közvetlen ártalmasságáról is meggyőződtek, úgy, hogy chilisalétromot csak elvétele használnak.

A műtrágyák közül a superphosphatot alkalmazzák nagyobb mértékben még ma is. Az őszi búzák alá körülbelül 100 kilogrammot, a répa alá 150 kilogrammot adnak minden kat. holdra. Nagy gondozásban részesülnek a trágyatelepek, melyek ki vannak építve és el vannak látva betonlappal, trágyalé-kutakkal, fecskendőkkel. Mióta az oroszok cukorgyár üzemben van, sok méziszapot is használnak. Évenként körülbelül 600—700 vaggon méziszapot szórnak el. Holdanként 2 vaggont számítva, ez körülbelül 300 hold. Azonkívül jó eredménnyel használnak égetett meszet is, porrá zúzva holdanként 10 mm.-át.

Rétek öntözésére még a hatvanas években rendeztek be egyes területeket, melyek berendezését később a kulturmérnökség átalakította.

Ma vízöntözésre mintegy 400 kat. hold van berendezve Génye-Dobogón. A Perczcsatorna vizével öntöznék.

Ez a terület azelőtt rét volt, de trágyahiány és nem elegendő lecsapolás miatt ez annyira leromlott, hogy a területeket alagsövezítették és felszántották.

Egyideig szántóknak fogják használni, később újra rétekké alakítják át.

A munkásviszonyok, daczára a nagy keresletnek, még mindig kedvezők. A nép szeret dolgozni és a napszámot keresi.

Gazdasági gépekkel bőségben vannak. A mely munkát lehet, géppel végzik, két gőzeke teljesíti a mély szántást. Külön-külön körülbelül 1400 kat. holdat szántanak fel évenként és pedig: répa alá 1500 holdat és répaszedés után a répatarlókat.

Az aratás szintén gépekkel történik, de csak marokrakó gépek vannak és bár többször kísérleteztek kévekető gépekkel is, de soha sem vettek egyet sem. A cséplést természetesen cséplőgépekkel, szalma-elevátorral végzik. A lóherét és a rétet fűkaszálokkal vágják. A réteken a gyűjtés és a forgatás gépekkel történik. Kapáló gépek szintén vannak, de ezek csak kisegítő eszközök. A cukorrépat háromszor kapálják, de kézzel.

A takarmánykészítés szintén gépekkel történik. Rendszeren egy 3 lóerejű benzin-motor hajtja a répavágót, a szecskavágót és a darálót.

Forgalmi eszközeik: A 70-es években épült 5 km. hosszú keskeny vágányú mezei vasút, mely ma kizárólag a mészkőbányából a vasutra hordja a követ, évenként körülbelül 600—700 vagonra való. Ezenkívül van még Lászlóművén egy 3 km. hosszú mezei répa-vasút.

Midőn pedig én Bars vármegyének legrendezettebb uradalmáról az elmondottakban megemlékeztem, kötelességet teljesítek, midőn a kegyelet adóját rovom le az iránt a férfiú iránt, ki ezt az uradalmat az ő teremő geniejével ilyenek megteremtette.

A mi alkotást a lévai uradalom ma felmutatni bír, az mind *Leidenfrost Lászlónak* érdeme, ki alkotásai által a köztudatban örökre él.

Nagynevű gazdákat adott a Gondviselés már Hazánkknak, kik egy századdal haladtak előbbre, mint koruk, és tisztelettel omlékezünk meg róluk, hanem én az ő nevek mellé mindig oda merem állítani Leidenfrost László nevét, és tehetem érdek gyanuja nélkül, mert a halottak nem adnak, nem kérnek.

Leidenfrost László, midőn 1861-ben édes atyjával a lévai uradalmat Schöller Sándor lovaggal együtt haszonbérbe vette és Léván megtelepedett, csak 26 éves volt. A német nevű idegent ridegen fogadta a város, a vármegye. Csakhamar meghódította mind a kettőt. Lévát, ezt az évszázadok során zaklatott, mellőzött várost ő tette ipari és kereskedelmi központtá még akkor, midőn vasuti állomása 52 km.-re, a mai Párkány-Nána volt. Teremő genie volt, nem szeretett tört úton járni. A mihez hozzá fogott, azt létesítette, minden áron, mert fél munkát nem ismert. Igaz, hogy ha alkotása sikerült, odaadta másnak és nem foglalkozott többé vele, mert már más nagy gondolat foglalta le — és űzte cselekvésre.

Az uradalom birtokállománya 1861-ben volt: beltelek 89⁷⁸⁵, kert 26¹⁰⁵⁶, szántó 2502¹⁰⁰⁷, rét 710¹¹⁸⁰, legelő 860²⁶⁹, szőlő 5³³⁰, erdő 2025¹²⁵, hasznavehetlen 68¹¹¹¹. Összesen 6288¹⁰⁶³₁₀₀₀ h. Ezen a majori birtokon kívül volt közös legelő 5050¹⁴⁴⁸, dézsmás szőlő 2370¹²⁸, dézsmás föld és rét 10.720⁴⁰⁸, közös erdő 11.966⁴⁰⁸. Összesen 30.116⁷⁹². Mig az uradalmat nem tagosította, nem foghatott a szervezéshez. Tagosítás után nyomban hozzá fogott a földterület javításához, a majorok felépítéséhez. Lászlóműve, Dobogó, Lök, Sándorhalma, Kovács, Dobóberekalja, Kalna majorjai nem léteztek, Génye és Nixpródon csak egy istálló és egy rozzant cselédlak állott. Ahol pedig majorsági épületek voltak, ott a tagosítás földet nem adott, így a lévai rengeteg majorhoz csak 75 holdat tagosítottak. Így történt ez Győrödön is, Ujbarson is.

A 70-es évek a földek lecsapolásával multak el. Lök, Sándorhalma szántói erdőterületek voltak. Génye, Dobogó, Lászlóműve

pedig posványos legelő, s a hol László-műve majorja áll — megérdemelte, hogy az ő művének nevezzék — ott azelőtt a kisszecsei földmivesek lovaikat usztatták. A nyílt árokásások nagy költséget okoztak, mert az altalaj mindenütt kavics, azt át kellett törni. Leidenfrost Lászlónak egyik legnagyobb alkotása a Perecz csatorna rendezése, melynek méltatására a talajjavítási munkálatok ismertetésénél még visszatérek.

A 70-es években kezdett építeni szeszgyárakat Kálnán, Léván és Gényén, mind a hármát nagyobb stílusban, de itt is a kezdet nehézségeivel kellett küzdenie. Későbbben a többi mezőgazdasági szeszgyár épült fel, a gényei gyárat is gazdasági szeszgyárrá alakította, a lévai gyárat a városból a nagy búz miatt, melyet okozott, Nixprodra tette. Itt, mert vize nem volt, házilag egy 185 méter mély artézi kutat furatott, mely azóta a vizet bőven önti. Ilyen második 65 méter mély artézi kutat furatott Sándorhalmán.

A 80-as évek közepén, midőn a mezőgazdasági válság kezdetét vette, az alacsony gabona- és szeszárakat a termés emelésével akarta pótolni és nagyban dolgozott műtrágyával, gőzeke szántással. A terméseket azonban fokozni nem bírta, a gőzeke is sok nyers földet hozott fel és csak a kiadások növekedtek. Ez volt közvetlen oka, hogy az uradalom a bérösszegezen felül jövedelmet többé kimutatni nem tudott.

Daczára a rossz szeszáraknak, az üzemet nem hagyta abba, mintha érezte volna, hogy az a bizonyos kontingens, a minék akkor semmi értéke nem volt, valamikor nagy értéket fog képviselni és így szerezhette meg az uradalom részére a 10.000 hektoliter kontingenst, mely ma körülbelül kétmillió korona értéket képvisel.

Érdekes megemlíteni, hogy 42 évi működése alatt egyetlen egy gazdasági pöre nem volt.

Szerette az erdőt. Letarolhatta volna mindazt, a mit talált, a herczeg Esterházyakkal kötött szerződés neki megengedte volna. Nem tette. Ellenkezőleg, beszüntette az erdei legeltetést és a kopár területeket kiültette. Szakembereket hozatott, üzemterveket készíttetett, az erdőtörvény szellemének előtte járt. Ma a lévai uradalom erdei vetekednek bármely kulturállam erdőségével. Ha nagyon elfáradt — visszavonult az erdő mélyébe, napokig elvult ott, egyedül, vadászfegyverével. Mert szerette a vadászatot és fegyvere ritkán tévesztett czélt.

Egész ember volt, nemes sziv, nemes kedély, melyet azonban a nagy tömegnek zsákmányul nem dobott, de a kik igazán ismerték, azok igazán szerették és hiven követték a közéletben is — melynek egyik első vezéralakjává vált.

Ott pihen Léván, annak a városnak temetőjében, melynek egy emberöltőn át éltetője volt.

De térjünk vissza tárgyunkhoz.

A *kisgazda* érdekeivel foglalkozni ma már nem hangzatos szó többé, hanem komolyan átgondolt társadalom-politikai és közgazdasági program. Nem tartozik ennek a leírásnak a keretébe, hogy mily kitarással tartja fenn a mai földművelésügyi kormányzat a kisgazdának érdekeit, mint törekszik annak valódi kiművelésére, mint akar használni neki nem csak tanácsosal, de tettel is. A földművelésügyi kormányzatnak egyik legnagyobb érdeme, hogy felrázta tepszedésből a társadalom életerejét, hogy az egyes vidékek vezető tényezőinek mintegy megjelölte a gazdasági tőkélyesedés utját, mely

csak akkor lehet céltudatos, ha az a kisgazda érdekeit nem hanyagolja el.

Ennek a jó szellemnek köszönhetjük mi is a Bars megyei gazdasági egyesületnek legújabb fellendülését.

A bars megyei gazdasági egyesület már a szabadságharcot megelőző nemzeti ébredés korszakában alakult meg; de ezt az egyesületet is megfojtotta az önkényuralom. Ujjászületése az 1860. év november havára esik, tehát egy oly időszakra, melyben társadalomnak a politika cselekvő teréről leszorult vezető osztálya hazafias bánatának, aggodalmának összes reményeit, összes küzdelmeit a társas együttérzésben kereste, hogy a passiv ellentállás politikájának a közszellemenben gondviselője legyen. A gazdasági egyesület tagjai sorában látjuk a vármegye értelmiségének színe javát. Balogh Jánost, Bodó Lipótot, gr. Hunyady Lászlót, Kachelmann Károlyt, Kazy Istvánt, gróf Keglevich Istvánt, Konkoly Pált, Kosztolányi Lászlót, Kürthy Józsefet, Leidenfrost Lászlót, Liphay Ágostont, Mailáth Istvánt, Majthényi Rudolfot, gr. Migazz Vilmost, Motesiczky Mórt, Pólya Józsefet, Rudnyánszky Flórist és Tituszt, Reidner Adolfot, Ruffy Kálmánt, Samassa Jánost, Szirányi Sándort, Várady Jánost. Az egyesület első tagjainak névsorában látjuk tehát mindazokat, kiket a Balogh Jánosok és Plathy Mihályok ébresztő korszaka nevelt.

Ez idő óta, és 40 év nagy idő, a mi hazánkban ez a gazdasági egyesület sok nehéz küzdelmet állott ki, sokszor merült tétlenségbe, sokszor kellett anyagi erejének fogyatékoságával számolnia, míg végre eljutott odaig, hogy munkássága nem rendszertelen kapkodás, hanem egy céltudatos programnak öntudatos követése.

Igy az egyesület* 1883-ban mozgalmat indított egy földművesiskola szervezésére. Az egyesület mozgalmat a kormány is támogatta és midőn annak felállítását alapítványi helyek rendszeresítésével biztosította, a kormány összes költségeit elvállalta és azt Zsitva-Ujfalun életbe is léptette. A földművesiskolának helye azonban nem a legjobban volt megválasztva, mert távol esett a vármegye tehetősebb kisbirtokosai zömétől. De a kormánynak a földművesiskolákban követett tanítási rendszere és az iskolák szervezése nem felelt meg a czélnek, az iskola nem földműveseket, hanem legalább is tisztartó jelölteket nevelt, e miatt az kontingensét nem a kisgazda fiai sorából választotta s a kik ezek közül valók voltak, azokat az intézet jellegéből kiforgatta; így történt, hogy 12 esztendei fennállás után, a midőn a kormány az iskola beszüntetését elhatározta, a vármegye gazdaközsége azt megakadályozni nem is akarta.

Az egyesület, midőn a vármegye szőlőt a filloxera elpusztította, gondoskodását kiterjesztette a szőlők felujtására is. E czélból 1890. év elején egyleti szőlőtelepet rendezett be, hol a védekezésre szükséges amerikai szőlővesszők beszerezhetők legyenek. Ez a kezdeményezés azonban az egyesület kedvezőtlen anyagi viszonyai miatt csak nagyon lassan haladhatott előre, míg 1894-ben a kormány lehetővé tette, hogy nagyobb szőlőtelepet létesítsen, melyben évenként 100 ezernél több alanyvessző lesz előállítható.

Az egyesület a magyaróvári állami növénytermelési kísérleti

* *Bars vármegye gazd. együletének monographiája.* Irta Levaticz László az egyl. titkára 1896.

állomással is összeköttetésben van és az állomás részéről nyert magvakkal és műtrágyával az a kisgazdák körében is különböző növénytermelési kísérleteket tesz.

Az egyesület nagy súlyt fektetett arra, hogy a vármegyében divó rosz ekeszerkezetek kiszorittassanak, és ezért a vármegye különböző helyein, eke- és szántásversenyeket rendezett.

De a népies lötenyésztésnek emelésénél is jelentékenyen közrehatott. Kiemelendők a minden két évben tartott parasztversenyek, és díjazások.

A gazdasági jobb gépek elterjesztése céljából 1880-ban arató- és cséplőgép-versenyt rendezett; 1895-ben pedig a lévai uradalomban répa-sorköz-mivelő gépekkel próbált munkaversenyt.

Az egyesület megalakulása évétől kezdve egész 1870-ik évig évi rendes közgyűlései alkalmával a vármegye gazdaközségével együttesen értekezleteket tartott, melyeken az aktuális gazdasági kérdéseket beszélték meg. Ezek az értekezletek jótékony hatással voltak a vármegye gazdasági viszonyainak fejlődésére abból a szempontból is, hogy azokon a helyi bajok mellett az országos kérdések is napirendre kerültek s a közreműködő gazdák közölve egymás eszméit, szükség esetén egyöntetű álláspontot tudtak elfoglalni.

Az egyesület a kiállítások terén sem maradt el a többi gazdasági egyesületektől, hogy a nemes verseny felkeltése által a vármegye területén a gazdasági haladást előmozdítsa.

Kiállítást tartott: 1861-ben terménykiállítást, a melyben 36 kiállító 360 maggal vett részt. 1862-ben a londoni kiállításon volt képviselve s ezen kívül két terménykiállítást tartott a vármegye különböző pontjain. 1864-ben lókiállítást, 1867-ben ló-, juh- és terménykiállítást, 1868-ban szarvasmarha- és lókiállítást tartott. 1882-ben a nyitramegyei gazdasági egyesülettel együtt kezdeményezte az érsekújvári nemzetközi lóvásárt és erre 1886 ig évenként 300 forintot áldozott. Tartott borjudíjazásokat, melyeket később az egyesület anyagi viszonyainak rosszabbra váltával be kellett szüntetnie. Az egyesület részt vett 1867-ben a marhavész elleni országos ankéten, 1882- és 1883-ban tanulmányozta a tenyészállat-kiállítást. 1884-től kezdve résztvett a szövetségbe lépett gazdasági egyesületek nagygyűlésein. 1888-ban a szeszgyárosok értekezletén jelentékeny szerepet vitt. 1890-ben mozgalmat indított és feliratot intézett a kormányhoz az állategészségügy államosítása tárgyában. 1883—1885-ig 50—80 forintot fordított azon tanítók jutalmazására, kik a gyümölcsfatenyésztés terén működésük területén eredményeket felmutatni képesek voltak.

A gazdasági egyesület már az 1863. évben Léván egy 50 holdas mintagazdaságot rendezett be, mely azonban csak négy évig állott fenn. Az egyesület kezdeményezése folytán a földművelésügyi kormányzat Bars vármegyében is létesített népies mintagazdaságot az 1898. év szeptember havában.*

A gazdaság egész területe 19 k. hold 114 □ öl, a melyből 17 k. hold 1415 □ öl szántó, 1200 □ öl szőlő, 400 □ öl kert és 299 □ öl a belterület.

A szántóföld 7 darabban fekszik, legnagyobb része a községben

* Károly Rezső: *Állami támogatással létesített mintagazdaságok*; *Köztelek* 1900. évf. 101. sz.

elhelyezett épületektől fél kilométer távolságra esik. A szőlő a lévai határban fekszik Kis-Szece községtől 10 kilométer távolságra. A szántó-földek fekvése egészen sík, a talaj homokos vályog.

A birtokon talált épületek: vályogból rakott cseréppel fedett lakóház, pajta és gépszín, építés alatt állott a fecskerakásból cseréptetővel tervezett istálló.

A birtokhoz tartozó gép- és eszközfelszerelés: 2 Sackrendszerű eke, 1 hármashenger, 1 szekér és 1 cséplőgép, 1 vasborona, 1 sorköz-művelő, 1 sorvetőgép, 1 gabonarosta, 1 konkolyozó, 1 tengerimorzsoló, 1 répavágó és 1 szecskavágó.

Az állatállomány 2 ökör, 2 tehén és 2 üsző.

Az 1899. év tiszta jövedelme 1498 K 06 f, vagyis a tiszta jövedelem kat. holdankint 80 K.

A mintagazdaságot a helybeli és környékbeli gazdák szorgalmasan látogatják s mindent szemügyre vesznek ilyenkor: benn az állatállományt, a gépeket és eszközöket, a trágyakezelést; künn a földeken a mély szántást, a kapás növények fogatos művelését, a vetések előhaladását, a műtrágyázott búzát összehasonlítják a nem műtrágyázottal. A mintagazdaságnak meg van a hatása, mert a haladás óriás; a szomszédos gazdák versenygenek szép piros-tarka marha beszerzésében és tenyésztésében; a mintagazdaság példája után terjedni kezd az árpanak csak kapások után termesztése, tengeri alá már őszszel 8—9 hüvelyk mély szántás és a trágyának a tél elején való kihordása.

A gazdasági egyesület jelenleg elevator-szövetkezet létesítésén fáradozik, melynek gabona közraktára Léván a vasuti állomás tözsomszédságában lenne felállítandó. Célja lenne ezen szövetkezetnek módot nyújtani arra, hogy nagyobb és kisebb birtokosok aratás után terményeiket beraktározhassák, azokra előleget nyerhessenek. A közraktárt 10.000 mm. gabona befogadására tervezik és a szövetkezetet 100.000 korona alaptőkével kívánják létesíteni, melyet üzletrészek jegyzése által fognak fedezni.

Ugyancsak a gazdasági egyesület Léva vidékén tejszövetkezet alakításán is fáradozik. Ezt létesíteni olyképen tervezik, hogy a tagok egy-egy tehenre egy üzletrészt vállalnak, melyet 10 K-ban állapítanak meg s ez összeget akár készpénzben, akár a szállított tej értékéből egyenlítik ki. A tag köteles összes eladásra szánt tejét a szövetkezetnek beküldeni s a tehenek takarmányozására, a tej kezelése és beszállítására nézve előírt szabályokat betartani. A tagok adóságukért üzletrészüik arányában és csakis üzletrészeik erejéig szavatolnak. A tagok minden hó 10-ig kapják meg az előző hónapban szállított tejkövetelésüket. A tej értéke a szállított tej, zsir, vagy vajtartalma arányában állapítatik meg.

A szövetkezet alaptőkét az üzletrészekből alakít és tartalékokat gyűjt, mely utóbbi a tej értékesítési árának egy részéből és az újonnan belépett tagok felvételi díjából alakul. Az előnyökben és terhekben a szövetkezeti tagok oly arányban részesülnek, a mily arányban az üzletév eredményéhez hozzájárultak.

A vármegye *erdőségeinek** fő zöme, annak $\frac{9}{10}$ -ed része, az

* Az 1896. évben Bars vármegye a saját közgazdasági viszonyairól emlékkönyvet akart kiadni. Ennek a meg nem jelent könyvnek a számára írta meg Lászlóffy Gábor kir. erdőfelügyelő úr közleményét: *Bars vármegye területén fekvő erdőségek gazdasági viszonyairól*. Miket az erdőkről elmondok, mind ez annak a becses kéziratnak a kivonata, sőt a szerző még ezt a kivonatot is a mai tényállás szerint helyesbitette.

aranyos-maróthi, oszlányi és szentkereszti járásoknak összefüggő hegységén terül el, mely a nagy Tátra és az Osztrovszky-Vepor heglánczatoknak délnyugoti nyulványait képezi. Az erdőterületnek csakis mintegy $\frac{1}{10}$ része terül el szórványosan a lévai és verebélyi járásoknak dombos és lapályos vidékén.

A vármegyebeli összes erdőségek kiterjedése: az 1875. évi VII-dik s illetőleg az 1881. évi XL. t.-cz. értelmében országszerte foganatosított katasteri felvételek alapján összeállított, s időközben a bemutatott s jóváhagyást nyert rendszeres gazdasági üzemtervek terület adatainak megfelelően helyesbitett »Erdők nyilvántartási törzskönyve« szerint egészben 169.110 kat. hold,* melyhez tartozik még 6910 kat. hold, mint az erdőhöz tartozó egyéb termékeny és 735 k. hold terméketlen s földadó alá nem eső terület.

Közigazgatási járásként részletezve, az erdőterület kiterjedése a következő:

Sorszám	Közigazgatási járás neve	Erdőterület	Erdőhöz tartozó		Összesen
			s más művelési ágba kezelt egyéb terület	terméketlen terület	
1	Garam-Szt.-Kereszti . . .	79.301	4.872	407·0	84.640
2	Aranyos-Maróthi	40.347	1.748·0	210·0	48.305
3	Lévai	9.047	112	44·0	9.203
4	Verebélyi	9.565	79	53·0	9.697
5	Oszlányi	24.790	99·0	21	24.910
	Főösszeg	109.110	6.910·0	735	176.755

A vármegyének összes területe 2673·45 négyszög kilométer, vagyis 484.982 kat. hold és népessége a legutolsó népszámlálás adatait számba véve, összesen 164.570 lélek.

Ezen adatokat viszonyítva a vármegye területén fekvő összes erdőszült területhez, kiténik:

hogy a vármegye összterületének 34·65⁰/₀-a, tehát több, mint $\frac{1}{3}$ -része még jelenleg is erdőség és hogy minden egyes lélekre átlag 1·09 kat. hold erdőterület esik, és így a vármegye még mindig az ország erdődús vidékeinek sorába tartozik.

Az egyes erdőcsoportok egyenlőtlen elosztása folytán a fentebb kitüntetett arányszámok közigazgatási járásokként változók, sőt a verebélyi és lévai járásokra nézve elég kedvezőtlenül alakulnak, mit az alábbi kimutatás adatai részletesen feltüntetnek:

* Fentebb a terület elosztásánál az erdőterületet 166.149 k. holddal tüntettem ki; ezt a számot a *Mezőgazdasági Statisztika* IV. kötetéből vettem, az itt közölt szám a törzskönyv adata.

Sorszám	Közigazgatási járás megnevezése	Összes terület	Ebből erdő	Az erdőterület aránya az összes területhez	Lélek-szám	Esik egy lélekre az erdőből
		kataszteri hold		%		kat. hold
1	Garam-Szt.-Kereszti . . .	147.645	79.361	53.45	45.592	1.73
2	Aranyos-Maróthi	107.958	48.347	42.61	27.873	1.63
3	Lévai	95.161	9.047	09.40	41.651	0.22
4	Verebélyi	78.449	9.565	12.11	25.254	0.38
5	Oszlányi	55.769	24.790	44.27	12.540	1.97
	A vármegye összesen .	484.982	169.110	34.65	152.910*	1.10

A jelenlegi birtokjogi viszonyok. Birtokjog szerint: a vármegyebeli összes erdőségek közigazgatási járásonként elkülönítve, a következőképen oszlanak fel: **

Sorszám	Közigazgatási járás	Állami	Községi	Egyházi	Közalapítványi	Hitbizományi	Urbéres közbirtokossági	Magántulajdon képezo
		kataszteri hold						
1	Gar.-Szt.-Kereszti . .	43.377	9.998	15.808			6.745	2.991
2	Aranyos-Maróthi . .		1.818	13.790		5.392	3.074	22.254
3	Lévai			3.904	158.0	426.0	1.508	2.981
4	Verebélyi		235	893.0	1.432		250	6.791
5	Oszlányi		1.802	877			4.908	17.700
	Összesen . .	43.377	13.848	35.272	1.590	5.818	16.485	52.717

Az állami erdő, mely a garamszentkereszti járás 37 községének határában a Garam folyó mindkét oldalán terül el, a zsarnóczai kir. erdőhivatal igazgatása alatt 7 gondnokságra oszlik. Ez az erdőuralom a XVII. sz. közepéig a nagyluhei Dóczy-család tulajdona volt, mely család Saskó és Revistye néven nevezett, ma már romokban fekvő váraiban székelt. Ez az erdőuralom az ötvenes években a magyarországi bánya-, erdő- és jószágigazgatóság fenhatósága alá helyeztetett, az 1871. évben azonban az erdőgazdaság függetlenül a bányagazgatóságtól a besztercebányai jószágigazgatósághoz osztott be, az 1881. év óta pedig a zsarnóczai kir. erdőhivatal kezelése alatt áll, mely hivatal közvetlenül a földművelésügyi miniszternek van alárendelve.

Nagyobb községi erdőtulajdonosok:

Ujbánya sz. kir. bányaváros 4892. kat. hold erdőterülettel. Ezt a birtokot a város 1364-ben Nagy Lajostól nyerte.

* Ez a szám az 1890. évi népszámlálás adata.

** Ez a táblázat, melynek adatai szintén nem egyeznek a stat. adatokkal, ugyanaz alá a szempont alá esik, mint az erdőterület járási beosztását feltüntető táblázat.

Körmöczbánya sz. kir. és főbányaváros, Bars vármegyében 3299 kat. hold erdőterülettel. Robert Károly ennek a városnak a város körül elterülő két mérföldnyi földet adományozott, ez volt az úgynevezett »planum civium«, melynek nagyobb területe Turócz vármegyére esik. Ezt a területet a város később vétel útján gyarapította. A város a XVII. században, hogy a bányáuzemet folytathassa, több ízben a kincstártól kölcsönre szorult, mely kölcsön idők múltán során felszaporodván, 1651-ben III. Ferdinánd a városnak 3000 tallér fejében elengedte ugyan tartozását, kikötötte azonban, hogy a kincstári bányaműveléshez szükséges mindennemű fát a város a bányakincstárnak díjtalanul adjon. Ezt a feltételt a város szorult helyzetében elfogadta és ez a függőség sok pereskedésnek vált okozójává, mely csakis az 1879. évben nyert befejezést, midőn egyezség útján a város összesen 17.855 kat. hold területnek korlátlan tulajdonosává lett.

Pálos Nagy-Mező község, 1865 kat. holdat kitevő erdőbirtokát, mely eredetileg a Pálos szerzet-rend tulajdona volt, a m. kir. vallásalaptól az 1888. évben vette.

Magas-Mart község, 1767 kat. hold erdővel bir. Ezt az erdőbirtokot a község Mátyás királynak 1470-ben kelt adománylevele alapján bírja.

A vármegye területén erdőbirtokos *Selmeczbánya* sz. kir. bányaváros törvényhatóság is 1495 kat. hold erdőbirtokkal.

Az egyházi birtokok közül nagyobb erdőterületnek urai:

A *besztercebányai püspökség* 22.240 kat. hold erdőterülettel. Ez az erdőbirtok az 1776. évben a püspökség alapításának évében az esztergomi érsekség birtokából hasítottatott ki. Ennek az erdőbirtoknak elpusztítása a politikailag oly herostratesi hirnévre vergődött Mojzes István zágrábi kanonok, majd besztercebányai püspök nevéhez fűződik, ki tékozlásai közben erdejének épület- és haszonfáját teljesen kizsákmányolta, ezáltal az erdőt tönkretette.

Az *esztergomi székes főkáptalan* barsvármegyei birtokai I. Ferdinánd király adománylevele által az 1536. évben szállottak a szentbenedeki apátság tulajdonából a főkáptalanra, kárpótlásul az elvesztett csábrági uradalomért. Ezt a birtokát a főkáptalan később vétel útján gyarapította s az ma 10.336 kat. hold erdőterületből áll.

Az *esztergomi érsekség* 874 kat. hold, a *nyitrai káptalan* 249 kat. hold erdő tulajdonosa.

Hitbizományi tulajdonban van: az 1896. évben fiágon magvaszakadt és a gróf Erdődy családra szállott gróf Migazzy aranyosmaróthi uradalomnak 2094 kat. hold erdeje és a gróf Forgách család tulajdonát tevő s a gymesi uradalomhoz tartozó 3730 holdnyi erdő.

A vármegyének nagyobb magán erdőtulajdonosai:

József királyi herczeg ő fenségének kistapolcsányi uradalma 12.145 kat. holddal, Thonet testvérek nagyugróczy uradalma 5688 kat. holddal, Schöller Pál lovagnak lévai uradalma 5073 kat. holddal, herczeg Odescalchy Arthur szkiczói uradalma 4973 holddal, herczeg Oldenburg Elimárné brogyáni uradalma 1629 holddal.

Az összes véderdő kiterjedése a vármegye területén 3958 kat. hold. A vármegye területén a kopár területek befásítása szép sikert tüntet fel, a mennyiben az eddig befásított terület a 600 kat. holdat meghaladja. A befásításhoz szükséges csemete túlnyomó részét az állam ingyen osztotta ki.

A zsarnóczai kir. erdőkinctár gazdasága különös figyelmet érdemel. Az üzemtervek szerint a megállapított évi fahozam 116.167 m³ tett ki. Ennek a tömegnek mintegy 26⁰/o-a épület- és műszerfa, a többi tűzifa.

Az erdei fatermékek leszállításának főirányát a Garam folyó jelzi, melynek vízvidékéhez 70.000 kat. hold erdőterület tartozik, s melynek fő völgyébe jobbról 11, balról 16 völgy ágazik, a saját patakjaival. Nagyobb völgyek a dallosi, körmöczi, lutillai, kelői, dóczifürészi és újbányai jobbról, a szklenői, vihnyei, hodrusi, reichau és magas marti balról. A Garam tutajozásra fölötte alkalmas, de mellékvízei közül is a dallosi, lutillai, dóczyi fürészi, vápenői, kapronczai és madarasaljai patakok az usztatásra berendezhetők lennének, sőt a madarasaljai patakon régen a fausztatás gyakorlatban is volt. Körmöczbánya erdőtermékeit a garam-berzencze-ruttkai vonalon szállítja. A Tribecs hegycsoport részben az aranyosmaróthi, részben az oszlányi medencékbe nyílik. A Zsitva patak fausztatásra berendezve nincs.

A vármegye területén fekvő összes erdők közül csakis annak 2·81⁰/o-a fekszik oly termőtalajon, mely más művelésre is alkalmas lenne, vagyis az erdőterület 97·19⁰/o-a feltétlen erdőtalaj. Uralkodó fajok a kocsánytalan tölgy (*Quercus sessiflora*), a cserőtölgy (*Quercus cerris*), a bükk (*Fagus sylvatica*), a jegenyefenyő (*Abies pectinata*), a luczfenyő (*Abies excelsa*), az erdei fenyő (*Pinus sylvestris*), a gyertyán (*Carpinus betulus*) a Garam folyó délvidékén található ligetekben a szil (*unus campestris*), a kőris (*Fraxinus excelsior*).

Nagyobb csoportokban jelenik meg a kocsányos tölgy (*quercus pedunculata*) új telepítvényeken az akác (*Robinea pseudo acacia*), a fekete fenyő (*Pinus austriaca*), a vörös fenyő (*Larix europea*), elhanyagolt vágásokban a nyír (*Betula alba*) úgy szintén szórványosan a hazánkban honos fajok és cserjék valamennyije, a gyalogfenyő, molyhos tölgy, a juharok, hársak, a nyárfafajok, az eperfa, bálványfa, mogyoró, fűz, berkenye, cseresznye, som.

A szántóterület összesen 206.964 kat. hold, vagyis az ország szántóterületének 10 2⁰/o-a.

A vármegye mezőgazdálkodása* általában két főcsoportra osztható. A vármegye északi részét tevő aranyosmaróthi, garamszentkeresztii és oszlányi járás szegény népességgel bír, talaja sovány, szántóföldje kevés; ez legnagyobb részt a Garam, Zsitva és Nyitra-völgyét övező dombok oldalain keskeny szalagokban terjed el. A vármegye ezen részében a népesség a saját földbirtokán kevésbé gazdálkodik, hanem leginkább az erdők anyagának feldolgozásából él. A vármegye lévai és verebélyi járásának alsó része határozottan magas kulturájú. A vármegye ezen járásában a nagy- és közép-birtokok jóformán mintaszerűen vannak kezelve, s azokból a körülöttük levő kisebb birtokos osztály jó példát nyer az okszerű gazdálkodásra. A vármegye déli részén a növénytermelés magas fokon áll. Főterményeit a gabonafélék alkotják ugyan, de nagy és szép állattenyésztésének fentartására mesterséges takarmánynövényeket is termeszt. A vármegye területén fekvő oroszokai cukorgyár és a

* A barsvármegyei gazd. egyesület monographiája 1896.

szomszédos Nyitramegyében fekvő nagysurányi gyár részére nagy mennyiségű cukorrépat termel.

A szántóterületből az 1900. évben bevetett terület volt: 183.263 kataszteri hold, ugar 22.161 kat. h., az ugar tehát a szántóterületnek 10·78⁰/₀, vagyis az ugar a 10·8-ot kitevő országos átlagnak alatta áll.

Kisérreljük meg párhuzamot vonni a főbb veteményeknél a vármegye termelése és az országos termelés között:

Kat. holdakban az 1900. évben bevetve volt:

	A vármegyében.	A bevetett terület %-a.	Az országos %/o.
Őszi és tavaszi búza	52.380	28	31·2
» » » rozs	14.801	8	9
» » » árpa	50.048	27	18
zab	11.774	6	0·2
tengeri	8.503	4·6	20
burgonya	8.767	4·8	4·6
cukorrépa	6.936	3·8	0·8
bükköny	9.105	5	3·3
lőhere és luczerna	12.052	6·5	4

Ezek a számok kettőt bizonyítanak. Az egyik, hogy a főtermelési ágak területei ismét megegyeznek az országos átlaggal, mert azok Barsban 93·7⁰/₀-ot az országos átlagban 91·1⁰/₀-ot tesznek ki; és hogy a tengeri termés hiányát pótolja a kitűnő minőségű felvidéki árpa és a cukorrépa, mi által a mezőgazdaság intenzivitása az országos átlagnál kedvezőbb eredményre enged következtetést.

Talajjavítás. * A víz éltető erejének öntöző czélokra felhasználása az emberemlékezetet meghaladja. A legrégebb öntözéseket a völgyek felső vidékén találjuk, melynek lakosságában az öntözés iránti érzék a legkorábban fejlődött ki.

Egyes réteket még mai nap is vadöntözés útján öntöznek és pedig kiváló sikerrel. Tulajdonképpen víziműveik nincsenek, hanem a patakok medrébe számtalan rózsegát van beépítve, melyekkel a vizet kiszorítják s apró barázdák segélyével szétosztják. A csurgalékviz a talaj felületének nagy esése következtében lecsapoló árkok nélkül is teljesen lefolyik.

Bars vármegyének külön szabályrendelete is volt, mely a vízkivételt öntözési czélra még a malomárokból is megengedte; nagyobb birtokosok között még az öntözés sorrendje is meg volt állapítva.

Az ily módon öntözött rétek területe 2000 kat, holdra tehető. Sok helyen kopár és meredek hegyoldalak szép rétekké vannak átalakítva, néhol egyetlen kis árok segélyével.

Nem tekintve az előbb említett s a dombos vidéken szórványosan majdnem mindenhol feltalálható kisebb terjedelmű öntözéseket, a kir. kulturmérnökség szervezését megelőző időben a következő nevezetesebb talajjavítási munkálatokat foganatosították.

Gróf Keglevich István Kis-Tapolcsányban az 1854. évben 50 k. holdon rétöntözést rendezett be, közel 6000 frt költséggel Dörrman hollandi mérnök terve szerint. A berendezés elpusztult.

* Az 1896. évben Szalay Dezső és Bozsnyay Károly kir. kulturmérnök urak nagyobb jelentést dolgoztak ki a Bars vármegye területén foganatosított talajjavítási munkálatokról. A jelentésből merítettem a talajjavításra vonatkozó összes adatokat, melyeket Tréger Lajos kir. kulturmérnök úr a mai állapot szerint helyesbített.

A Thonet testvérek Nagy-Ugrócon szintén létesítettek különféle talajjavítási munkálatokat, különösen pedig:

A Nyitra folyót átmetszések által szabályozták 3400 frt költséggel.

Alagsövezésre és öntözésre berendeztek 12 hold rétet 1200 frt költséggel.

Alagsöveztek 20 hold szántóföldet 400 frt befektetéssel.

4200 méter vízvezetékét létesítettek 10.000 forint költséggel.

De a legnagyobb talajjavító munkálatokat a lévai uradalom létesítette.

Már 1842-ben rendezett be öntözésre egy 60 holdas területet Korizmic László a Perecz patak mentén, mely azonban manapság már nincs meg. Ez az öntözési berendezés mint ritkaság a régi földrajzi tankönyvekben is fel van említve.

Nagy lendületet nyert a talajjavítás ebben az uradalomban Leidenfrost László vezetése alatt. Ezeket a munkálatokat az 1871. évben kezdték meg.

A talajjavítási terület kiterjed 2585 kat. holdra, a befektetett összeg 1880-ik évig 35.168 forintot tett ki.

Mindenekelőtt levezető csatornákat létesítettek a felületi vizek részére, melyek egyszerűs mind reczypiensül szolgáltak a később létesített alagsövezések számára.

A gényei pusztán több negatív ártézi kútat (nyelő kút) létesítettek oly czélből, hogy az alagsövizek reczypiens hiányában az át nem bocsájto agyagos altalaj áttörésével a kutakon át az alsó át-bocsájto kavicsrétegbe jussanak. Az uradalom alagsös ajtót is állított,

A szecsei pusztán alagsövezésre fordított 18.045 forint, melynek hatása 455 holdra terjed ki.

Öntözésre berendeztetett a gényei pusztán 191 kat. hold, átlag 62 forint költséggel.

Ezen munkálatokat egy német vízmester vezette.

A lévai uradalom a talajjavítási műveletek előtt nagyrészben hasznavehetetlen volt és Leidenfrost László szakszerű felügyelete és utasításai nyomán létesített talajjavítások a csodával határos eredményeket szereztek meg.

A Perecz pataknak, mely a lévai hengermalmot hajtja, állandóan vízzel ellátása is mesterséges úton történik annak Tolmácsnál a Garam folyóból kivezetése által; a Perecz-csatorna története azonban oly régi, hogy annak elmondása ennek a leírásnak a kereteit meghaladná. Ezt a csatornát ipari és gazdasági célokra használják fel és azt egy tekintélyes és gazdag vidék főéletető erejének méltán mondhatni

A Perecznek vízzel ellátása és vize tartalmának fokozása szintén Leidenfrost László érdeme, ki 20 évvel ezelőtt a csatornát állandó jellegű és szilárdan szerkesztett vízkivételi művekkel látta el és ezen munkálatok eredménye, hogy a legnagyobb szárazság esetén is a Pereczbe másodpercenként állandóan 4 köbméter víz folyik.

A vízjogról szóló 1885. évi XXIII. t.-cz. életbeléptetése előtt létezett és gyakorlatban levő öntözési vízhasználatokat 35 községbeli érdekeltség jelentette be. Ezen öntözések mintegy 2000—3000 hold területet ölelnek fel. Ismeretes, hogy a vizgazdaság a bányavárosok környékein mily magas fokon áll, hogy a víznek ipari és részben mezőgazdasági célokra való kihasználása már réges-régen gyakorlat-

ban van. Kőrmöczbánya és Ujbánya városok határában és környékén úgyiszlóván egy csepp vizet sem bocsátanak ki addig, a míg ezen őselemnek hasznát nem vették volna s mintha csak minden időben szem előtt tartották volna Beszédes Józsefnek, a kiváló vízimérnöknek arany szavait: »Házad udvarából ne ereszd ki az eső vagy hó levét, míg nem használtad, úgy határodból, vármegyéből, országodból használatlanul a vizet ki ne bocsásd, mert ez ingyen az Isten becses ajándéka.«

A kir. kulturmérnöki intézmény létesítése után a vármegye az 1879. évet követő időben úttörő volt a talajjavítások terén. A Bars-megyei Gazdasági Egyesület, gróf Keglevich István, báró Révay Simon és Klobusiczky János, a ministeriumnál kulturmérnök kiküldetését első sorban kérelmezték.

Zsitva-Ujfalun Klobusiczky János birtokán már 1880-ban rendezték be 91 holdon az öntözést; 1880-ban terv készült a Percz, Podluzsány és Szikincze patakok szabályozása és a belvizek rendezésére, mely 10.000 kat. hold terület vízrendezését tüzte ki célul. Sajnos, hogy habár a költségek holdankint csak 16 frt befektetést igényeltek volna, ez a nagyszabású művelet még mai napig sem került kivitel alá.

A teljesített kulturmérnöki munkálatokról a következő táblázatunk van:

Az 1900. év végéig foganatosított:

Öntözés . . .	554 kat. holdon	22.244 korona költséggel.
Alagsövezés .	1115 » »	121.390 » »
Lecsapolás . .	3048 » »	22.196 » »

A legnagyobb eredményt a talajjavítás terén a lévai uradalomban érték eddig el. Az 1894. évi jelentés szerint 266 kat. hold területű réten az öntözés eredménye 5 évi időszakokra osztva a következő volt:

1870—1874. kat. holdanként	13·00 métermázsa.
1875—1879. » »	13·85 »
1880—1884. » »	20·16 »
1885—1889. » »	23·00 »
1890—1894. » »	26·55 »

A legnagyobb 1892-ben volt, midőn is kat. holdankint 33·79 métermázsa terméshozamot értek el.

Ezen rétek a 70-es évek előtt 7 métermázsa rossz minőségű termést adtak.

De utalnunk kell azokra a talajjavítási munkálatokra is, melyek Bars vármegye területén a jövőben a mezőgazdaság emelése érdekében czélszerűen foganatosíthatók lesznek.

Említettük, hogy a Percz-csatorna mily éltető eleme egy tekintélyes vidéknek. Ily csatorna a Garam folyó jobbpartján is létesíthető lenne, mely szintén a Garam folyóból tápláltatnék és ezer meg ezer hold területnek öntözésre berendezését tenné lehetővé és a mellett a vízben rejlő erő ipari czélokra is felhasználható lenne.

A Garam folyót, Zsitvát és Nyitrát szabályozni, az árvizek garázdálkodásának gátat vetni, a belvizeket rendezni kell, mert a mai

állapotok nem ritkán a gazda legszebb reményeit egy csapással teszik tönkre.

A mezőgazdasági gépek és eszközök elterjedése kiváló figyelmet érdemel, mert abból mezőgazdaságunk intenzívitására biztos következtetés vonható. Az 1895. évi összeírást véve alapul, a nevezetesebb gazdasági eszközöket a következő számban irták össze. Volt:

	Darab	esik tehát egyre	orsz. átlagban
		katasztrális hold	
lokomobil	108	1.916	2.164
gőzeke	2	103.182	127.485
járgány	1.501	137	435
aratógép	116	1.784	6.659
vetőgép	747	277	458
rosta	3.881	53	80
eke (fagerendely)	10.655	19	29
» (vasgerendely)	3.262	63	127
kettős eke	304	684	375
hármás eke	133	113	989
szecs kavágó	4.587	45	116
répavágó	715	289	393
daráló	111	1.864	1.183
borona, henger, kultivátor	13.355	11	9
szekér	14.856	13	9

Belső gazdasági cselédekben a vármegye nem szűkölködik. Azoknak megbízható-ága és becsületessége ellen panasz nem tehető. Az 1900. és 1901. évben a földművelésügyi miniszter 5 cselédet részesített jutalomban. A munkában kitartók, igényeikben szerények. Egy béresnek évi bére átlagos számítás szerint 200 kg. búza = 28 kor., 500 kg. árpa = 70 kor., 768 kg. rozs = 92 kor. 16 fill., 16 kg. só = 4 kor. 24 fill., 700 □-ól föld 23 kor. 20 fill., fajárandóság 2 kb. m. = 24 kor., lakás = 30 kor., készpénzbeli bér 64 kor. Összesen tehát 335 kor. 60 fill., vagyis kerekösszegben 336 kor. Ebből táplálkozik, ruházódik, táplálja és ruházza gyermekeit.

Belső gazdasági munkásoknak sincs hiány. A vármegyében eddig 32.000 munkásigazolvány adatott ki. A vármegye összes mezei munkásait képes nemcsak saját területéről megszerezni, de belőle még az alföldnek is adhat. Mivel azonban több munkás távozik idegen vidékre, mint a mennyi a munkásfőnökség, ilyenképen míg a jobb munkások idegenbe szorul, ennek helyébe a barsi gazda kénytelen a selejtesebb munkát teljesítő, leginkább felső nyitrai megyei, turóczi és zólyomi munkással beérni. Természetes, hogy ezt én nem panaszképpen mondom, mert hisz a munkásnak úgy sincs egyebe, mint kérges tenyere, a mit keres, azt haza hozza és mennél többet keres, annál inkább boldogul, annál inkább képes eltartani családját és képes viselni a közterheket.

A munkásoknak ezt a ki- és beözönlését élénken tüntetik fel a következő adatok.*

Az 1899-ik évi hivatalos adatok szerint Bars vármegye területén, gazdasági munkát — barsi illetőségűeken kívül — végeztek még a következő megyékből behozott munkások, u. m.: a) Árva vármegyé-

* Ezekért Bartók József min. o.-tanácsos úrnak mondok köszönetet.

ből 6, b) Esztergom vármegyéből 12, c) Hont vármegyéből 25, d) Komárom vármegyéből 24, e) Nyitra vármegyéből 427, f) Trencsén vármegyéből 180, g) Zólyom vármegyéből 292, összesen 966.

Ellenben barsvármegyei illetőségű munkások saját megyéjükön kívül dolgoztak a következő törvényhatóságok területén, u. m.: a) Alsó-Fehér vármegyében 32, b) Esztergom vármegyében 122, c) Háromszék vármegyében 6, d) Hont vármegyében 417, e) Komárom vármegyében 133, f) Nyitra vármegyében 907, g) Pozsony vármegyében 188, h) Somogy vármegyében 100, i) Trencsén vármegyében 20, k) Túróc vármegyében 8, l) Zemplén vármegyében 36, m) Zólyom vármegyében 143, összesen 2112.

Természetes, hogy a mezei munkások érdekében is még sok a tennivaló.

A községi segélypénztár alapszabályai az 1899. év december havában jóváhagyattak ugyan, de a segélyalapok állami segélyben eddig nem részesültek, az igaz, hogy ilyen nem is kértek. Barsban ez ideig egyetlen népkönyvtár sem létesült és ilyennek létesítése érdekében kezdeményezés eddig nem is történt.

A szőlőművelés állapotát a következő táblázat tünteti fel: *

A járás neve	Szőlőterület a kataszteri felmérés szerint		Szőlőterület az 1899. végén								Szőlőterület az az 1900. évben			
			Régi szőlők				A kataszteri felvételt óta ujan ültetett vagy felújított szőlők				Elpusztult vagy felhagyott		Ujan ültetett vagy felújított szőlők	
			Közlési talajon		Immunitás honokon		Amerikaiak		Európaiak				Amerikaiak	Európaiak
			filloxerás	filloxera-mentes	beoltott	be nem oltott	szénkénegézt	Immunitás honok	beoltott	be nem oltott	szénkénegézt	Immunitás honok	beoltott	be nem oltott
Ar-Maróthi járás	777	446	331	2	15	3	18	.	95	33	19	5	.	.
Verebélyi járás	1 546	1 404	142	.	26	5	42	18	60	8	6	16	1	.
Garam-Szt.-Kereszti	5	5
Lévai járás	750	728	24	.	19	5	14	.	16	7	4	11	.	.
Léva r. t. város	358	346	12	.	42	14	1	.	3	3	7	5	.	.
Osszesen	3 486	2 927	509	2	102	27	75	18	174	53	36	87	1	.

A vármegye összes községeinek száma, melyekben szőlőműveléssel foglalkoznak, illetőleg foglalkoztak a következő:

aranyosmaróthi járás	39
verebélyi »	36
garamszentkereszti »	4
lévai »	20
Léva r. t. város	1
összesen	100,

tehát a vármegye összes községeinek 48⁰/₀-a.

* A szőlőszetre vonatkozó ezeket az igen becses adatokat Dobokay Lajos ministeri osztálytanácsos úr szíveségének köszönöm.

A bortermelés a filloxera előtti időben évi 32.000 – 33.000 hektoliter volt. Fokozatosan apad (a filloxera pusztítása folytán), úgy hogy

1894-ben már csak	11.119 hl. volt,
1895-ben » »	5.842 » »
1896-ban » »	4.191 » »
1897-ben » »	4.665 » »
1898-ban » »	3.896 » »
1899-ben » »	1.859 » »

Bars vármegye hüvösebb éghajlata miatt a filloxera terjedése nem volt oly rohamos, mint más — déliebb fekvésű — borvidékeken, ezért a termelés is viszonylag lassabban apadt. Az 1899. év — úgy látszik — a kulmináló. Az új szőlők még nincsenek termőképes állapotban, a régiök pedig túlnyomó részben beadták már a kulcsot.

Ezért mutat az 1899. év oly szomorú képet.

Valószínű, hogy 1900-al (a melynek bortermelési statisztikája még nem áll rendelkezésünkre), már kezdődik a javulás s, ha egyszer megkezdődik, aztán előreláthatólag nagy ugrásokkal halad, (mint ez más vidéken is történt).

A haladást ezen a téren elő fogja mozdítani a Léván létesített állami amerikai szőlőtelep (összesen 14 hold), a melynek célja, hogy a filloxerának ellentálló amerikai fajtájú szőlőveszők termeltessenek, azokon szőlőoltványok készíttessenek s mind ezekbe a munkákba a közönség, de különösen a telepen alkalmazandó munkások beoktatassanak és begyakoroltassanak.

A gyakorlati szakismeretek terjesztése céljából a szőlőszeti és borászati felügyelő (székhelye: Nyitra) nemcsak időszaki előadásokat és tanfolyamokat tart a munkák gyakorlati bemutatásával, hanem ha valamely község hozzáfordul, ki is utazik megfelelő időben a községbe s ott a szőlőkben (az összehívandó összes szőlőbirtokosoknak) be is mutatja az illető időszaki munkákat.

A vármegye legnagyobb szőlőgazdasága a kistapolcsányi uradalom szőlőterülete, melyből régi hazai tőkékkel be van ültetve 61 kat. hold. amerikai új ojtványtelepítés 20 kat. hold. hazai új telepítés 4 kat. hold. A régi szőlőt a filloxera megtámadta, ez évről-évre pusztul, s helyét amerikai ojtványnyal pótolják; 14 kat. hold külön álló hazai szőlőterületet szénkénnel tartanak fenn.

Terveznek még egy újabb 127 kat. hold szőlőtelepítést. Borai kitűnök. A hrussói vörös bor, melyet a régi hrussó vár romjai alatti hegyoldalon szűrnek, immár a világkereskedelemben is előkelő helyet küzdött ki.

A lévai uradalom szőlője csak 11 hold. Bora jó, nem könnyű, de megvan az úgynevezett földíze, mely a lévai borokat jellegzi.

Az utóbbi időben sokat vesződtek az amerikai vesszővel, nagy sikert nem értek el, míg a legutolsó három év óta újra európai ültetnek és ez teljesen sikerült.

A gazdasági egyesületnek* megalakulása után legelső feladata volt a vármegye gyümölcsstermelésének fejlődését s a gyümölcsfaternyésztés emelését előmozdítani. E célból már az 1862. évben Léván a városhoz közel fekvő alkalmas területen 4 holdnyi telket bérelt, a

* A gazd. egyesület monographiája 1896.

melyet nemes facsemetékkal ültetett be. A gazdasági egyesület ezen a telepen 12 éven keresztül utmutatással szolgált a fatenyésztésben az ezen gyümölcsfa-telepen nevelt csemetéket az egyesület tagjainak és a gazdaközönségnek olcsó áron adta és gyümölcsfa-telepét oktatási célokra átengedte a Léván fennálló állami tanítóképző-intézetnek. Ezt a gyümölcsfakertet az egyesület 1874. évben bezüntetni volt ugyan kénytelen, de az 1884-ben, ugyancsak Léván egy 4 holdnyi nagyságu területet vett, s azt nemesített gyümölcsfa-iskolává alakította. A 80-as években maga a vármegye ragadta meg a gyümölcstenyésztés sorsát; szabályrendeletet alkotott a községi faiskolákról és a gyümölcsfa tenyésztésről, sőt faiskola felügyelői állást is szervezett, de 2—3 év múlva a felügyelői állást bezüntette, s a faiskolák ismét terméketlen bozótokká, dögterekké, burgonyaföldekké lettek.

A vármegye *állatdltományát* a tavaszi köteles marhavizsgálatok eredményéhez képest a rendelkezésemre álló évekről e következő számadatok tüntetik fel.*

	Ló	Szarvasmarha	Juh
1887	14.715	31.410	67.540
1892	15.674	36 073	59.183
1893	21.668	42.711	69.145
1894	16.961	46.446	57.608
1895	16.687	46.723	44.802
1896	—	—	45.034
1897	—	—	—
1898	17.467	46.766	—
1899	17.388	47.630	55.841
1900	—	—	—

Megbízhatóbb adatokat nyerünk az 1895. évi hivatalos összeírásban. Ekkor a marhalétszám volt:

	Darab
Szarvasmarha	55.422
Ló	18.049
Őszvér—szamár	322
Sertés	35.137
Juh	63.586
Kecske	1.09
Baromfi	268.011
Méhcsalád	6.357

Allattenyésztésünk tehát az országos átlagnak alatta áll. A vármegye állattenyésztését ugyanis párhuzamba állítva az országos átlaggal, a következő eredményt nyerjük:

	A vármegyében, Az országban 100 □ km-re esik	
Szarvasmarha	2.073	2.086
Ló	675	706
Sertés	1.316	2.307
Juh	2.379	2.693

A visszamaradás okát részben a törpe gazdaságoknál és részben a nagy gazdaságokban kell keresnünk, mert a kisbirtok és a közép-

* A mely tétel üresen maradt annak vonatkozó adata teljesen megbízhatatlan, a minek oka, hogy egy-egy járás a kimutatás összeállításánál számításba nem vétetett.

birtok állatállománya nem mutat nagyobb eltérést. Ha ugyanis az 1895. évi országos összeírást vesszük itt is alapul és az ekkor összeírt állatlétszámot olyképen egységesítjük, hogy 1 szarvasmarha = 1 ló = 5 sertés = 10 juh = 15 kecske, az ekkor talált állatállomány a következőképen oszlik meg:

1. törpegazdaságban volt 154.589 drb, ebből 100 k. holdra esik 74, az orsz. átlag 115;
2. kisgazdaságban volt 605.996 drb, ebből 100 k. holdra esik 48, az orsz. átlag 47;
3. középgazdaságban volt 117.378 drb, ebből 100 k. holdra esik 24, az orsz. átlag 28;
4. nagygazdaságban volt 110.690 drb, ebből 100 k. holdra esik 27, az orsz. átlag 32.

1000 lakóra esik	A vármegyében	Az országban
szarvasmarha	362	384
ló	118	130
sertés	290	425
juh	416	496

A vármegye egyes vidékének orographiai jellegét élénken tünteti fel a szarvasmarha- és a lóállománynak járások szerinti tagoltsága. Így a hegyvidék jelleggel bíró ujbányai, körmöczbányai városi és garam-szent-keresztí járási területen együtt 399 szarvasmarha és csak 47 ló esik 1000 lakosra; ellenben a lapályt képező Léva városi és járási területen 1000 lakó után számított 335 szarvasmarhára 208 ló esik.

Közel áll a hegyvidékhez az aranyosmaróthi járás és itt ugyanabban a viszonylatban 384 szarvasmarha mellett 87 lóval rendelkezünk. A verebélyi járás dombhullámos területén a két állatfaj létszáma egymáshoz legközelebb áll, mert 339 szarvasmarha mellett 172 ló találkozik. A legbelterjesebb földmivelést űző s a Nyitra folyó völgyébe szoruló oszlányi járás marhalétszáma a legnagyobb, mert 1000 lakóra 436 darab esik, de lóállománya sem a legkisebb, a mennyiben ugyanoly viszonylatban 52 lóva van.

A marhatenyésztés szempontjából jelentős a legelőnek és a rétnak egyes vidékek szerinti tagoltsága. Említettem, hogy a legelő 29.676, a rét pedig 42.403 kat. holdat tesz ki. Az egyes járások szerint ez a két terület a következőképen oszlik meg:

	Rét	Legelő
az aranyosmaróthi járásban	8.513	4.781
garamszentkeresztí járásban	19.890	43.583
lévai járásban	4.198	3.675
oszlányi járásban	4.413	5.814
verebélyi járásban	5.389	1.323

Az összes szarvasmarha-állomány összeírásáról szóló országos kimutatás szerint a marhaállomány a következő fajták szerint oszlik meg:

1. magyar fajta	7.576 drb.
2. riska	3.115 >
3. piros-tarka	28.002 >
4. borzderes	3.688 >
5. egyéb színes	12.954 >
6. bivaly	87 >

Összesen 55.422 drb.

Ebből a faj szerinti megoszlásból figyelmen kívül kell hagynunk a magyar fajtát és a bivalyt, mert a vármegyében sem magyar fajtát, sem bivalyt nem tenyésztettek sehol. A két rovat kontingense tisztán a jármos- és hizóökök számlájára esik. Annál inkább lehangoló, hogy a megmaradó 47.759 darab közül is fajnélküli kevert állagnak mondható a riska faj is és az egyéb színes faj is, úgy hogy csak 31.690 darab olyan marháról lehet szó, mely czéltudatos fajtenyésztetnek alapul szolgálhat.

Kétségtelen, hogy mivel a vármegyének két vidéke van, a hegyvidék és a lapály, kétféle szarvasmarha tenyésztet is rendezhet be, de ily irányzatnak eddig nyomait nem látjuk, és a vármegye állattenyésztése élénken megszenvedti azt a rendszertelen kapkodást, melyet a vezetésre hivatott birtokos osztály évek során kifejtett, mely hiúságát a különczkedésben kereste. Sajnos, hogy a vezető szerepet ebben a rendszertelenségben a gazdasági egyesület is viselte, mely a 80-as években rövid két éven belül kétféle drága pénzen importált fajtával próbálkozott és pár év alatt mindkét fajta a falusi mézárszékek vágópadjain vérzett el. Így találkozunk hollandi, mürzthali, mariahofi, kuhlandi és berni, siementhali, sőt magyar fajta tehén korcsokkal is, mert természetes, hogy a nagybirtokos fajtája csakhamar elárasztotta az egész környéket és az esztelen keresztezések megtermették a korcsoknak különféle válfajait. Jobb jövőt ígérő reményekkel üdvözölhetjük az 1894. évi XII. t.-cz. rendelkezését, melynek alapján a vármegye szarvasmarha tenyésztete, a kormányzati támogatás erejének hatályával, a piros-tarka fajtáknak tenyészkerületébe osztatott be. Ez idő óta már is jelentkezik a határozott javulás. A piros-tarka szarvasmarha-állomány tért foglal, a garam-szent-keresztii járás községei vetekednek az állam közvetítésével siementhali fajta tenyészbikákra szert tenni s maga a gazdasági egyesület is, mely tenyészállatokat oszt ki s a czéltudatos tenyésztést évenként rendszeresen megtartani szokott tenyészivadék díjazással előmozdítja.

A szarvasmarhatenyésztés irányítására nagy befolyással van az a kitartó munkásság, melyet a földmívelési kormányzat ezen a téren kifejt és csak sajnálni lehet, hogy Bars vármegye községei és gazdaközönsége nem aknázzák ki kellő mértékben azokat az előnyöket, a melyeket nekik az állam biztosít.

De ezen a téren is van már haladás. Így az 1899. évben az állam a vármegyében csak 6 piros-tarka és 4 pinzgauai fajta tenyészbikát helyezett el és a vármegye állattenyésztési törekvéseit csak 1254 korona összeggel segélyezte; az 1900. évben már 42 piros-tarka és 1 pinzgauai tenyészbikát osztott ki s az államsegély 4245 korona összegre emelkedett.

Bars vármegyében a szarvasmarhatenyésztés iránya nem lehet más, mint hogy a lapályos és dombos vidéknek berni, siementhali marhát adunk s a pinzgauai fajtával csakis a hegyvidékre szorítkozunk, egyéb fajtával pedig nem is kísérletezünk.

A kistapolcsányi uradalomnak 40 darab bonyhádi fajtából álló tehenészete van. A növendék-marhát hároméves koráig nevelik, ekkor azokat részint az igás ökrök, részint a tehenek közé osztják be. Evenként 25—30 darab szarvasmarhát hizlálnak; ezeket a járomból és a tehenészetből kisorsolt haszonállatok közül selejteznek ki. A hizott marhát az istállóban adják el.

Az ugróczi uradalom berni-siementali szarvasmarha tenyésztének hirtelen megszüntülte a barsi határt. A vér felújítására tekintettel vannak és nemcsak bikákat, de teheneket is importálnak.

Kiváló súlyt helyeznek a tenyészállat szabályos testalkatára. Az istállóban ebből a fajtából 100 tehén, 2 tenyészbika és 80 darab növendékmarha áll. Teljesen kifejlett bika-állatokban elérték a 12 mm., teheneknél a 8 mm. élő súlyt. A tejtermelés eredménye évenként minden darab után 2200 liter. A tej egy részét részben saját alkalmazásukra használják el, részben literjét 12—14 fillérrel értékesítik. A mi megmarad, abból vajat és túrót készítenek. A vajat Budapestre, Pozsonyba és Bécsbe szállítják, hol kilóját télen 2 koronával, nyáron 1 kor. 80 fillérrel értékesítik. A túrót az uradalom hajlitott fabútor gyára veszi át, hol azt ragasztószerűen használják a gyártott székeknek izzasztás által előállított ülőlapjaihoz. A tehenészet azontán nem bír annyi túrót termelni, mint mennyire a gyárnak szüksége van. Azonkívül van a gazdaságnak 50 igás lova, 60 jármos ökre, 80 egész, 90 növendék-marhája, 70 egész, 80 hizó marhája s ilyenképen ez a marha-állomány olyképen oszlik meg, hogy abból minden kat. holdra 1½ métermezőre élő súly jut, s ezáltal a talajnak trágyaszükséglete teljesen fedezve van.

A zselizi uradalom tehenésze 260 darab inthali és algaui keresztezésből áll és évi átlagban minden darab tehén után 3000 liter tejet termel, melyet Budapestre szállít.

A lévai uradalomnak volt annakelőtte berni és siementali szarvasmarha tenyészése, de azt a 90-es évek elején a tüdővész kipusztította. Ma a főszület a marhahizlálásra fektetik. Körülbelül 2500 darabot hizlálnak évenként. A hizlálás tartama 200—220 nap. A nyers anyagot az e vidéki vásárokon szerzik be, s a kész árút a bécsi piacon értékesítik. Az utóbbi években a nyers anyag ára nagyon felszökött. Azelőtt 24—25 frtért vették mm.-ját, ma 28—29 frtot fizetnek.

A lótenyésztés fejlesztése érdekében a földművelésügyi miniszter a vármegyében 13 fedezettési állomást tart fenn, úgymint Aranyos-Maróthon, Baracsán, Bessenyőn, Garam-Damásdon, Garam-Kelecsényen, Garam-Mikolán, Garam-Szent-Györgyön, Geletneken, Nagy-Kálnán, Nagy-Sallón, Nagy-Szecsén, Vámos-Ladányon és Zselizen. Ezen a 13 fedezettési állomáson állítottak 3 angol telivér, 20 angol fajta, 3 arab fajta, 5 Nonius, 2 Gidrán és 3 Norfolkli mént. Már ebből a fajta megválasztásból is látni, hogy a földművelésügyi kormányzatnak lótenyésztési irányzata konszolidálódik és már is közelállunk egy czéltudatos tenyésziránynak kidolgozásához. Normanni ménnel immár nem találkozunk s a nehezebb fajta lovat teljesen a Nonius pótolja.

Tudjuk, hogy Magyarország lóállománya a régebbi időkben, különösen az erdélyi részekben, sok spanyol vért tartalmaz; a törökkel folytatott és több századra terjedő fájdalmas emlékü érintkezés hazai lótenyésztésünkbe sok arabs vért hozott; és ma tényleg az arabs faj jellegzi a tulajdonképeni magyar fajta lovat.

Míg tehát a róna vidéken az arab és angol fajta lovak tenyészésére lenne a főszület fordítandó, a hegyesebb vidékek számára a lipiczai lónak tenyészése a czélnak teljesen megfelelő lenne.

Első sorban azonban mégis oda kell törekednünk, hogy hadászati szükségletünk fedezésére alkalmas remonda lovakat tenyészünk.

A kistapolcsányi uradalomnak lótenyésztése nincsen. A gazdaságban használt lovakat a vidéki vásárokon szerzik be.

A zselizi uradalom a muraközi kanczát pingauai ménnel keresztezve sikerrel tenyésztí.

A lévai uradalom 1860-tól 1886-ig Revolver és Nónius állami ménekkel fedezett. A katonaság sokat szedett belőle tiszti és tűzerlovaknak. Szerették az e fajta lovakat. Kicsit hosszú derekú, de más-különbben jóállású lovak voltak. Az 1887—1892-ig angol telivérrel keresztezték. Az állomány könnyebb lett, egyes kiváló példányok voltak ugyan közte, de a nagy átlag nem javult, sőt rosszabbodott. Katona lónak drága, amellet puha volt. Nem szerették. 1893-ban egészen felhagytak a ménessel, de 1899. óta újra folytatják. Jeienleg Normandiából inportált normandiai ménjük van. Csikai sokat ígérnek. *Juh* tenyésztése az uradalomnak 1886. óta nincsen. Azelőtt juhászata jó hirben állott. Elektoral, Negretti, és Rambouillet juhait a kiállításokon többször kitüntették. A gyapjú árhanyatlása miatt abbahagyták. Juhot az uradalom évenként tavasszal annyit vásárol, hogy a tarló legelőket kihasználja, ősszel valamennyit eladja

A kistapolcsányi uradalom az 1897-ben Erdélyből 500 darab czigája anyajuhot és 10 darab czigája kost hozatott. Ezt a juhászatot azonban 1901-ben feloszlatták, mert a legelőterület egészségtelennek bizonyult, mivel a juhek nagy százaléka mételykórban elhullott.

A zselizi uradalom 10 000 darab merinó fajta juhot tenyészt.

A *sertés*tenyésztés emelése érdekében a kormány az 1899-ik évben hat zsirfajta, az 1900. évben pedig 25 húsfajta tenyészkant osztott ki.

A *halászat* terén a 80-as években Bars vármegye mondhatni a vezető szerepet vitte. Akkor volt ez, midőn gróf Migazzy Vilmos, mint a felső-magyarországi, majd később országos halászati egyesület elnöke nagy lelkesedéssel buzgólkodott a halászat ügyének országos fellendülésén. Ő alapította meg a mesterséges haltenyésztést Aranyos-Maróthon s nyomban utána, gróf Keglevich István állított Fenyő-Kosztolányban haltenyésztőt. Ő törekedett az erdő kincstár hegyi patakait pisztránggal benépesíteni, ő képviselte Magyarország halászati érdekeit a Bécsben 1884. évi szeptember 29-étől október 1-ig megtartott kongresszuson, az ő indítványára szervezte a kormány a halászati felügyelőség intézményét, ő képviselte a halászati érdekeket a vízjogi törvény tárgyalásánál; e közlemény írójával ő szerkesztette meg az első halászati törvényjavaslat szövegét, neki és Hermann Ottónak köszönhető, hogy az 1885. évi országos kiállításán az ország halászata oly fényes keretben, oly tartalmas részletekkel jelent meg, hogy az nemcsak az ország közönségét, de a külföld szakköreit is meglepte.

Sajnalni való, hogy Migazzy Vilmos gróf halála által a halászat iránti érdeklődés mintegy megszűntnek mondható. A kistapolcsányi uradalom a Zsitva folyó forrásánál Keglevich István gróf által létesített nagy haltenyésztettel felhagyott és a halastavakat házi szárnyasok tenyésztésére szándékozik berendezni. Az aranyosmaróthi halastavakat a tulajdonos gróf Erdődi Imréné inkább édes atyja iránti kegyeletből tartja fenn. Az erdőuradalmakban zuhogó pompás hegyi patakok, mint a Lutilla, Klak, a Pila még mindig nem a piros pettyes pisztrángot ringatják, melyet a gőzfűrészek pora s a nép rablóhalászata majdnem teljesen kiirtott. Legújában az oszlányi járásban

jelentkezik némi javulás, hol az érdekeltek halászati szövetkezetet alkottak. A Thonet-család saját költségén tenyészházat állított, azt az országos halászati felügyelőség ingyen látja el a szivárvány-pisztráng megtermékenyített ikráival. Az eredmény felette örvendetes; az állomány gyorsan fejlődik, a hal húsa kitünő és 3 éves állománynál 30 cm. halhosszúságra tettek szert.

A lévai uradalom erdei patakjainak vize nyáron át kiapad. Hal bennök nincsen, kivéve az almási pagonyon végig folyó Szikincze patakot, melyben apróbb halak találhatók. Leidenfrost László próbált benne pisztrángot tenyészteni, de nem sikerült. Ő létesített Prandorfon a 80-as évek elején egy két hektár nagyságú tavat, pontyokat bocsátott bele, de vize nem jó, a halak nem tenyésznek benne. A Percz vizében sem tenyésztik a halat, pedig ott megélne. A rakok, körülbelül 10 éve annak, egy szálig kivesztek, pedig volt benne sok.

*Vadállomány és vadászati viszonyok.** Bars vármegye földrajzi fekvésénél, talajviszonyainál, növényzetének tenyészete, sőt éghajlati viszonyainál fogva is, hasznos vadban a gazdag vármegyék közé sorolható.

A természetnek ezt a kedvezését nagyrésztben elősegíti a birtokosság és a vadászati jog bérlőinek szak-szerű és célutadatos törekvése, a meglévő és telepített vadnemek gondozása, annak kiméltése, az okszerű vadászati beosztás, de a közigazgatási hatóságoknak ébersége is, és a vadászati törvénynek s a vonatkozó rendeleteknek szigorú alkalmazása.

Bars vármegye azok közé a kevésnek mondható vármegyék közé tartozik, melynek területén kisebb-nagyobb mennyiségben, kevés kivétellel, Közép-Európa összes hasznos vadnemei feltalálhatók. Vadszegénynek, az utóbbi 25–20 év óta, csupán vízivadban mondható, de ennek örvendetes oka a posványos és árterületeknek rohamos lecsapolása, vagyis a gazdasági cultura.

A vármegye északi és észak-keleti magas hegységeit majdnem kétszázézer holdra terjedő bükk-, fenyő-, tölgy- és csererdő fedi. Otthona ez a medvének, sörtevadnak, az őznek, sőt az őzek legnagyobb ellenségeinek, a hiuz- és vadmacskának is. Nem ritkán üti fel fejét itt-ott egy-egy erdei farkas, mely a pusztításban erős versenytársa a hiuznak. Ezek ellen a dűvadak ellen azonban elkeseredett és eredményes harcz folyik.

A felsorolt vadnemek között legritkább a medve. Főleg Kör-möczbánya rengetegeiben tanyázik, hol rendes gaurái (odui) vannak. Nyár végén, gyümölcs-, de főleg málnaéréskor elhagyja otthonát és délfelé vonul. Ellátogat még a nagyugróczyi és kistapolcsányi lomb-erdőségekre is.

Nem kevésbbé ritka a vármegye északi részeiben a szarvas, bár nagyon kimélik.

Kör-möczbánya, Jánoshegy és Garamberzencze erdeiben süket- és nyírfajok is vannak, s ezek az elég nagy számban előforduló császármadarakat nyugtalanítják.

* A vadállományról és vadászatról szóló egész közlemény Révay Simon báró tajnai nagybirtokosnak tollából ered Barsvármegye vadászatával közigazdasági szempontból eddig még nem foglalkozott senki s így a leírás annál becsesebb. Fogadja annak szerzője őszinte köszönetemet.

A vadászati jogot ezeken a vidékeken, kevés kivétellel, maguk a tulajdonosok és az erdőségeket kezelő alkalmazottak gyakorolják.

A nehéz terepviszonyok és nagy távolságok miatt még manapság is, leginkább kopókkal vadásznak, a mi a vad nyugalmanak és elszaporodásának nem kis kárára van.

Délnyugat felé haladva, a klíma enyhülése és a kultúra növekedésével párhuzamosan emelkedik a vadállomány, vagyis a gazdaság-kultúra intenzívításával a vízivad kivételével a vadállomány is növekszik.

A vadászat szempontjából az első helyet foglalja el József kir. főherceg kistapolcsányi uradalma, mely nemcsak a vármegyének, hanem Magyarországnak is egyik legjobb és legjobban kezelt vadászterületének mondható. Ez az ugynevezett magas vadászat non plus ultrája, minden igazi vadászember Eldorádója.

A ma már mintegy 45.000 holdat kitevő vásárlások és újabb bérletek által folyton növekvő pagonynak mintegy kilencztized része, kevés kivétellel, lomberdő. Ennek a kitűnően beosztott pagonynak a kezelését maga József-Ágost főherceg irányítja. Költséget, fáradságot nem ismerő kiváló szakértelemmel.

A vármegyében itt van a legtöbb fővad, itt vannak az ország északnyugoti részének legerősebb szarvasbikái. Az itteni agancsok nyerik el és méltán, — már több év óta — az országos agancskiállítások első és főbb díjait.

A 10—12 kilós, sőt még súlyosabb XVIII-as, XX-as és XXII-es agancsok máholnap leszorítják az első helyről az ugyszólván világhírű mármarosai és ungi szarvasokat is. Igaz ugyan, hogy az utóbbi években, mondhatni, tulságosan, mintegy 1000—1200 darabra szaporodott föl a fővadállomány, ez pedig rendszeren a minőség rovására esik, ezt azonban a kedvező növényzeti vegetáció, a rendszeres lelövés, nagyrészt pedig az időnkénti fajfelfrissítés fogja ellensúlyozni.

A múlt évben is a kisjenői vadaskertben befogott mármarosbakonyi kereszttezésű mintegy negyven darab fővadat eresztettek a kistapolcsányi pagonyba.

Fővaden kívül igen nagy számban fordul elő a sörtevad is, mely a fővad okozta erdei károkon felül meglehetősen pusztításokat okoz a kulturákban és veteményekben. Ezeket a károkat a pénzbeli kártalanításon felül, az uradalom nagyjórészt fával és ingyenesen átengedett marhalegelőkkel pótolja a lakosságnak.

A fővadat nyugtalanító, folytonosan kószáló dämvad még ma is meglehetősen szép számmal tenyész, bár pusztítja.

Az őzeket a szarvasok már eddig is meglehetősen kiszorították a pagony belsejéből, de azért az aljakban ma is igen sok látható. Agancsra nézve elég jók.

Az 1880-as évek elején gróf Forgách Károly, a híres vadász Bars vármegyével szomszédos nyitra vármegyei uradalmán, Ghymesen, mufflonokat telepített. A törzsállományt részben a mufflonok hazájából, Korzika szigetéről, részben a lainzi császári vadaskertből inportálta.

A mufflon (*ovis musimon* Schreb) egyik válfaja a juhnak, ezért köznyelven vadbirkának is nevezik. Sötétbarna, jóval nagyobb a közönséges juhnál. A kosnak, sőt kivételesen a birkának is, erősen recézett, kétszer is megcsavart szarva van. Igen vad, ezért nehezen

megközelíthető. Meglehetősz szapora. A sziklás hegységeket kedveli. Húsa, erősen faggyús ízénél fogva alig élvezhető.

Ez a vadnem több évi kimélet és a szomszédokkal történt meg-egyezés folytán annyira elszaporodott, hogy ma már Ghymes sziklái között 60—70 darabból álló falkákra bukkanni nem is ritkaság.

Innen jönnek át a vármegye szomszédos pagonyaiiba, meglehetősz csekély számmal, mert megszokott biztos helyeiket változtatni nem szeretik.

A mufflonokon kívül a fő vadállományt is gróf Forgách Károly áldozatkészségének, buzgalmának és szakértelmének köszöneti nagyrészbén Bars vármegye.

Ujabbán József Ágost főherczeg a nyirfajd meghonosításán fáradozik, de az idő rövidségénél fogva az eredmény még nem konstáltható. Bars vármegye vadászterületei közül az erdei nagyvad, vagyis a magas vad szempontjából a főherczegi kistapolcsányi pagony után első helyen említendők Odescalchi Arthur herczeg szikciói, báró Lindelof Henrik kisaranyos-roszkosi, az esztergomi főkáptalan apáthibeli, a Thonet testvérek nagyugróci, gróf Erdődy Imréné, Migazzy Irma csáradi és Szent-Ivány Oszkár perlepi pagonyai.

A Garammelléki pagonyok jóval az említettek mögött maradnak. Ezek az erdőterületek kevés kivétellel a kincstár, a besztercebányai püspökség és a községek tulajdonai.

Itt természetesen a kezelők csak mellékesen vagy egyáltalában nem foglalkozhatnak a vadászat fejlesztésével, a bérbeadott területek pedig aránylag oly rövid időre vannak kiadva, hogy itt vadkár, marhalegeltetés, a kezelő személyzet hiánya miatt a bérlők sem tehetnek sokat a vadállomány gyarapítása érdekében.

A mufflont kivéve, minden nagyobb erdei vad feltálálható itt is, de jóval csekélyebb számban. A szarvasok, melyek faj és erőre nézve nem sokat engednek a ghymes-kistapolcsányiaknak, ide nagyobbára Hont, Nógrád és Esztergom vármegyéből vándorolnak át.

Bars vármegye déli és délkeleti részeiben, tehát ott, hol a magas hegység és a folytatólagos erdőterületek megszűnnek, már csakis az úgynevezett mezei »alacsony vaddal« találkozzunk. Igaz ugyan, hogy nem ritkán fordul elő itt is a sörtevad, mely néha nagyobb kon-dákba összeverődve, a veteményekben érzékeny károkat okoz és nagyobb aljerdőkben itt-ott hosszabb időre is meg szokott állapodni, de mégis csak váltóvadnak tekinthető.

Ezek a vándorló csordák többnyire a zab, burgonya és tengeri érésekor szoktak megjelenni, majd ismét hosszú időre eltűnnek, makkot ropogtatni a hegyek közé.

Az úgynevezett alsóvidék erdősebb és befásított részein őzvad igen nagy számmal van. Helyenkint annyira elszaporodott, hogy satnyul, sőt újabban ragályos betegségekben (torokbaj, féreg, tüdőgümőkór stb.) pusztul. Egyes vidékeken az erős telek is eléggé megtizedelték. Agancsra nézve évről-évre gyengébb, súlyra nézve pedig a 6-os bakok, atlagban, alig érik el a 18 kilót. Ma már sok helyütt a mezőkön is állandó vadnak mondható. Itt a nádasokban, gabona és tengeri földekben tartózkodik.

Nyúlban a vármegye déli és délkeleti vidéke mondható gazdagnak. Feljebb minden kimélet és gondozás mellett sem sikerült eddig nagyobb eredményeket elérni.

A községi határok eddig — kevés kivétellel — jó kezekben vannak, a nagyobb birtokokon a vadállomány gyarapítására mindent elkövetnek. A nagy számban előforduló orvvadászok üldözése, a kártékony vad kérlelhetetlen pusztítása, viszont a hasznos vad téli etetése a barsi Nimródoknak nem kis fáradságába és költségébe kerül.

Hogy a nyúl a magasabb fekvésű vidékeken mindezek daczára rosszul, vagy legalább is nem a megfelelő mértékben szaporodik, ennek oka a kedvezőtlen talajviszonyokban keresendő.

Ugyanis oly vidékeken, hol a talaj túlnyomólag agyagos, kötött, kevés vízáteresztő képességű vagy ellenkezőleg vadvizes és hideg, ott a növénytenyésztés kedvezőtlen és nagyobb nyúlállomány eltartására nem is elégséges. Ezt a természetben rejlő hiányt pedig mesterségesen pótolni lehetetlen.

Szép eredményt értek el a fogoly és csekély részben a fáczántenyésztés terén is, az utóbbi tiz-tizenkét év alatt. Ma oly vidékeken, hol ennekelőtte a fogoly ritkaság számba ment, a fáczánt pedig csak hirből ismerték — a földmives még úgy sem ismerte, — most a fogoly igen szépen, a fáczánt pedig megiehetős számban fordul elő.

Ennek oka — nem tekintve a kiméletet — a mezőgazdaság fokozódó intenzivitásában keresendő.

A kapásnövények fokozott termelése, a talaj mesterséges javítása, az eddig ki nem használt területek feltérzése, az arra utalt kótrászó tyúkfajtáknak dús rovartaklálékot nyújt. Viszont nem kis hasznára válik a mezőgazdaságnak a növényzetet rongáló és ölfő rovarok ilyetén pusztítása.

A fáczántenyésztés a vármegyében még újabb keletű. Daczára, hogy déli részeiben már eléggé el van terjedve, sőt egyes vidékeken máris kiváló eredményt értek el, tenyésztése mégsem mondható kielégítőnek.

A fáczántok nagyobb mérvű elszaporodását felette megnehezíti az erdei kullancsok leirhatlan sokasága, mely különösen tölgy- és csererdőkben — meleg csapadékos időjárás mellett — a fiókokban kiszámíthatatlan károkat okoz. A kullancsok mesterséges kiirtása céljából egyes fáczántokban kísérletezések most folynak.

Az üregi nyúl tenyésztése, a nagyobbára kötött, agyagos talaj miatt egyáltalán ki van zárva. Gazdasági szempontból különben sem kívánatos. Előfordul ugyan itt-ott, de alig említésre méltó számban.

Tűzok állandóan csak a vármegye déli részeiben tartózkodik.

Vándormadarak közül erdei szalonka és fűrj, mint újabban az egész országban, itt is kevés szokott lenni. Előbbi az északi erdőségeken egész nyáron át található, mert ott költ.

Mezei »alacsony vad« dolgában a legjobb pagonyok közé sorolhatók — mert ezerszámra lövik a nyulat, foglyot, helyenként százszámra a fáczántakast — a gróf Breuner-féle zselizi, a Schoeller-féle lévai uradalmak, a Klobusitzky János zsitvaújfalusi, a báró Révay Simon tajnai pagonyai, nemkülönben a nagysallói bérpagony.

Röviden áttérve a vadászati viszonyok fejlesztésének közzgazdasági oldalára, látjuk, hogy a vadászat már manapság nem csupán

»nagyuri kedvtelés« — mint azt felületesen mondani szokás, — hanem közhasznú s fontos közgazdasági ágazat.

Az 1883:XX. t.-cz. rendelkezése értelmében, a községek és közbirtokosságok, nyilvános árverésen, vagy egyhangú határozat alapján kötelesek a vadászati jogot a legtöbbet ígérőnek legalább is három esztendőre bérbe adni.

A bérleti feltételeket, saját előnyeik szem előtt tartásával, saját hatáskörükben állapítják meg.

Látva, hogy ez utóbbi két évtized a'tt a vadászati szenvedély a társadalom legkülönbözőbb rétegeiben mennyire lábrakapott; látva továbbá a külföldieknek — hogy úgy mondjam — invázióját, sok esetben határt nem ismerő áldozatkészségét, természetes, hogy mind- ezt saját előnyükre igyekeznek kihasználni.

A külföldiek versenyezése mellett nem is nehéz a bérletek árát a végletekig fokozni.

A községek előnyös helyzetüket felhasználva, közterheiknek tetemes részét a vadászati jog bérbeadásából fedezik. Sok esetben arra kötelezik a bérlőt, hogy a három, sőt hat évi bérösszeget, minden kamatlevonás nélkül, előre, egyszerre lefizesse. Ezen összegből telik új iskolára, ovodára, községházára, hidra és egyéb befektetésekre. A szegény napszámos osztály későn ősszel és télen, midőn a mezei munka szünetel, mint hajtó megkeresheti napibérét.

Nem ritkaság ma már, hogy Pozsony, Nyitra, sőt Barsvármegye déli részein, 2—3000 holdas községi határokért, csupán nyúl- és fogolyvadászat fejében 1200—2000 koronáig terjedő évi bért fizetnek. Bérlő, a vaddúsabb vidékeken, még a legdrágább határokra is akad.

Mennyi idegen, főleg német pénz jön be e révén Magyarországra, midőn látjuk, hogy egy Prinz Friedrich Lepold, a német császár unokaöccse, egy-egy szkiczói szarvasbika lelővéseért 1000 koronát fizet és egész udvartartásával hosszú időre Bars vármegye hegyei között telepszik le, majd pedig egy berlini bankártársaság Roszkoson nyolcz szarvasbika lelőhetése céljából nyolcezer, dóm- és őzbakért darabonkint száz, vadsertésért hatvan koronát fizet. Ilyen példát sokat lehetne felhozni.

Köztudomású dolog, hogy évről-évre mily fokozódó vadszállítmány indul Magyarországból külföldre, főleg pedig Franciaországba, mely már a vámot emeli.

A vadászat oly jövedelmi ág, melyet csak újabban kezdünk komolyan számba venni.

Bars vármegye hálás talaja a vadászati viszonyok eredményes fejlesztésének. Nincs hánya természeti adományokban, jóakarásban, áldozatkészségben, sőt talán az ügy előnyére, egy nemes fajtája a versengésnek érvényesül. Mindez biztos téka a vadászati viszonyok céltudatos, szakszerű s eredményes fejlesztésének.

Zavarólag hatna, sőt a java fejlődésében semmisithetné meg Barsvármegyében a kitűzött célt szakavatatlan, a helyi viszonyokat nem ismerő, idegen elemek mértéktelen betódulása. Ez a fejlődésnek indult vadállomány kipusztítását eredményezné.

Sajnos, ezen egészségtelen állapotoknak előjelei máris észlelhetők. Problematikussá válhat'k, hogy az e tekintetben példás cseh- és morvaországi viszonyok, a legjobb igyekezet mellett is Bars vármegyében el lesznek-e érthetők?

Áttérek a vármegye *kereskedelemügyi* és *ipari* viszonyainak bemutatására. Acsády Ignácznak az 1715—20. évekről szóló adatai szerint »Bars vármegye Körmöcz és Ujbánya sz. kir. városok nélkül is csupán vidéki községeiben olyan élénk kereskedelmi és ipari fejlődés (az utóbbi azonban leginkább a bányászattal kapcsolatban) képét kínálja, minővel kevés más vármegyében találkozunk«. »A lakosságot általában üzleti szellem, vállalkozó kedv, a nehéz munkától vissza nem riadás jellemzi. Egész sereg falunál emlitik, hogy élénk gabonakereskedést folytat. Ehhez a gabonát azonban a legtöbb ember nem maga termelte, hanem megrakta szekereit a megyében levő ipar termékeivel, főleg deszkával, zsindeleyel, faedénynyel vagy szénnel s elvitte messze földre távoli vármegyébe, hol vagy készpénzért adta el, vagy gabonával cserélte be. Vándorútjáról azután szekere gabonával megrakottan tért vissza s ezt a gabonát adta azután el otthon főleg bányamunkásoknak.« Igen sok község fuvarozásból él, ilyen Dallos, mely deszkát, Határkelecsény, mely szenet szállít. Több helyen találkozunk szatócokkal. Egész községek üztek századokon át szénégetést, zsindeley készitést, de természetesen legtöbbje bányászatot. Volt közte serfőző, pálinkafőző, halász, a molnarmesterséget természetesen szelében üzték. Nemesebb iparágakkal is találkozunk. Van közte üveges, szitakötő, kelmefestő, gombkötő, ötvös, órás, pecsétkő-metsző.

A mai állapotokat tekintve, mindenekelőtt a *malomkő-ipar* Bars vármegyének egyik kimagasló specialitása. Ha Magyarországnak tudnának arról, hogy az országnak miye van, akkor a francia malomkövek tömege nem árasztaná el az országot. Bars vármegye trachit kőzeteiről már megemlékeztem. Ezek a trachit-tömbök szolgáltatják azokat a malomköveket, melyek egyszer majd a magyar ipar fejlesztőinek kezelőit is Bars vármegye malomkőipara felé fogják terelni. Malomkő-gyártással jelenleg három iparvállalat foglalkozik, u. m.: 1. a Schwartz Berthold és Tsa vállalata G.-Szent-Kereszten. 2. Az ujbányai malomkőgyár részvénytársaság Ujbányán. 3. A Majerszky István és társai közkereseti társasága Geletneken.

A belföldi molnárvilágnak bizalmatlansága a hazai ipar iránt és szilárd ragaszkodása a francia származású kövekhez s az ásványgyáraknak hiánya voltak okozói, hogy a *szentkereszi malomkő-termelés* belföldre semmit sem szállított s kizárólag kiviteltre szoritkozott. A gyárak munkásai közül a geletneki földmives-osztály foglalja el az első helyet, minthogy ez a birtoktagosítás alkalmával a kincstár tulajdonába szállott geletneki trachyt-kőbányáknál már némi előképzett-ségre szert tett.

Új kőbányák nyitása iránt kísérletek történtek Mogyorómál, Ókőrmeöcske, Lutilla, Apáthegyalja, Kaproncza községekben.

A malomkövek gyártásának irányát az utóbbi időben a géptechnika fejlődése jelentékenyen befolyásolja, mert míg azelőtt a malomkő az összes malmoknak nélkülözhetlen alkotórésze volt: a gabonaörlésnél az aczél- és porcellán-hengerek, az ásványörlésnél pedig a golyós malomjáratok behozatala óta a malomkő iránti szükséglet csökkent.

Az édesvizi quarcból készült és kárpáti kova malomkő néven ismert termékek vagy egy darabból készült terméskövek, vagy pedig francia mintára rakott malomkövek.

A szentkereszi telep évi termelése 1500 drb. malomkőre tehető,

kiviteli területe Románia, Egyiptom, Svájc, Oroszország, Németország és Ausztria.

A kőbányamunkásoknak társadalmi helyzete az állandóan darabszámra dolgozó napszamosokéval, a gyárban alkalmazattaké pedig a kőfaragó segédekével azonosítható.

A munkás keresete testalkatának erejétől és ügyességétől függ és azért 16—18 éven aluli középérs testalkatú munkás a vállalatnál nem is alkalmazható.

Mióta a vállalat a belföldi munkásoknak lassú, de fokozatos kiképzésére súlyt fektet, úgy fogékonyság, mint ügyesség és erő kifejtés tekintetében, az első hely a geletneki és apáthegyaljai munkásokat illeti meg, kik nemcsak a földtakarításhoz, a fúráshoz, kőrepszítéshez és a nyers idomításhoz értenek, hanem a kőösszerakás, egyengetés munkálatait is sikerrel teljesítik, sőt vázlatrajzok szerint is tudnak dolgozni.

Az újbányai malomkőbányák: 1. a Himmelreich hegyhátón nyitott bánya, melyben likacsos trachitot termelnek, 2. a völgyben fekvő kékkőbánya, 3. az édesvízi quarczbányák, melyeket azonban, mert a befektetési tőke hiányzik, nem is művelhetnek.

Az úgynevezett Victoria kő a legtömörebb, a legszivósabb; az ebből készített köveket cementnek, csontnak és egyéb kemény anyagoknak őrlésére használják. A kékkőbányát 1895-ben a garamvölgyi vasut építése közben fedezték fel. Ez a kőzet a kir. József-műegyetem próbája szerint 1 kbcm. felületen 500 kg. nyomást megbir, fagy-nak, hőségnek ellentáll. Jelenleg az építés alatt álló pozsonyi vasuti alagút kőszükségletét látják el belőle. Az 1900. évben 1400 db. malomkövet készítettek.

A geletneki kőbánya már a *pragmatica sanctio* korában ismeretes.* A kőbánya a kies város vasuti állomásától keletre 2—5 km. távolságra a szklenői fürdőbe vezető uton a kincstári erdőben fekszik. A követ csekély földréteg borítja s így annak feltárása fölülte egyszerű. Malomköveit különösen Galiczia, Románia, Bulgária, Német- és Oroszországba szállítja. Bulgáriában és Ruszcsukban állandó raktára, illetve bizománya van.

Hogy ezek a malomkőipar-vállalatok nagyobb eredményyel nem dolgoznak, annak egyik oka a vasuti szállítás díjtételeinek magassága. Egy 900 kg. súlyú kőnek előállítási ára 34 korona, ennek Ujbányáról Budapestre szállítása 12 korona 42 fillér, tehát egy malomkő, melyet a vállalat Budapesten 83 korona 60 fillérral értékesít, 46 korona 42 fillér előállítási és szállítási költségbe kerül. A csekély sikernek másik oka, hogy a nagy malmok mind francia követ használnak s ezt nekik vámmentesen szállítják.

Erősen kifejlett ipara van a mészégetésnek és a téglagyártásnak. Kitűnő minőségben égetnek meszet Szukiczón, Szklenón.

Nevezetesebb tégláégetők: a kir. erdőkincstár téglagyára Zsarnócán, Weiss és Misák téglagyára Léván, Pető Albert téglagyára Maholányban, gróf Erdődy Imréné téglagyára Aranyos-Maróthon.

Legújában erős fejlődésnek indult a kályhagyártás ipara. Ennek az iparágának a fejlődésében nagy érdeme van gróf Migazzy Vilmosnak,

* Acsály Ignác i. művében azt mondja, hogy nagy kincse volt Geletne községnek kőbányáiban, melyeket akkor is erősen műveltek s a híres malomkő gyártására használták.

ki Aranyos-Maróthon husz évvel ezelőtt kályhagyárat állított. Legújabbán Knopp Ede állított kályhaipar-műhelyt Ujbányán, mely 1896. óta dolgozik. Az aranyos-maróthi kályhagyár nyomán épült a maholányi kályhagyár is.

Magasabb technikai színvonalon áll a vármegyében a kőedénygyártás is. Két évtizeddel ezelőtt Roszkoson, a mai Kis-Aranyos határában hatalmas kőanyagipar-vállalat létesült, mely földécserepet, különösen pedig kőanyag csöveket gyártott. A vállalat pár év múlva tönkrement és szünetel ma is.

Körmöczbányán a Kosuch-féle* kőedénygyárat még a mult században porzellángyárnak alapították s így ez a gyár hazánkban az ebben a nembn működő gyárak között a legrégebb. Az alapítás eszméje egy a bécsi porzellángyárból ide származott embertől ered, kinek az volt a szándéka, hogy a bécsi porzellángyár termékeit itt utánozza. Ez az eszme azonban csakhamar kudarczot vallott s a porzellángyárat 1880-ban kőedénygyárrá alakították. A gyárnak új korszaka nyílt meg 1894-ben, mióta behozták a legfinomabb fajánsz-készletek gyártását, sőt a finom fél-porzellan email luszterekkel ellátott máz alá nyomtatott dísztárgyak készítését is, melyeknél állandó figyelemmel vannak a magyar stíl motívumaira. Főtgogyasztó piacza Magyarország és csak másodsorban Bulgária, Romania és az európai Törökország. A munkások egy része körmöczi és vidékebeli s mindannyi a gyárban tanult; más része idegen, de kizárólag magyar honos. A körmöczi nép munkára igen alkalmas s a gyárban nevelt szakmunkások, úgy a korongosok mint a festők, ügyesség dolgában, de főleg megbízhatóság és szoliditás tekintetében jóval fölülmulják a külföldi munkásokat.

A körmöczi agyagpipagyár Körmöczbányán az ötvenes években alapított három pipagyár között az egyetlen, mely fennáll és a mellett lendületnek örvend. Alapította Stiassny Illés 1849-ben. A munkások többnyire körmöcziek, szorgalmasak, tanulékonyok és csekély bérrel megelégednek. A dr. Zechenter-Teschler hőlszigetelő anyaggyártása Körmöczbányán, hazánkban egészen új és nagyfontosságú iparág, mely aránylag még szűk körben ismeretes. Teschler György tanár geologiai kutatásainak során oly kovaföldre bukkant, melynek anyagát a »Diatomacea« néven ismert, egy sejtű moszatoknak tömérdek kovaváza alkotja.

Teschler hosszas kísérlet után rájött, hogy ez a pánccél hővédővé alakítható s azért a telepnek gyakorlati értékesítése végett eljárását szabadalmaztatta és az anyag gyártását megkezdette.

Üveggyára több volt a vármegyének, de ezek közül ma csak a rudnói üveggyár működik, sőt ez életerős fejlődésben van. A kész árú 60°/o-át Budapesten, 20°/o-át a vidéken, 20°/o-át pedig Bécsben értékesítik. Két festékgyár működik Körmöczbányán és Ujbányán. A bányákból a bányavizek által mosott iszapból készítenek vörös és sárga okkerfestéket; a festékanyagot nyers állapotban porban szállítják Budapestre és festékké itt dolgozzák fel.

Élelmi cikkek gyártásával foglalkozó vállalataink közül első helyen a *malmok* állanak. A statisztika szerint van a vármegyének:

* A körmöczbányai iparra vonatkozó adatokat dr. Matunák Mihály úrnak *Körmöczbánya ipara és kereskedelme* című értekezéséből vettem.

1 kis gőzmalma, 1 nagy vízi malma, 2 gőz- és vízi malma, 193 kis vízi malma, 2 szárazmalma. Malmainak száma tehát 199; ezek 291 vízi kerékkel és 3 turbinával dolgoznak és összesen 1154 lóerőt használnak fel.

A műmalmok közül nevezetes az aranyosmaróthi uradalom gőz-erőre berendezett hengermalma, mely naponta körülbelül 120 mm. gabonát dolgoz fel. Lövit R. és társa Brogyánban keményítőgyárat állított fel és tart üzemben. A mezőgazdasági szeszgyártás terén a lévai uradalom 7 gyárral dolgozik. Ezek a garamlöki, dobogói, gényei, lászlóművei, nixpródi, újbarsi és vámosladányi szeszgyárak. Ezek közül 5 répából, 2 burgonyából termeli a szeszt. A répaszeszgyárak, a 60. 70 és 80-as években épültek, a burgonyaszeszgyárak a 80-as évek végén. Az uradalom szeszcontingense évi 10.000 hektoliter. Szeszgyára van Frankl Edének Nagysáron, a Thonet-családnak Nagy-Ugrócson, Baer Rikárdnak Ohajon, Salzberger Józsefnek Simonyban.

Az oroszokai cukorgyár a hazai cukorgyártásnak egyik legremekőbb alkotása. A nagy iparvállalatnak az 1893. évi szeptember 28-án tették le alapkövét. A gyártelep területe 84 kat. hold. Az egész gyártelepen villanyvilágítás van berendezve s az egész telep gazdag vízvezetékekkel van ellátva. A gyár naponként 14.000 métermázsza répát dolgoz fel és 750–800 munkást foglalkoztat. Fehér homokcukrot gyárt, melynek tömege évenként 180.000 métermázsza rug. A cukrot közvetlen fogyasztásra China, Japán és Indiába szállítják.

Teljesen új és az ipartechnika minden vívmányával felszerelt iparvállalat a Kachelmann Károly sör- és malátagyára Vihnyén. A sörgyár 1895. évben épült, a malátagyárat a régi idő óta fennállott sörház átalakítása által létesítették. Ez a régi épület történelmileg is nevezetes. Ebben a házban lakott az 1704. év augusztus és szeptember havában II. Rákóczi Ferencz. A gyár termelőképesége 10 ezer hektoliter. A malátagyár évi termelőképesége körülbelül 2000 métermázsza maláta. A malátagyártáshoz szükséges árpát a Garam völgyéből szerzik be, mely elsőrangú és hírnévnek örvendő sörárpát termel.

Bőripar terén nevezetesek az ujbányai és körmöczi bőrgyárak. Ujbányán Czibulka Mihály állított bőrgyárat 1856-ban. Ennek pár évvel ezelőtt bekövetkezett halála után fiai kettéváltak. Az egyik a régi gyárat tartotta meg, a másik új gyártelepet épített a Garam folyó mellett. A körmöczi bőrgyár régi keletű. A fennmaradt czechkönyvek szerint a gyár helyén már 1773-ban állt egy bőrműhely.

Legnagyobb faiparvállalatunk a zsarnóczai erdőkinestárnak zsarnóczai gőzfűrésztelepe. Az erdőkinestár a fát házilag készíti eladásra és a fűrésztelepre szállítva adja el. Talán inkább lett volna helyén az erdészet ismertetésénél bemutatni a zsarnóczai erdőkinestár fenyőmagpörgető intézetét, de mivel ez önálló iparág berendezésével bír, nem tévedtem, ha azzal itt foglalkozom. A kinestár fenyőmagpörgetője Zsarnóczán épült. A tobozokat 40 C^o melegben párolják. 1200 hl. jegenyefenyő-tobozból 8400 kg. magot nyernek, melynek ára kg.-kint 80 frt.

Figyelemre méltó faiparvállalat Pető Albert kistapolcsányi ipar-telepe is, mely deszkát, léczet, dongát kefelapot készít. A Thonet testvérek hajlított fa butorgyárat Nagy-Ugrócson Thonet Mihály 1865-ben alapította. Egész butordarabok gyártásához 1867-ben fogtak. A butorkészítéséhez bükkfát használnak, a nem hajlított butor részeket

azonban gyertyán-, tölgy- és fenyőfából is készítik. Mivel a nagy-ugróczi uradalmi erdő és a szomszéd környékbeli erdőségek nem bírják a gyár által szükségelt fakészletet kiállítani, gazdag bükk-állaggal bíró vidékeken fiókfűrészeket létesítettek, melyek a gyárnak a nyersanyagot szállítják. A gyár 350 munkást foglalkoztat, a gyengébb munkaerőt igénylő munkákat kizárólag nők által végezik. A munkások mind munkás-házakban vannak elhelyezve. Minden lakáshoz egy kis szántóföld tartozik. A gyártott árú tömege 1867-től 1873-ig emelkedésben volt; ez idő óta hanyatlás állott be, minek oka a fogyasztás csökkenése.

Van még egy hajlitott fabutor-iparunk Kőrmöczbányán, mely a zólyomi völgyben 1882 óta működik, A beszterczebányai székgyár tulajdona. Szövőipara is van a vármegyének; erről azonban a nagyvilág többet tud, mint mi, a vármegye. A nyolczvanas években felszámolás alá jutott az aranyosmaróthi czukorgyár. Az épületet a Haas Fülöp fiai czég vásárolta meg, hogy abban szövőgyárat állítson. A szövőgyár remek készítményei egyidőben feltűnést keltettek nemcsak a czég budapesti kirakatában, de az 1885. évi országos kiállításon is. Magában a gyárban 10—15 munkásnő dolgozott és régi szerkezetű kézi gépeken szőtte a legegyszerűbb szőnyegeket és butorszöveteket. Úgy látszik, a czég is megsokalta ezt a képtelen helyzetet, az aranyosmaróthi ugynevezett »Első magyar szőnyeg- és butorszövet-gyár«-at fölosztatja és Pozsonyban épít újat.

Schoeller Frigyes papirgyára a mult század végén alakult s eredetileg a budai egyetem volt tulajdonosa, mely a saját nyomtatványai és könyvei számára a meritett papirt itt gyártotta. Jelenleg működő gépeit 1810—15 körül állították fel. Ez volt az első magyar papirgyár, mely végnélküli papirt készített. A szabadságharcban itt készítették a Kossuth-bankóhoz való papirozt. A finom papiranyagnak legnagyobb része azonban tönkrement, mert a Kőrmöczre jött osztrákok a magyar érzelmű igazgatót elfogták, Trencsénbe szállították börtönbe, hol meg is halt s a gyárüzem megszűnt. A szabadságharc leveretése után az osztrák kormány Schlott nevű biztost küldött a gyárüzem megindítására és annak vezetésére, ki után Mayer József lett a gyár igazgatója jutalmul azért, mert a forradalom alatt a muszkát a turcsek-jánoshegyi szoroson át Kőrmöczre vezette. Az 1863. évben a poroszországi Dörenből származó Schoeller Frigyes vette bérbe az egyetemtől a gyárat, ki hazánkban még 1849. évben telepedett meg és 1850-ben alapította a turóczmegyei neczpáli papirgyárat. Eleinte rongyból gyártottak papirozt, azután pedig helyi viszonyokhoz mérten a gyárat tulajdonosa átalakította csomagolópapirnak fából való gyártására. Négy év óta a hermaneczi papirgyár bérlí a gyárat. A papiros dobozgyártást Buchsbaum Márk honosította meg Kőrmöczön. A gyár első feladata volt gyógyszer-tári dobozok készítése a külföldi export számára és abban az időben 50 nő- és 16 férfimunkást foglalkoztatott. Fogyasztási piacza különösen Oroszország és Románia volt. Oroszország azonban 1878-ban, Románia pedig 1886-ban zárta el határait ez iparcikk elől magas vámtarifája által, úgy, hogy a gyár bukófélben volt. Ekkor a gyártulajdonos folytatta ugyan a gyógyszer-tári dobozok készítését, de kisebb mennyiségben és csakis a hazai, szükséglet fedezésére, e mellett azonban gyártani kezdett fali sablonokat, patronokat, plafond-, ablak-, padozat-mintakártyákat s más dekoratív min-

tákat s egyuttal könyomdát is rendezett be a gyárban, a hol 5—6 színű izléses könyomatokat is készitenek.

Kachelmann Károly és fia gépgyára Vihnyén a Magyarországbán létező legrégibb gépgyarak egyike. Ez a gyár a Kachelmann családnak még a mult század kezdete óta birtokában álló vashámorból fejlődött ki lassan gépgyárrá. Ehhez az impulzust a selmeczi és körmöczi fémbányászat gépszükséglete szerezte meg.

Ennek tulajdonítandó, hogy a gépgyár a bányászati és kohászati gépek gyártásában eddig utolérhetlen tökélyre emelkedett. A gyár a hatvanas években mezőgazdasági gépek gyártásával is szép eredménnyel foglalkozott és gyártmányaival több kiállításon kitüntetést is nyert.

Különös figyelmet érdemel a Szandrik ezüstárú-gyár. Tulajdonosa a Geramb J József-féle bányaunió, melynek bányái Hodruson és Selmeczbélabánya határában vannak. Az ezüst árúnak rohamos csökkenése a tulajdonosokat arra bírta, hogy egy ezüstárú-gyárat állítsanak. Az óriás méretekben tervezett és felépített gyár működését az 1895. évben megkezdte és gyártmányaival az 1896. évi országos és 1900. évi párisi kiállításon már meg is jelent. Az iparvállalat azonban, mely szerencsétlen vezetés mellett, beteg alapokon, hiányos eszközökkel és téves irányba terelt munkával indult meg, ellenére az állam hatályos támogatásának, oly mostoha helyzetbe jutott, hogy az már bukás előtt állott. Az unió azonban az iparvállalatot még idejében Kachelmann Károlyra és megválasztott több társának kezelésére bizta s ma már az üzemet, ha a szerényebb korlátok között is, de egészséges alapon, eredményesen folytatja.

Iparvállalataink sorozatát a körmöczi m. kir. pénzverővel kívánom lezárni. Üzemének 1900. évi eredménye a következő:

Beváltásra került:

1. Kincstári bányák és kohóművekből. 22.998⁴⁹⁶⁰ kg. aranyos ezüst 1.410²³³⁸⁶ kg. tiszta arannyal és 21.278⁶⁰⁹⁰⁰ kg. tiszta ezüsttel.

2 Magán bányákból 4.279⁵⁷⁶⁰⁰ kg, aranyos ezüst 1.988⁶⁷²¹⁴ kg. tiszta arannyal, 2.201⁷⁶⁴⁰⁰ kg. tiszta ezüsttel.

3. Iparhulladékok 108⁹²⁸⁰⁰ kg. aranyos ezüst 53⁴⁸²⁶⁷ kg. tiszta arannyal és 30⁴⁵⁶⁰⁰ kg. tiszta ezüsttel.

A beváltott 27.387⁰⁰⁰⁰⁰ kg. fémbe volt tehát összesen 3.452³⁸⁸⁶⁷ kg. tiszta arany és 23.510⁸²⁹⁰⁰ kg. tiszta ezüst.

Azonkívül a forgalomból kivont arany és osztrák értékű ezüst-pénzekben még 715³¹²⁵⁴ kg. tiszta arany és 2.584⁸⁹⁷⁰⁰ kg. tiszta ezüstöt szolgáltatott be.

Az átvett fémnek összes értéke 16,644.972 korona 72 fillér volt.

Az aranyválasztó intézetben 53.498⁴⁰⁰⁰ kg. aranyos ezüst került finomítás alá, melyből 3.366⁴¹¹³⁸ kg. tiszta aranyat, 47.176¹³⁸¹⁰ kg. tiszta ezüstöt. és 55.250 kg. jegeczes finom rézgáliczot termeltek.

A rendelkezésre állott nemes fémekből:

434.731 darab	20	koronás aranypénz,	
227.572	» 10	»	
3.840.000	» 5	» ezüstpénz,	
4.752	» 1	»	valamint
584.449 darab	2	filléres bronzpénz	
és 10,461.111	» 1	»	

összesen tehát 15,552.615 darab pénz készült 30,291.392 korona 9 fillér értékben.

Alkalmazva volt a pénzverőben 124 munkás, ezeknek keresete 56.698 korona 12 fillért tett ki.

A pénzverők társpénztárának vagyona	170.000	kor.	49	fill.
A társpénztár bevételei	16.293	»	05	»
A » kiadásai	12.913	»	01	»
Nyugbér fejében fizetett:				
férfiaknak	7.923	»	75	»
özvegyeknek	3.204	»	47	»
árváknak nevelési pótlék	870	»	40	»

Foglalkozni szeretnék a kisipar leírásával is; nem tudok.

Valaha híres volt Oszlány a szitakötésről, Ar.-Maróth a takácsairól, Ujbánya, Magosmart a cserepeseiről és minden vidéknek megvolt az iparüző foglalkozása. Ma már a szövöszék is kipsztl a szobából, a gyáripar kiszorítja teljesen. Iparos emberek versenyt futnak egy hivatalszolgái vagy vasutóri, vagy levélhordói állásért, mert munkához nem juthatnak. Az ujbányai telepeken még élénk a kézi gazdasági eszközök gyártása. Nagy tömegekben szállítanak favillát, szóró lapátot, kenderülöt, szénvonót, teknőt. Ha ezek az emberek szakavatott vezetőt nyernének, közöttük a faiparnak talán tökéletesebb ágazatai is kifejlődhetnének, Ujbánya pedig jobban értékesíthetné erdejét. Talán majd erre is rákerül egyszer a sor.

Körmöczbányán a kisiparüzésnek még sok alakulásával találkozunk. Ezek között a csipkeverés áll az első helyen, melynek primitív ismeretét az annak idején ide telepített németiség valószínűleg még Németországból hozta magával.* Ipartörténeti szempontból érdekes Körmöczbánya tanácsának 1759-évi november hó 23-án kelt határozata, mely ezeket mondja: »Mint hogy a túlságosan (allzusehr) elterjedt csipkeverés miatt a városban nagy cselédhiány érezhető s a szolgálatra alkalmas hajadonok inkább otthon a csipkeverésnél ülnek, sem hogy szolgálatba allanának s mint hogy a tapasztalás szerint az ilyen munkakerülők (Misgängerinen) többnyire erkölcsstelen életre hajlandók, a visszaélés megszüntetésére a tanács határozata, hogy a hajadon és szolgálatra alkalmas csipkeverőnőket legközelebb házról-házra összeiratja s azok vagy az adópénztárba, vagy egyéb szükségletekre taksát fizetnek, míg szolgálatba nem lépnek.«

A csipkeverés azonban a tanács sokszoros szigorú határozata ellenére is virágzott egészen a 70-es évekig. Még a süteményt áruló asszonyok is csipkét vertek kosaraik mellett s asszonyok jártak a hegyeken át Besztercebányára az itt vett csipkéket árulni. Utóbb azonban a géppel gyártott külföldi csipkével sem finomság sem olcsóság tekintetében nem voltak képesek versenyezni, olyannyira, hogy az ügyesebb csipkeverőnők is alig kerestek naponként többet 15 krnál. Lassankint tehát abba hagyták a verést s ma már a régibb csipkeverőnők közül alig egy-kettő foglalkozik vele. Új lendületet van hivatva adni a már-már megszűnt csipkeverésnek a jelenlegi körmöczbányai állami csipkeverő-tanműhely. A körmöczzi állami csipkeverő-tanműhely eredetileg »vándor tanműhely« volt.

* L. Matunák Mihály értekezését.

Hodrusbányáról a vándor tanműhely 1888-ban Kőrmöczbányára (Jánoshegy) helyeztetett át a bányakincstár által átengedett mátyásaknai banyatiszti lakóházba. Czime: »Allami csipkeverő tanműhely Kőrmöczbányán.« A tanműhely mellé a minister 1894-ben kereseti műhelyt is állított.

Hegedűs Sándor minister azonban észrevette a kisiparost. Az a törekvése, hogy a szétforgácsolt erőket egyesítse, Barsban is érezteti áldását. A minister az újbányai fazekasokat egyesítette közkereseti szövetkezetté, annak megfelelő anyagi segílyt és előleget adott. Ha a gazdasági faszerszámipar érdekében, melynek Újbányán oly jól előkészített talaja van, a minister oly áldásosan fog cselekedni, mint a fazekasok érdekében tette, akkor Újbányán értékesebb lesz a városi erdő, több lesz a sorsával megelégedett ember.

A vármegye közönségének *hiteligényeit* az országos nagyobb és jelzáloghitel-üzletekkel foglalkozó intézeteken kívül a helyi pénzintézetek látják el. Ezek közül 7 takarékpénztár, 7 népbank és 2 hitelszövetkezet. Ezekben az intézetekben az elhelyezett takarékbetétek állománya következő örvendetes emelkedést mutat:

Takarékbetét állomány volt:

1891. évben	7,668.000 korona
1892. »	8,183,200 »
1893. »	9,448.800 »
1894. »	10,335.302 »
1895. »	10,913.366 »
1896. »	11,963.198 »
1897. »	12,442.368 »
1898. »	13,672.676 »
1899. »	14,110.000 »
1900. »	14,779.000 »

Ezt az örvendetes vagyombeli gyarapodást azonban ellensúlyozza a vármegye területén fekvő ingatlanokat terhelő jelzálogos kölcsönök emelkedése, melynek mérvét a következő számadatok tüntetik fel:

Jelzálog kölcsön volt a vármegye területén:

1894. évben	9,516.036 korona
1895. »	10,376.694 »
1896. »	10,793.886 »
1897. »	11,273.574 »
1898. »	12,045.010 »
1899. »	16,301.052 »
1900. »	16,325.531 »

Mig tehát az 1894. évben a takarékbetét értéke a jelzáloghitel értékét több mint 800.000 korona értékkel meghaladta, már hat évre rá a jelzálogkölcsön haladja meg a takarékbetétek összegét még pedig 1.5 millió koronával.

A birtokváltozásokról gyűjtött statisztikai adatok tíz év alatt évenként állandó hullámzást tüntetnek fel. A birtokváltozások esetinek száma:

Évben	szerződés	végrehajtás következtében	haláleset	mindezen okok
1891	3.165	150	1.120	4.435
1892	2.584	141	875	3.600
1893	2.705	157	1.114	3.976
1894	2.619	101	800	3.520
1895	2.565	117	912	3.594
1896	—	—	—	—
1897	2.841	80	1.212	4.133
1898	3.132	95	2.012	5.239
1899	3.554	108	1.829	5.491
1900	3.635	132	1.434	5.201

Pénzértékben — korona érték szerint — ezek a birtokváltozások a következő eredményt tüntetik fel:

Birtokváltozás:

Évben	szerződés	végrehajtás következtében	haláleset	mindezen okok
1891	7,054.575	180.410	2,497.379	9,732.364
1892	2,446.660	263.779	1,289.963	4,000.402
1893	2,616.514	108.480	1,541.128	4,266.122
1894	3,824.286	122.274	1,486.976	5,383.536
1895	2,955.338	124.414	1,509.844	4,569.596
1896	3,681.114	107.602	1,378.150	5,166.866
1897	6,109.314	101.252	2,108.290	8,318.856
1898	4,596.412	303.346	2,479.566	7,379.324
1899	3,203.700	292.786	2,190.316	5,686.802
1900	4,320.338	148.532	2,269.051	6,737.921

A birtokváltozásnak ez a csoportosítása is az állandóság jellegét tünteti fel. A végrehajtási esetek emelkedést nem mutatnak, de a szerződésen alapuló adásvétel sem, és az 1891. és 1897. évek érték-számának rohamos felszökését a kistapolcsányi uradalom eladása okozta, mely tíz éven belül kétszer cserélt gazdát.

Közutainak fentartása mindig sok gondot okozott a vármegyének. A Garam völgyén felvonuló utat hadászati útnak mondotta ki a hadügyi igazgatás, a vármegye pedig ezt a 717 km.-nyi utat négy Garam-hídjával fentartani nem bírta. A vármegyének öt évvel ezelőtt csak 33 km. államútja volt, a verebély-lévai államút és ezzel szemben 438,3 km. törvényhatósági utat volt kénytelen fentartani, melyeken 61 műtárgy volt felépítve. A Garam folyón álló hidak mindegyike, még az államuton fekvő is — faalkotmány volt. Végre a kereskedelemügyi kormányzat az anyagilag kimerült vármegyének segítségére sietett; államköltségen épült fel a zsarnóczai fahíd, a rudnói, a szénásfalusi és legújában 120.000 K költséggel a garam-szentkereszti vashíd; ez erdőkinctár Zsadányban fahidat épített. A vármegyének egy millió koronát meghaladó vasútépítési eladósodása sietette a garamvölgyi hadászati útnak állami kezelésbe átvételét, s ma a vármegyének 121.755 km. államútja van, törvényhatósági közúti hálózata pedig 350.148 km.-re csökkent. A vármegye közúti alapjának költségvetése az 1902. évre 262.002 K bevétellel, 260.044 K kiadással van előirányozva.

A vicinális utak kiépítése a közúti törvény, ezen utakat érdeklő részének, szerencsétlen rendelkezése miatt — még mindig a kísérletezés stadiumán vesztegel. Vicinális utaink hossza 569 km.

Áttérek vasutügyi politikánknak küzdelmes történetére.

Már az 1848. évi XXX. t.-cz. elrendelte, hogy a ministerium Budapestból a határszélekig irányzandó 6 új vaspálya vonalat

tervezzen. A még Széchenyi István gr. tervezte 6 vonal között bizonynyal a garamvölgyi vasut is helyet foglalt. A legrövidebb irány, mely az országot Berlinnel összeköti, emellett a fővárost a bányavárosok fejedelmével, a pénzverő Kőrmöczbányával toronyirányt kötötte volna össze.

Ez a vasutvonal ki nem épült. Az a politika, mely egyes befolyásos embernek a portáját többre becsülte egy nagy fejlődésre alkalmas városnál, az a vasuti politika, mely Debreczent, Pécsset, Maros-Vásárhelyt elkerülte, megépítette a garamvölgyi vasut helyett a hatvan-ruttkai vonalat, hogy hatalmas félkör megírása által dokumentálja, hogy az egyenesnél a görbe jobb, rövidebb.

A ruttkai vasutvonalnak az 1872. évben történt kiépítése hozta be a gőzmozdonyt a vármegye területére, mely vasutvonal a vármegye északi részét 36 km. hosszban átszeli. Ez a 36 km. azonban a közforgalom számára csakis Garam-Berzenczén és Kőrmöczbányán értékesíthető, mert az egész vonalszakasz a hegység derekán kerülve fordulva csúszik tova, s futásában a Garamvölgyét csakis madártávlatból látja.

Az osztrák-magyar államvasut-társaság azonban, mely budapest-bécsi fővonalának forgalmát emelni törekedett, nem maradt közömbös a Garamvölgyének gazdagon termő talaja iránt és azért az 1882. évi XLV. t.-cz.-be kebelezett szerződése által engedélyt kért és nyert, az Esztergom-Nánánál a fővonalból kiinduló Léváig terjedő vasut kiépítésére. Ezt a vasutat a társulat előbb Csatáig, majd Léváig ki is építette, és a csata-lévai szakaszt a forgalomnak 1887. évi október 6 án tényleg át is adta. Ennek az összesen 33 km.-t kitevő vasutnak felépítéséhez a vármegye csakis a területnek ingyenes kisajátításával járult, mely segély a 200.000 koronának jóval alatta maradt.

Ez a vasut a vármegye közönségét azonban a közvetlenül helyi érdekeltek kivételével ki nem elégítette, és méltán, mert kétségtelen volt, hogy az állam ennek a vasuti iránynak észak felé folytatólagos kiépítését és a budapest-ruttkai vonalba beágazását, az osztrák-magyar államvasutnak engedélyezni sohasem fogja, és mert azért is ez a zsákvonal a zsitvavölgyi érdekeltséget nemcsak nem elégítette ki, hanem azt, legalább is a közel jövőben, egy szabványos vasutvonal kiépítésének még reményétől is elütötte. Az osztrák-magyar államvasut foglalkozott ugyan De-Serres eszméje szerint egy Érsekujvártól Aranyos-Maróthig vezető keskenyvágányú vasut kiépítésével, midőn azonban szakközvegi ennek a vasutnak rentabilitását 3⁰/₀-ban irányozták elő, a társulat — a vármegye szerencséjére a vasut kiépítése iránti tárgyalásait elejtette.

A vármegye tehát fellélekzett, midőn a kormány az osztrák-magyar államvasut magyarországi vonalainak megváltását javaslatba hozta és jól számított, mert a tárgyalások az 1891. évi XXV. t.-cz. megalkotása után a garamvölgyi vasut kiépítése iránt nyomban megindultak.

Időközben a vármegye kormányzatában is változás állott be. A főispáni székbe a kormány bizalma Kazy Jánost ültette, ki megelőzőleg három országgyűlésen az újbányai választókerület képviselője volt és így a Garamvölgynek közforgalmi érdekeit alaposan ismerte.

Kazy János az ifjú, a tetterős, alkotni akaró és becsvágyó ember lelkesedésével fogott a vármegye vasuti politikájának megteremtéséhez és makacs kitartással szándékát meg is valósította.

Pedig a helyzet nehéz volt. A zsitvavölgyi vasut kiépítését egy-

részt az osztrák-magyar államvasutaktól átvett hagyományok, melyek a rentabilitást tették problematikusná, neheztették meg, másrészt az a merész vállalat, mely Nyitra központtal 400 km. vasutat akart kiépíteni s mely a vármegyét Privigyétől Érsekújvárig, Lévától Verebélyen át Lundenburgig, tehát keresztbe szelte volna és mely tervezetet a legmagasabbkörök is méltánylással fogadták.

De a garamvölgyi vasút sorsa sem volt jobb, mert ennek a vasutnak tervezője saját előengedélyesi vérmes igényéhez alkalmas vállalkozót találni képes nem volt.

Kazy Jánosnak sikerült a mindkét vasutat fojtogató nehézségeket leküzdeni. A kormány a szarvas-mezőhegyesi vasút engedélyezését a zsitvavölgyi vasút kiépítésétől tette függővé és Baross Gábornak ez a genialis ötlete szerezte meg a zsitvavölgyi vasutat, melynek Nagy-Suránytól Aranyos-Maróthig terjedő szakasza 1894. szeptember 7-én, aranyosmaróth—kistapolcsányi szakasza 1895. szeptember 20-án a közforgalomnak tényleg átadatott.

Nehezebb sorsa volt a garamvölgyi vasutnak.

A vasút előengedélyese az előengedély számlájára élt, úgy hogy vele szemben kénytelen volt a vármegye előmunkálati engedélyért folyamodni és egy vállalkozó érdekcsoport az óvadékot a vármegye pénztárába el is helyezte.

Ekkor azonban a kormány vasutügyi politikája új tervvel kezdett foglalkozni. A kormány a komárom—érsekújvár—léva—garamberzenczei vonal iránt érdeklődött s egy ily vasutnak léte-itése érdekében egy előkelő pénztintézet foglalt állást. Ez a vasút, mely a mellett, hogy a Garamvölgy nyerstermékeit Pozsonyon át a bécsi piacához közelebb hozta volna, új főforgalmi vonalat volt hivatva létesíteni Oderberg és Fiume között. Egy ily főforgalmú vonal a komárom—érsekújvári óriás nagy költséggel építendő, stratégiailag bár fontos, de közgazdaságilag holt vonalnak forgalmát és ilyképen jövedelmezőségét megszerelte volna. A tárgyalások megindultak s Kazy János főispánnak sikerült ezt a nagy tervet is vállalati szerződés megkötése által biztosítani. Ezt a tervet az 1895. évi kormányválság bukatta meg. Lukács Bélának utóda a nagy tervet elejtette azzal az indokolással, hogy a komárom—érsekújvári vasutat maga az állam fogja építeni, és a vármegye kénytelen volt a garamvölgyi vasút eredeti terveihez visszatérni. A vármegye örömmel fogadta ezt is és a lévai garam-berzenczei vasút 1896. évi október hó 26-án a forgalomnak tényleg átadatott.

A garamvölgyi vasút még a mai alakjában is a három északnyugoti irányban haladó vasutirány között a legrövidebb. Mert míg a galanthai irány 373, a hatvani irány 333 km., a garamvölgyi vasuti irányhossza Budapest—Ruttka között csak 303 km.

Daczára a vasút mostoha helyzetének, mely azt két fővonal forgalmi irányától függőségben tartja, daczára annak, hogy a fafuvarozásban a Garamon folytatott talpas közlekedés a vasutnak erős versenytársa, a vasút üzletforgalma emelkedik, bruto bevétele nagy év alatt 229.593 koronáról 270.738 koronára emelkedett, utasainak száma egy millió személykilometer és teherszállitánya egy milliót meghaladó tonnakilometer emelkedést mutat. Az elsőbbségi részvények osztaléka pedig 1·38⁰/₀-ról 2·21⁰/₀-ra emelkedett. Az elsőbbségi részvények 5⁰/₀ kamat hátraléka a vasút üzembehelyezése óta az 1901. évig 13·09⁰/₀.

A vasut üzleti hossza 66.114 km. Építési és felszerelési költsége 5,880.000 korona, mely 2,058.000 korona értékű törzsrészvény és 5,096.000 korona értékű elsőbbségi részvény kibocsátása által nyert fedezetet. A törzsrészvényekből a vármegye 690.000 koronát, a községek és egyes magánérdekeltek 280.000 koronát vállaltak el.

A zsitvavölgyi vasut bruttó bevétele az 1894. csonka év elhagyásával 163.555 K. összegről 230.699 K. összegre emelkedett. Utasainak száma másfél millió személykilométer, teherszállítása 831.150 tonnakilométer emelkedést mutat. Az 1900. üzletévben az elsőbbségi részvényeket 3·55°/o-kal kamatoztatta, s a részvények 5°/o-os kamathátraléka a vasut üzembehelyezése óta 11·59°/o-ra emelkedett. Ennek a vasutnak üzleti hossza 44·643 km. Építési és felszerelési költsége 3,236 000 korona. Ez a költség 1,132.600 korona törzsrészvény kibocsátása által nyert fedezetet. A törzsrészvényekből a vármegye 400.000 koronát a községek és egyes magánérdekeltek 310.600 koronát vállaltak el.

A nagy-bélicz—privigyei vasut kiépítése során az oszlányi járás is elnyerte a vasuti vágányt, mely a vármegyének ezt a járását 16 km. hosszban hasítja át. A vármegye áldozatkészsége itt sem maradt el és 150.000 korona törzsrészvény erejéig járult ennek a vasutnak kiépítéséhez. Megnyílt 1896. évi április 18-án. Ilyképen a vármegye területét hasító összes vasut vonalainak hossza 215.677 km Esik tehát egy lakóra 1·3 méter vasut.

*

De kifogytam a kiszabott térből, be kell fejeznem munkámat, bár tudom, hogy sok kérdést csak megérintettem, sokat elejtettem.

Az a közgazdasági nagy hatás, mely a vasuti forgalom kifejlesztése, s a fellendült külföldi gyáriparnak az országra zúdulása révén az ország közéletének átalakulását eredményezte, Bars vármegye közéletét is alapjaiban megrendítette.

Azt a természetes egyenes irányt, melyen Németország kereskedelme Budapesten át kelet felé a Garamvölgyén haladt, elvonta a hatvan-ruttkai görbe vágány. Azelőtt Körmöczbánya ennek a kereskedelmi iránynak egy nagy állomása volt, s a külföldi kereskedelem a körmöczi ipar termékeit útközben magával ragadta. Ma a körmöczi iparos egész nap rá ér nézni, mint kanyarog a feje fölött a hegy oldalon, háromszor megkerülve a várost a vasuti vonat, mely magával hozza a cseh és morva ipar minden selejtesét, hogy azzal az utazó ügynök ékesszólása közben a falvak népét elszédítse.

Az előtt minden vidéki városnak meg volt a maga helyi speciális ipara.

Ma az egész ország összes falujának minden vegyeskereskedésében ugyanazt az izléstelen gyölcset, kartont, klarist, czifra tányért, bögrét, szent képet, kaszát, pótkávét, ostornyelet látjuk; ezek a külföldi hitvány cikkek oleoságuk által a helyi izlést teljesen kiirtották. A cseh izlés elnyomta a hazai motívumokat, a történelmi tradíciókat, és a saját izléstelenségének teremtett otthon a legkisebb földmivesember házában is.

A nemes-ércz bányaipar, mely az elmúlt századokban százakra menő családnak adott megélhetést, még vergődik ugyan Körmöczön, de a vármegye egyéb bányatelepe megszűnt. Zsarnócza kohónak csak a neve és kormos romjai hirdetik, hogy valaha ércz-kohó volt, Ujbánya határában csak a begyöpösödni nem bíró bányatörmelék alkotta

halmok rideg képe emlékeztet arra, hogy valaha ott a bányászat oly gazdag volt, hogy a bányász bér fejében beérte azzal az aranyporral, mely munka közben ruhájához tapadt.

A mezőgazdasági munkás élete is átalakult. A középbirtok elmulóban van s a nagybirtok erős tőkebefektetéssel a mezőgazdasági gépipar minden alkotását hasznosítja, hogy nagy terheinek megfelelni bírjon. A felvidék mezei munkása, ki azelőtt hónapokat töltött aratással és csépléssel, — hamar elkészül munkájával az aratógép, a gőzgép mellett, és ha a belterjesebb gazdálkodás mellett keresete nem csökkent is, az a régi patriarchalis viszony munkaadó és munkás között, mely még pár évtizeddel ezelőtt fennállott, megszüntnek mondható. A gépzem mellett a munkás mintegy a gépnek kiegészítő alkatrészévé vált. Nagy hátránya van ennek az új állapotnak a nép erkölcsi érzületére. A munkás csoportok között megszűnt az összetartozandóság érzete és a gazda mint családfő által gondosan megőrizett családi kötelék. Arra az ifjú munkás leányra, a kit nem és korkülönbség nélkül beterelenek a nagy uradalmak munkás lakó félszereibe, nem ügyel senki; az alkalom ezernyi kísértése között saját becsületére van utalva.

Az általános elszegényedés az oka, hogy az úgynevezett nemzetiségi kérdés a felvidéken tért foglal. A felvidéken a panszlavizmus konkolyhíntése nem a sötét szemüvegen látó hazafiak képzelődése. A panszlavizmus megvan; Mojzes István püspök kertészete nem gyümölcstelen. Akkoron a panszlavizmus csak a beszterczebányai papnevelő intézetben burjánzott, azóta az akkor ott nevelt papok egynémelyike elhintette azt a nép között, és ma a nép, mely ma már a panszláv lapokat olvassa, — azok tanai iránt fogékony. Ma a beszterczebányai egyházmegye barsi részének egyetlen egy panszláv papja sincs; a kik ifjú korukban megtévelyedtek, azokat megtérítette Rimély Károlynak, a lángelkű hazafias püspöknek nagy szelleme, ki egyházmegyéje kormányzatának a nemzeti jellemet megszerezte, de visszatérítette őket az élettapasztalat is és az érett férfikor bölcsessége.

Nagy hátránya a vármegyének, hogy közigazdasági, közművelődési és társadalmi központja nincs és e miatt a polgári elemnek kifejlődése meg van bénítva. A vegyes ajkú vármegyét a honalapítók talán öntudatlanul, talán az államfentartó öntudat bölcsességével olyképen határolták körül, hogy a magyar elemnek értelmi túlsúlyát — szemben a vármegye idegenajkú lakosságával — biztosítsák. Így alapították Bars megyét is, és Székes-Bars a Garam folyó mellett a vármegyének századokon át minden tájról megközelíthető valóságos központja volt. A török hódoltság elsöpörte az ősi székhelyet, a vármegye rendei a vármegye területén kívül, majd később a Rákóczyak kistapolcsányi kastélyában tartották közgyűléseiket. Migazzy Kristóf bibornok hozta a vármegye székhelyét a XVIII. század végén Aranyos-Maróthra — és azóta ott van. A régi Bars romjain nem épült új város, de épült mellette Léva, a lévai várkapitányok oltalma alatt, és idők folyamán ez a kies város Bars és Hont vármegyék egy nagy vidékének közigazdasági központjává lett. A hivatalos központ ma Aranyos-Maróth nagyszámú értelmiséggel, a gazdasági kereskedelmi és kulturális központ pedig Léva.

Ezt a hátrányt nagyon érezzük ma, midőn az egyes kisebb

vidéki városok jelentőségét a vasutak leszállították, midőn a nagyobb iparvállalatok népesebb góczpontok körül tömörülnek, midőn a közfelfogás a város falain belül keresi összes szükségleteit, a jogszolgáltatást csak úgy, mint a magasabb közoktatás intézményeit. Ott akarja értékesíteni nyersterményeit, onnan akarja beszerezni szükségleteit, ott akar szórakozni, épülni, okulni. Ahhoz, hogy a város mindezeket megszerezze, hogy annak a vidéknek, a melynek központja, a saját kényelmi berendezéseivel is szolgálatára legyen, nem nélkülözheti a vidék erőforrását, mert a város kiépité-éhez a nyers erőt a vidék adja s a város csak arra képes, hogy ezt a nyers erőt idomítsa.

A mi városaink közül saját erejéből csakis Kőrmöczbánya fejlődhetik, melynek vagyona az 1900. év adatai szerint 2.842.221 K, mely a pótdadót eddig nem ismeri. Ennek a városnak költségvetése 396.410 K szükséglettel szemben 396.903 K fedezetet képes felmutatni. Ujbánya, ámbár 1.070.903 K vagyonnal bir, 69.668 K évi szükségletét már 10⁰/o-os pótdadóval is kénytelen fedezni; a legszegényebb városaink közül Léva, mely 193.772 K szükségletét 46⁰/o-os pótdadóval kénytelen megszerezni.

A pótdadó rohamos emelkedése a községek fejlődésére is bénítólag hat. Tíz év alatt a pótdadó átlaga 31·5⁰/o-ról 37·6⁰/o-ra emelkedett. Van község, mely állandóan 183—188⁰/o-os pótdadóval küzd és ezeknek a községeknek legtöbbje olyan, hogy szántóföldében több a kő, mint a termőföld. Ha tehát az állami adó nem emelkedik is, a közterhek emelkedése rohamosan hozzájárul az általános elszegényedés fejlődéséhez.

Az általános elszegényedést mozdítja elő az egyes pénzintézetek által üzött palástolt uzsora.

Az intézetek gazdagodásának, az osztalék emelkedésének főtenyezője a földműves, ki a kölcsönt 10—12⁰/o-kal képes csak megszerezni. Ily magas kamat pedig nem eshetik tisztán a befektetésnek önmagából termő gyümölcsére, benne van abban a munkás véres verejtéke, a közbirtokos földjáradéka is, melynek ő már csak kezelője, mert az nem neki, hanem a pénzintézetnek kamatoz.

A középbirtokos, a régi köznemesi osztály vonaglik és többé meg nem menthető. A modern kor szelleme megörölte immár teljesen. Vele megszűnt a régi patriarchális élet, az összekötő kapocs, mely a főúri osztályhoz a földműves osztályt fűzte. Azok, kik akár önerejük-ből, akár azért mert a forgandó szerencse kedvezett nekik és helyöket megállták, a változott társadalmi viszonyok körülbástyázták őket és sem a kisgazdával, sem a földművessel nem találkoznak többé. A régi, nemzetfentartó elem neveivel már csak a temetők sirkövein fogunk találkozni, míg lassan onnan is elmossa az eső s a fagy erején elmállik lassan a kő is.

A nagybirtok fejlődését és a középbirtok elmállását élénken tünteti fel a legtöbb adóízfetű törvényhatósági bizottsági tagoknak jegyzéke. Az 1890. évben a legmagasabb adó 17.379 K 06 f s a legkisebb 490 K volt, 1902-ben a legmagasabb adó 24.048 K 44 f és a legkisebb 388 K 79 f.

A közszolgálat megszűnt nobile officium lenni. A középnemesi osztály roskadozó kuriái közül szétröppent az újabb nemzedék. A kinevezési rendszer egyenlősítő elve szétszórta a vármegye fiait az egész országban, s a szülőhelyhez ragaszkodás utolsó lobbanását elfűtta a telekkönyv tulajdon lapja. Az önkormányzat letéteményesei-

nek sorai között még találkozunk azokkal a nevekkal, melyek viselői a mult század elején a vármegyét az ország vezérvármegyéjévé tették, kik a mult század hatvanas éveit alkotmányos nagy ébredésének tanúi voltak, a Benkő, Bodó, Botka, Húzóczy, Kazy, Kosztolányi, Lakner, Lüleý, Ordódy, Rudnyánszky, Ruffy, Simonyi, Tóth családok még rekrutálnak a tisztviselői kar contingensének egy hányadához. A kinevezési rendszer a közigazgatásban véget fog vetni ennek is.

Az arisztokraczia kihalóban van. A gróf Migazzy család, mely egy évszázadig viselt vezérszerepet, gróf Migazzy Vilmosban kihalt s az uradalom a gróf Erdődy családra szállott. Kihalt a gróf Breuner-család, meghalt a hatvanas évek két vezéralakja: gróf Hunyady Kálmán és László. Szilávy Józsefnek még hamvait is tova vitték a zsitva-ujfalusi temetőből. Kivált a vármegyéből gróf Keglevich István, a Jeszenszkyek, a Majthényiak, a Platthyak, a Liphayak, Mattyasovszkyak, Konkolyak, Kürthyek részben kihaltak, részben kiváltak. Az oszlányi járás megszűnt a vallis dominorum lenni — új elemekkel találkozunk. — Succedunt novi, veteres migrate coloni.

De nem a nevet siratom én, hanem azt a szellemet, mely a névvel elszállt, s melyet az új nevek szelleme pótolni nem bír. Voltak indigenáink vagy mint az okiratok nevezik »hospes«-eink azelőtt is, ezek műveltséget, vagyont hoztak hozzánk, és egy nemzedék nem mult el, s a magyar talaj ősi ereje magyarrá tette őket. Idegenből jött a világtörténelmi hírnévvel bíró Odescalchy-család, és annak sarja, Odescalchy Arthur szerémi herceg, a magyar Clónak lelkes művelője lett. Idegen volt a gróf Migazzy család és gróf Migazzy Vilmos képviselte az elnyomatás szomorú korszakában a vármegye nemzeti közérületét; idegenből jött Leidenfrost László és az ő ekevasa nyomán, európai kultúra fakadt; a Kachelmannok ősei sem jöttek be Bars vezérével, de immár a harmadik nemzedék küzd dicsőséggel a magyar iparért, és Kachelmann Károly nevéhez a vármegye évkönyvei elévülhetlen érdemeket fűznek. Mintha a magyar talaj elveszítette volna nemzetivé átidomitani bíró varázsát. A magyar talajba idegenből ültetett palánta újabban idegen marad, bár az ősi talaj erejéből él.

Letűnt a patriarchalis régi korszak és még nem látjuk az új korszak hajnalhasadását. Nemes bányáink a víz alatt, érczkohóink egy része romokban vannak. Hegyormaink erdőkoszorúja sok helyütt elpusztult, mezőgazdasági felszerelésünk hiányos, népünk eladósodott.

Pusztul, bomlik a sziklabérczen a kastély, de a tövében a füstölgő gyárkémény még nem meredez. Iparunk nem fejlődik, a kisipar elpusztult s a gyáripár fejlődése pedig késik sőt a meglévő gyárakat is a nagy gazdasági válság pusztítja el. Megzűnt az armaróthi cukorgyár és a helyén berendezett szövőgyár csak névleg indult meg és így is elmúlt, az ezüstárú-gyár pangásban van, vihnyei gépgyárunk, nagy-ugroci butorgyárunk üzeme hanyatlik. Míg nem volt vasutunk, nem fejlődtek, most van vasutunk és hanyatlanak. Műmalmaink veszteséggel dolgoznak. Szabályozatlan a rakoncátlan Garam folyó, pedig az vízi közlekedésre berendezhető lenne, üresen zakatolnak vasutaink.

Vajon fog-e egy jobb jövő magja életerős csirát hajtani az ősi televényben?

Lehangoltságomat elűzi egy lélekemelő tudat. Mintegy vigasztalásul annyi elveszettért, az ősi dicsőség teljes fényében ragyog hajdan a Rákóczyaknak büszke kastélya, Kis Tapolcsány. Ott élnek édes boldogságukban a nagy nádor unokája József Agost kir. herczeg és hitvese, a mi felséges Urunknak unokája, Augusztá kir. herczegnő. Az a tősgyökeres magyar szellem, mely József Agost kir. herczegnek lelkületét — édes atyjához méltón — átlengi, vissza fogja szerezni a bars talajnak régi erejét, ennek minden idegen elemet asszimilálni bíró teljes hatalmát.

Bars vármegye elvégre is egymagában egységes kis világ, mely a földi megélhetésnek minden előfeltételét magában bírja, ha egy ily sziget emelkednék ki az Oczeán közepén — földi édenkertté lehetne tenni. Van rengő kalászszal gazdag alföldje, az elmálló trachiton tüzes bortermő tőkéje, van még erdők koszorúzza sziklabércze, erdők rengetegében nemes vada, vizeiben hala. Van hajózhatóvá tehető vize, öntözni alkalmas forrásai. Vannak fürdői, klimatikus gyógyhelyei, ékes műemlékei, ezeréves kulturája. Bérczeiben van még nemes ércz, mely a kohóban aranynyá, a sajtó alatt pénzzé válik. Az a nép, melynek a föld otthont ad, egyrészt a magyar, másrészt a tót, egymásra utalva, egymásból megél. Nem megrontott, tiszta, egészséges szép faj mind a kettő, a tagbaszakadt erős magyar, a szálas termetű tót, a feketeszemű magyar menyecske, a fenyves illatán felserdült rövid ingvállú szőke tót leány.

És így, remélve jobb kort, teszem le a tollat.

Az aggodalom váltakozik lelkemben. Midőn ezeket megirtam, talán szigorú voltam, vagy talán elfogult. Elviselem a vádat, használni akartam. A hol elfogult voltam, mentségem legyen, hogy ez a vármegye háromszor emelt a vállaira, egyszer midőn egyhangú bizalommal alispánjává választott, kétszer akkor, midőn a közönség osztatlan bizalmával megbizott, hogy az ország nagy tanácsában képviseljem. Ma is fennáll még ez a kötelék. De ha csak ethikai lesz is a fonál, mely hozzá köt, de köt. Nem szakadhat el soha. Mert abban a vármegyében annak hegyvölgység-hullámos határai között van az én kis otthonom és a mi elmuló bennem — küzdés, csalódás, szenvedés — az oda kívánkozik az alá a gyephant alá mely mellől el-elárad a nyugalomra intő esteli harangszó, s mely alatt oly édes lesz álmodni Bars vezér utódainak nemes küzdéséről, régi dicsőségről.

